

‘Disclaimer: ik heb in een tbs-kliniek gezeten.’

Een onderzoek naar mogelijke effecten van een ontmoeting met tbs-patiënten op de toe-eigening van het begrip zonde

Rozemarijn van 't Einde

‘Disclaimer: ik heb in een tbs-kliniek gezeten.’

Een onderzoek naar mogelijke effecten van een ontmoeting met tbs-
patiënten op de toe-eigening van het begrip zonde

ROZEMARIJN VAN ‘T EINDE

**PRACTICES
JUSTITIEPASTORAAT**

**PROTESTANTSE THEOLOGISCHE UNIVERSITEIT
LOCATIE AMSTERDAM**

27 JUNI 2018

BEGELEIDER: REIJER DE VRIES

BEOORDELAAR: HELEEN ZORGDRAGER

ONZE DIEPSTE ANGST IS NIET DAT WE ONTOEREIKEND ZIJN.

ONZE DIEPSTE ANGST IS DAT WE ONEINDIG MACHTIG ZIJN.

HET IS ONS LICHT, NIET ONZE DUISTERNIS

WAAR WE HET ALLERBANGST VOOR ZIJN.

WE VRAGEN ONS AF:

WIE BEN IK DAT IK BRILJANT, BUITENGEWOON AANTREKKELIJK,
GETALENTEERD EN GEWELDIG ZOU ZIJN?

MAAR WAAROM EIGENLIJK NIET?

JE BENT TOCH EEN KIND VAN GOD?

JE MOET JE NIET KLEINER VOORDOEN DAN JE BENT

OPDAT DE MENSEN OM JE HEEN ZICH VOORAL NIET ONZEKER ZOULDEN
GAAN VOELEN.

WE ZIJN GEBOREN OM DE LUISTER VAN GOD UIT TE DRAGEN DIE IN ONS
WOONT.

NIET SLECHTS IN ENKELEN VAN ONS, MAAR IN ONS ALLEMAAL.

ALS WIJ ONS LICHT LATEN SCHIJNEN, GEVEN WE ANDEREN ONBEWUST
TOESTEMMING OM DAT OOK TE DOEN.

ALS WIJ BEVRIJD ZIJN VAN ONZE EIGEN ANGST, BEVRIJDT ONZE
AANWEZIGHEID AUTOMATISCH ANDEREN.

Marianne Williamson, 'A return to love', in het Nederlands vertaald als 'Terugkeer naar Liefde'.

Woord vooraf

Wanneer ik in het afgelopen jaar enthousiast aan het praten was over zonde, was het interessant om de ogen van mijn gesprekspartners te observeren. Soms werden glazig, anderen keken vragend en een heleboel keken tijdens het gesprek in toenemende mate weg van die van mij, op zoek naar een mogelijkheid om uit dit gesprek te ontsnappen. Andere ogen deden een poging om geïnteresseerd te kijken en hun afkeer van het thema te verbergen. Ook collega-theologen reageerden vol afgrijzen op mijn plannen om een onderzoek te doen dat met zonde te maken heeft. Ik wil allereerst deze mensen bedanken. Want zij hebben mijn denken aangescherpt en me in staat gesteld om mijn gedachten beter te verwoorden. De gesprekken met hen maakten dat ik zag hoe belangrijk het was om dit thema aan de orde te stellen. Ze vormden de proefpersonen waarop ik kon uitproberen welke verwoordingen behulpzaam waren om de term aansprekender te maken. In het bijzonder wil ik hier mijn niet-christelijke gesprekspartners noemen, die opvallend genoeg veel meer openstonden voor gesprekken over zonde.

Daarnaast wil ik Lieke en Rebekka bedanken voor hun welwillendheid om het afgelopen jaar een groot deel van onze gesprekken te laten kapen door het onderwerp zonde. Doordat ze me hebben vergezeld op mijn zoektocht, was deze een stuk meer ontspannen.

Ook alle andere mensen uit mijn omgeving verdienen een vermelding, al gaat het me niet lukken om iedereen bij naam te noemen. De interesse die ze hebben getoond en de aanmoediging die ik heb gehad, waren prettig en hielpen me om gemotiveerd te blijven. Hen wil ik ook bedanken voor hun geduld wanneer ik weinig tijd voor hen had of niet in staat was om lang over andere onderwerpen dan mijn scriptie te praten.

Mijn scriptiebegeleider, Reijer de Vries, komt dank toe, alleen al voor het feit dat hij deze taak ruim twee jaar heeft vervuld, waarin niet alleen mijn planning, maar ook mijn onderwerp veelvuldig is gewijzigd en hij verschillende onderzoeksvoorstellen heeft voorzien van commentaar. Hij heeft mijn enthousiasme over alle onderwerpen die gerelateerd zijn aan het justitiepastaat aangemoedigd en waar nodig binnen de perken gebracht. Hij wist de dingen die ik zei regelmatig op zo'n manier te verwoorden dat het klonk alsof ik wist waar ik het over had. Het hielp me om dat zelf ook te gaan geloven.

Verder wil ik alle mensen die hebben meegewerkt aan mijn onderzoek bedanken, dat zijn in totaal zo'n dertig mensen. De mensen die voor mijn pilot-onderzoek hebben beschreven hoe hun eerste confrontatie met (de wereld van) justitiabelen is verlopen, de gemeenteleden die ervoor hebben gezorgd dat ik op korte termijn respondenten kon komen werven tijdens een kerkdienst, de deelnemers aan de ontmoeting en de deelnemers aan de gespreksavond. Met name de vier respondenten die ik heb geïnterviewd wil ik hartelijk bedanken voor alle tijd die ze voor het onderzoek beschikbaar hebben gesteld en voor hun betrokkenheid bij het onderzoek. Verder verdienen de zeven respondenten die bereid waren om met mij en met elkaar in zeer kort tijdsbestek tot een beschrijving van hun 'sociaal-affectieve bekering tot de gevangenen' te komen een eervolle vermelding.

Ook wil ik Okke en Elles, de geestelijk verzorgers van de kliniek waar de ontmoeting heeft plaatsgevonden, bedanken voor het faciliteren ervan, het helpen met de organisatie, de observaties die ze hebben gedaan en hun overige betrokkenheid bij het proces.

Als laatste wil ik de patiënten en gedetineerden bedanken. In de eerste plaats natuurlijk de patiënten die hebben deelgenomen aan het onderzoek. Hun enthousiasme en waardering voor de ontmoeting hebben me ontroerd. Daarnaast wil ik alle andere patiënten en gedetineerden bedanken die ik heb ontmoet. Het leren kennen van hen en hun verhalen heeft mij gevormd. Zonder hen was deze scriptie er niet geweest.

Inhoudsopgave

Woord vooraf.....	3
1 Prelude.....	7
1.1 Biografische schets.....	7
1.3 Ontmoeting.....	9
1.4 Onderzoeksvraag.....	10
2 Sensitizing concepts.....	11
2.1 Introductie.....	11
2.2 Zonde.....	11
2.3 Ontmoeting.....	13
3 De gevangenen gedenken.....	16
3.4 Kwaliteit bekering tot de gevangenen.....	17
3.4.1 Vrijwilligers.....	18
3.4.2 Justitiepastoraat en herstelgericht pastoraat.....	18
3.4.3 Kerken met Stip.....	19
4.1 Introductie.....	21
4.3.1 Construct misdadiger ontleden.....	23
4.3.3 Eigen gedrag.....	24
4.4 Religieuze koppeling.....	25
4.5 Generatieve verhalen.....	26
5 Methodologie.....	28
5.1 Onderzoeksvragen en deelvragen:.....	28
5.1.1 Onderzoeksvraag.....	28
5.2 Uitvoering onderzoek.....	28
5.2.1 Actieonderzoek.....	28
5.2.4 Data-verzameling.....	30
5.4 Selectie participanten.....	31
6 Resultaten.....	33
6.1 Observatie ontmoeting.....	33
6.2 Ervaring respondenten.....	35
6.2.1 Tijd vooraf.....	35
6.2.2 Binnenkomst.....	36
6.2.3 Doelen tijdens de ontmoeting.....	37
6.2.4 Indruk patiënten.....	38
6.2.5 Ontleding construct misdadiger.....	39
6.2.6 Confronterende momenten.....	40

6.3 Impact ontmoeting.....	41
6.3.1 Generatieve verhalen.....	41
6.3.2 Waarde ontmoeting.....	43
6.4 Reflectie.....	43
6.4.1 Dialectische logica.....	43
6.4.2 Religieuze thema's.....	44
6.5 De sociaal-affectieve bekering tot de gevangenen.....	45
6.6 Conclusies.....	48
6.6.1 Vergelijking resultaten pilot-studie.....	48
6.6.2 Zonde.....	48
7 Zonde.....	50
7.1 Visie vooraf.....	50
7.2 Schematisering.....	50
7.3 Zonde en de patiënten.....	52
7.4.1 Barrières voor zelfaanvaarding.....	55
7.5 Toe-eigening en overige opbrengst.....	55
7.6 Aanreiking concepten.....	56
7.7 Conclusie.....	56
8 Gespreksavond.....	58
8.1 Introductie.....	58
8.2 Observatie.....	58
8.3 Analyse.....	64
8.3.1 Waardering gespreksavond.....	64
8.3.2 Definities van zonde.....	64
8.3.3 Invloed verhalen over de ontmoeting.....	65
8.3.4 Barrières.....	65
8.4 Conclusie.....	66
9 Conclusies.....	68
9.1 Beantwoording eerste deelvraag.....	68
9.5 Beantwoording onderzoeksvraag.....	69
10 Verantwoording.....	71
10.1 Gebruikte methoden.....	71
11 Nawoord.....	72
13 Bijlage A: Topiclist.....	74
14 Bijlage B: Datamanagementplan.....	75
Persoonsgegevens.....	75

Overige onderzoeksdata.....	75
Wetenschappelijke integriteit.....	75
15 Bijlage C: Verklaringenblad.....	76
14 Bibliografie.....	77
14.1 Illustraties	78

1 Prelude

1.1 Biografische schets

Pas toen ik als student met gedetineerden werkte, ontdekte ik wat zonde was. De term was ik al wel regelmatig tegengekomen. Het was blijkbaar iets dat we allemaal doen. Dat hoorde ik af en toe in de midden-orthodoxe kerk waar ik opgroeide. Het was begonnen bij Adam en Eva en Jezus was ervoor doodgegaan. Concreter dan dit werd mijn begrip van zonde niet. Als ik aan zondige mensen dacht, zag ik waarschijnlijk mensen voor me die ik nooit had ontmoet: mensen die in gevangnissen zaten of mensen die in de grote steden woonden.

Als tiener ging ik af en toe naar een evangelische kerk. Daar hoorde ik het woord zonde vaker of in elk geval explicieter dan in de kerk van mijn ouders. Zonde was de reden dat we Jezus moesten aannemen als onze redder. Ik begreep van de voorganger dat als je Jezus volledig toeliet in je hart, dat je dan niet meer zondigde. Ik snapte alleen niet zo goed waarom ik zondig was. Er werden wel voorbeelden genoemd van zonde, maar deze voorbeelden gingen nooit over mij, maar over mensen die tot een minderheid behoorden, met name mensen die gescheiden waren en mensen met een homoseksuele geaardheid. Tijdens mijn studie hoorde ik dat het verhaal met die appel toch niet zo was als ik dacht: in het Hebreeuws staat er geen appel, maar 'vrucht'. En Adam en Eva hadden waarschijnlijk niet echt bestaan. Ook kwam het woord zondeval helemaal niet voor in de Bijbel. Ondertussen leerde ik in mijn nieuwe gemeente dat zonde 'je doel missen' betekent. Nog steeds bleef zonde vooral een abstract concept: iets dat ik blijkbaar in me had wat niet de bedoeling was, maar waar ik verder niet zoveel van merkte.

Toen ik bijvakken Criminologie ging volgen, leerde ik over de mensen die volgens de publieke perceptie uiteindelijk zondig zijn. De feitjes, cijfers en theorieën gaven me inzicht in hoe mensen ertoe kwamen om een delict te plegen. Ik ontdekte hoe willekeurig wetten en hun toepassing soms zijn. Dat mensen met een niet-blanke huidskleur veel vaker en harder worden bestraft dan een blanke medeburger die hetzelfde delict heeft gepleegd. Ik leerde over psychopathologie en zag rond diezelfde tijd hoe mijn getraumatiseerde pleegbroertje van tien zijn woede soms niet in de hand had. Ik las dat mensen die tijdens hun kindertijd op geen enkel vlak stabiliteit hebben een sterk vergrote kans hebben om later in hun leven een delict te plegen en zag de gezichten van goede vrienden voor me. Wat ik tot dan toe over zonde had geleerd, hielp me niet om dit alles in termen van zonde te kunnen beschouwen.

Toen ging ik werken als docent in een tbs-kliniek. Hier leerde ik niet patiënten, maar *mensen* kennen. De gevangenispredikant die af en toe preekte in de gemeente van mijn ouders had het vast gezegd. Mijn ouders waren wel eens in de gevangenis geweest en hadden het verteld: *in de gevangenis zitten mensen*. Je kunt het rationeel weten, maar pas als je gedetineerden ontmoet kun je het snappen. Je beseft dat dit een individu is met een geschiedenis, iemand met gevoelens en wensen die anderen kent en door anderen gekend en geliefd wordt. Iemand die ook verder leeft als ik het niet zie. Dit werd nog duidelijker toen ik vorig studiejaar stage liep in een vrouwegevangenis. Ik begon het begrip zonde te koppelen aan de realiteit waarin ik me begaf. Zonde is de potentie tot kwaad. Het is iets dat in ons allemaal zit. Het komt niet in iedereen even duidelijk tot uiting. Zo is het bij gedetineerden soms zichtbaar tot uiting gekomen, bijvoorbeeld in het delict dat ze hebben gepleegd. Maar het komt net zo goed tot uiting in de mensen die zich ver boven gedetineerden plaatsen of in mensen die beleidskeuzes maken waarvan ze weten dat het andere mensen zal duperen. Het komt ook bij mij tot uiting elke keer dat ik iemand voorbijloop die mijn hulp nodig heeft. Ik zag soms in het justitiepastaat hoe vaak mensen aan de gedetineerden voorbij zijn gelopen in de aanloop naar hun delict. Ik ging me afvragen of zij niet ook een deel van de verantwoordelijkheid voor het delict droegen. Tijdens het stagejaar schreef ik een gedicht over de discrepantie die ik ervaarde tussen de visie van de maatschappij op gedetineerden en de werkelijkheid op mijn stage.

Ongewenste verbinding

*Wekelijks overschrijd ik de grens
steek over naar een andere kant
een stilzwijgend poortje
verschafft toegang
tot Niemandsland*

*Een gebied van rammelende sleutels
gesloten deuren zijn de norm
een land met UC's en PIW'ers
met als motto 'leef conform'*

*Er luidt een negatief reisadvies
het ministerie geeft code rood
wie dit negeert -zo denkt men-
riskeert verwonding of dood*

*Er gaan gigantische geruchten
wilde beesten huizen daar
wie er eens geweest is
verklaart dat voor onwaar*

*Waarom dan
deze segregatie
deze vorm van
maatschappelijke amputatie?*

*Is het echt om ons te beschermen
tegen wie zich achter muren bevindt?
of veeleer om te voorkomen
dat we zien wat ons verbindt?*

*Want grenzen zijn van harte nodig
zorgen dat niemand onverlet
met wat begrip of misschien
zelfs naastenliefde wordt besmet*

1.1.1 Inzichten

De inzichten die de ervaringen op mijn werk en stage me brachten waren niet per se nieuw. Het waren zaken die ik ook wel in de kerk had gehoord, maar nooit zo had ervaren of die ik niet eerder had gekoppeld aan het begrip zonde.

- Iedereen is zondig
- Zonde is potentie tot kwaad
- Mensen bestempelen als slecht (en daardoor jezelf als goed) is ook een vorm van zonde.
- We hebben keuze tussen goed of kwaad en zijn verantwoordelijk voor die keuzes.

Ik ging zien hoe zonde tot uiting komt. Door in aanraking te komen met mensen die door sommigen worden gezien als ultiem slecht en enerzijds te merken dat zij zichzelf niet als volledig slecht zagen en anderzijds te merken hoe zij op mij leken, kreeg ik inzicht in mijn eigen zondigheid. Ik ging me er steeds meer over verbazen dat ik deze inzichten, die grotendeels

overeenkomen met Bijbelse noties, zelden hoorde in het instituut waarin de mens al eeuwenlang als zondig bestempeld wordt. Hoewel ik bij een deel van mijn medestudenten een groot spiritueel zondebesef zag, had ik het idee dat dit niet werd vertaald naar het sociale domein. Bij andere medestudenten leek het weer andersom. Bij hen leek de term zonde taboe te zijn. Dit taboe kwam bijvoorbeeld door connotaties die in de traditie aan zonde gekoppeld zijn, zoals dat je als mens niets goeds zou kunnen doen. Hoewel ze ideeën hadden over goed en kwaad in de maatschappij, werden deze ideeën niet aan het begrip zonde gekoppeld. Dit zag ik terug tijdens een seminarie cursus waar we een ethisch vraagstuk bespraken. De casus betrof een predikant die in pastorale setting had gehoord dat een man was vreemdgegaan en vervolgens hoorde dat deze man gevraagd zou worden om zich verkiesbaar te stellen voor de kerkenraad. In de discussie die volgde, richtten al mijn klasgenoten zich op de vraag hoe de predikant zonder zijn ambtsgeheim te overtreden kon beletten dat deze man zich aanmeldde voor de kerkenraad. De automatische consensus was dat deze man had bewezen dat hij tot slechte dingen in staat was. Er werd een lijn getrokken: als je zoiets slechts doet, ben je gefaald als mens. Als we hadden stilgestaan bij de vraag of er een goede reden was dat deze man niet zou moeten toetreden tot de kerkenraad, zou de uitkomst kunnen zijn dat dit inderdaad het geval was. Maar ook dan had de reflectie wel plaats moeten vinden. Deze man is immers niet totaal anders dan wij: hij heeft iets gedaan waartoe wij ook in staat zouden zijn, aangezien we onze zondigheid met hem delen. Ik merkte dat ik de weigering om de man als gelijkwaardig te blijven zien ook zondig vond.

1.2 Zonde als (impliciet) thema in kerk en samenleving

Ook in kerkgemeenten worstelen mensen met de term zonde. Zo leeft bij veel mensen de vraag hoe we kunnen zeggen dat baby's zondig zijn, terwijl ze nooit iets slechts hebben gedaan. Zonde is een ingewikkeld begrip. Maar het is van groot belang om erover na te denken. Want veel van de huidige maatschappelijke debatten zijn gerelateerd aan zonde, zoals het debat over racisme. Wanneer iemand bijvoorbeeld wordt aangesproken op een racistische uitspraak, reageren mensen bijvoorbeeld in de trant van: 'hoe durf je te beweren dat ik een racist ben?!', waarbij de spreker impliciet beweert dat hij niet in staat zou zijn tot het doen van racistische uitspraken. De kerk zou in deze en andere maatschappelijke debatten rond dit thema dan ook een bijdrage kunnen leveren vanuit het begrip zonde. Ik denk ook dat de maatschappij hier ontvankelijk voor is, wat ik waarneem aan de populariteit van series die het onderwerp impliciet aan de orde brengen.¹ Een van deze series is *'Thirteen Reasons Why'* die door Nederlandse gebruikers van Netflix aangeduid als de beste nieuwe serie.² De serie brengt in kaart hoe alle mensen uit een fictieve gemeenschap een deel van de verantwoordelijkheid dragen voor de zelfmoord van een tienermeisje: soms is het aandeel in de schuld gebaseerd op een kleine fout en soms is het aandeel gebaseerd op iets dat uit goede bedoelingen gebeurde. De populariteit van deze serie laat zien dat er interesse is voor onderwerpen als schuld en verantwoordelijkheid. De series stellen antropologische vragen, maar bieden mijns inziens weinig antropologische taal of kaders waarmee de antwoorden op deze vragen geïntegreerd kunnen worden in een bredere levensvisie. Hierin zou de kerk een rol kunnen vervullen.

1.3 Ontmoeting

Vorig jaar zag ik wat er kan gebeuren als mensen in aanraking komen met gedetineerden of tbs-patiënten. In het kader van een cursus, gingen mijn klasgenoten en ik naar diverse justitiële

---

¹ Netflix rapporteert dat deze series behoren tot de meest bekeken series op hun streamingsdienst in 2017, bron: <https://media.netflix.com/en/press-releases/2017-on-netflix-a-year-in-bingeing>

² <https://www.netflix-nederland.nl/uitkomsten-grote-netflix-nederland-nl-onderzoek-2017/>, geraadpleegd op 15 mei

instellingen. Na afloop spraken mijn klasgenoten vol vuur over wat de bezoeken hen hadden gebracht. Ineens was het voor mijn klasgenoten heel dichtbij gekomen: je kunt kwaad niet volledig buiten jezelf houden wanneer je een medemens ontmoet die een ernstig delict heeft gepleegd en toch zo op je lijkt. Hierdoor ging ik me afvragen of een ontmoeting met gedetineerden een goede manier is om een gesprek over zonde op gang te brengen. Dat is wat ik in mijn thesis wil onderzoeken.

1.4 Onderzoeksvraag

Mijn **onderzoeksvraag** is: *welke mogelijke effecten heeft een ontmoeting met tbs-patiënten op gemeenteleden met betrekking tot de toe-eigening van het begrip zonde?*

Om dit te onderzoeken, werk ik in het volgende hoofdstuk enkele *sensitizing concepts* uit, rondom zonde en ontmoeting. In het hoofdstuk erna beschrijf ik de verbindingen die er al zijn tussen de kerk en de gevangenis en het belang hiervan. Op basis van het literatuuronderzoek kom ik tot de methodologie van het empirische deel van het onderzoek.

2 Sensitizing concepts

2.1 Introductie

In dit hoofdstuk geef ik aan de hand van de dogmatiek van Van der Kooi en Van den Brink³ een overzicht van begrippen die betrekking hebben op zonde en beargumenteer dat als de zondeleer een fundamenteel onderdeel is van de christelijke theologie, dit een humaniserende werking kan hebben. Vervolgens beargumenteer ik aan de hand van de missiologie van Ann Morisy dat het faciliteren van ontmoetingen een manier kan zijn om het spreken over zonde in kerken te verbreden.

2.2 Zonde

Van den Brink en Van der Kooi beschrijven het begrip zonde vanuit verschillende dimensies. Ze beschrijven de achtergrond van zonde, de gestalten die zonde aan kan nemen en vervolgens hoe we dit kunnen begrijpen in relatie tot het wezen van de mens en de samenleving. De aard en achtergrond van zonde is dat het een toestand van **vervreemding** betreft die kenmerkend is voor ons huidige bestaan. Vervreemding ontstaat doordat mensen zich terugtrekken uit de relationele verbondenheid waarin zij door God geschapen zijn en in vermeende autonomie inbeslaggenomen worden door het kwaad. Daarmee doen we onrecht aan de mensen om ons heen, de relaties die we met hen hebben, aan dieren, het milieu en onszelf. Maar vooral doen we hiermee onrecht aan God.⁴ Zonde vormt dus de achtergrond van ons bestaan, maar is ook concreter herkenbaar, bijvoorbeeld in **dad**en, waarbij een verbod of gebod wordt overtreden.⁵ Zonde kan dus zowel commissie (handelen) als omissie (niet handelen) zijn.

Verder is zonde in maatschappelijke systemen zichtbaar als **macht**: doordat mensen zondigen, wordt ook het sociaal-culturele systeem gekenmerkt door zonde. Het kan lastig zijn om die zondige structuren te ontwaren, omdat we zelf onderdeel zijn van het systeem. Dit is bijvoorbeeld terug te zien bij het onderwerp slavernij, dat eeuwenlang wijdverbreid geaccepteerd werd en ook nu nog in zekere zin plaatsvindt als gevolg van het liberale marktdenken. Om zondige structuren te gaan zien, moeten we naar het systeem kijken vanuit oogpunten van slachtoffers van deze systemen en onze betrokkenheid op hen recht doen door

1 Mogelijke schematisering van de concepten rondom zonde

tegen de stroom in te gaan. We zijn dan ook verplicht om dit te doen: in het mensbeeld van de Bijbel is de mens nadrukkelijk subject van zijn handelen. Als dit niet het geval was, kon er geen sprake zijn van zonde. Dat kwaad onderdeel is van de systemen waarin wij leven verontschuldigt ons dus niet.⁶ Het begrip macht wordt nader toegelicht aan de hand van het begrip *erfzonde*, dat door Van der Kooi en Van den Brink *oorsprongszonde* wordt genoemd. Volgens Augustinus is de mens niet altijd in staat om uit vrije wil te handelen, omdat zonde alle vezels van ons bestaan doortrekt. Hierdoor is het niet langer mogelijk om aan de invloedssfeer van de zonde te ontsnappen, waardoor zonde een collectief en ook een sociaal verschijnsel is. Zonde is niet alleen een handeling van de mens, maar tast ook diens *zijn* aan.

Deze situering van de mens heeft echter niet het laatste woord: de komst van Christus heeft onze gesitueerdheid in het licht van Gods levenschenkende liefde gezet.⁷ De mens is als gevolg van de zondeval in staat tot slechte dingen en doet deze ook. Hierdoor is hij niet meer in

---

³ G. Van den Brink, & C. van der Kooi, C. (2015). *Christelijke dogmatiek. Een inleiding*, Zoetermeer: Boekencentrum, 2012

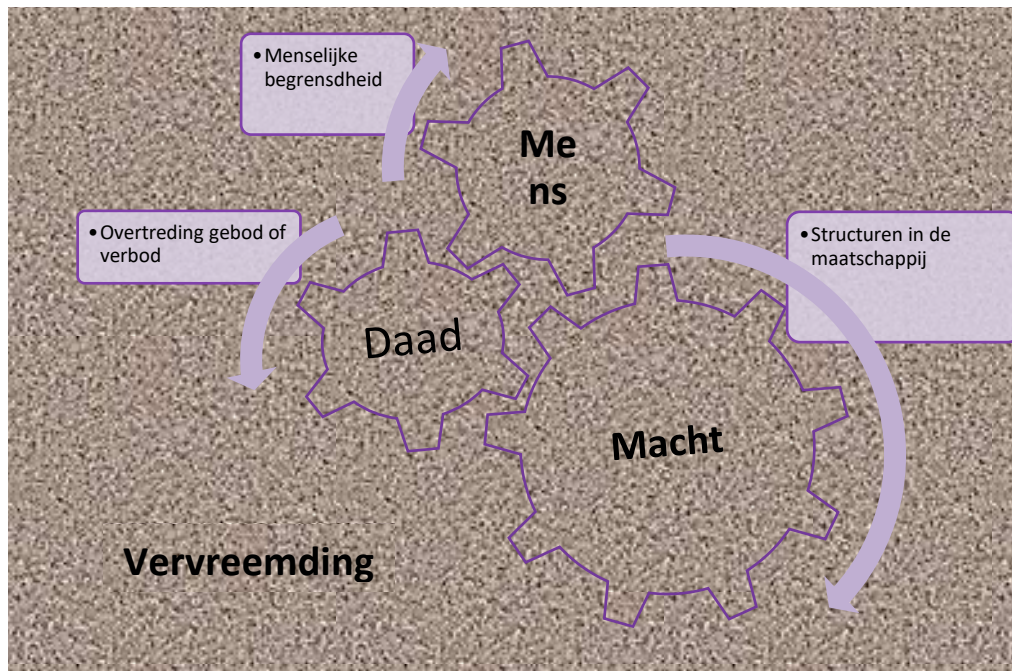
⁴ Van den Brink, G., & van der Kooi, C. (2015). *Christelijke dogmatiek*. pp. 280-284

⁵ Van den Brink & Van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, pp. 280-281

⁶ A.w. p. 281

⁷ A.w. pp. 292-297

staat om zichzelf ten opzichte van God te rechtvaardigen. Maar omdat de mens geschapen is, is de mens van zichzelf goed en tot goede dingen in staat. God onderscheidt de zonde van de mens en accepteert de mens onvoorwaardelijk.⁸

2 Mogelijke schematisering van de termen rondom zonde

2.2.1 Gerichtheid van zonde

Voor het vervolg van mijn betoog is het van belang om onderscheid te maken tussen de verticale en horizontale richting van zonde. Het object van zonde is altijd primair God. Dit noem ik de **verticale richting** van de zonde. Maar omdat mensen in relatie tot elkaar leven, zijn zij niet alleen subject van zonde, maar ook object van elkaars zonde. Dit is expliciet zichtbaar bij een deel van de *daadzonden*, maar impliciet ook in het aandeel van mensen aan de zondige systemen waarin zij leven. Zonde hangt immers samen met gebroken verhoudingen met onszelf, onze medemensen en onze omgeving.⁹ De schadelijke gevolgen van zonde voor de medemens, de natuur en de maatschappij noem ik de **horizontale richting van zonde**. Vervolgens kunnen we ook onderscheid maken tussen de verantwoordelijkheid die mensen hierin hebben. Omdat we niet volledig bepaald worden door onze geneigdheid tot zonde, zijn we aanspreekbaar op onze zonden. Ook hierbij is sprake van twee richtingen: **verticale verantwoordelijkheid**: de verantwoordelijkheid die de mens richting God moet nemen en **horizontale verantwoordelijkheid**: de verantwoordelijkheid van de mens jegens zijn medemens en de natuur.

2.2.2 Humaniserende werking

Van der Kooi en Van den Brink stellen dat wanneer de erf- of oorsprongszondeleer fundamenteel onderdeel is van de christelijke theologie, wanneer gelovigen zich ervan bewust zijn dat mensen niet alleen zonden *doen* maar ook dat alle mensen zondig *zijn*, dit gevolgen heeft voor de manier waarop zij in het leven staan. Wanneer je er bewust van bent dat iedereen doortrokken is van zonde, heeft dit een emanciperende werking op hoe je oordeelt over anderen. Vanuit het idee dat we als collectief verward zijn geraakt in de structuren en verbanden van zonde en schuld, is het dan onterecht om het kwaad toe te schrijven aan (de moraliteit van)

⁸ A.w. p. 600

⁹ A.w. p. 284

specifieke groepen of personen.¹⁰ Dit bewustzijn is van groot belang voor de maatschappij, waarin men uit moralistische reflex geregeld zondebokken aanwijst voor het kwaad. De maatschappij oefent dan vaak druk uit op de politiek om door regelgeving het kwaad onder controle te brengen. Dit is bijvoorbeeld terug te zien in de maatschappelijke ophef rond de moord op Anne Faber.

Van den Brink en Van der Kooi duiden hier een mogelijke paradox aan: enerzijds wordt in de cultuur de goedheid van ieder mens benadrukt, anderzijds wordt deze zelfde mens ten diepste gewantrouwd. De theologie kan een belangrijke rol vervullen in het verhelderen van deze paradox, door enerzijds te erkennen dat zonde verweven is met het menselijk bestaan, maar anderzijds te benadrukken dat zonde niet samenvalt met die bepaaldheid: mensen zijn aanspreekbaar op hun handelen. Dan kan de erkenning dat we zondig zijn een bevrijdende werking hebben.¹¹

De notie van erfzonde, zou er mijns inziens toe moeten leiden dat we op twee fronten horizontale verantwoordelijkheid nemen. Het eerste front betreft de demonisering van anderen. Verantwoordelijkheid nemen betekent op dit vlak erkennen dat we het kwaad niet volledig bij hen kunnen leggen, maar erkennen dat we onderdeel vormen van het systeem dat eraan bijdraagt dat deze anderen (op het eerste oog) ergere fouten lijken te maken dan wij. Het tweede front betreft dit eigen aandeel in het systeem, waarbij we ons ervoor moeten inzetten om de schade van het zondige systeem waartoe wij behoren zoveel mogelijk te beperken.

2.3 Ontmoeting

In het boek *Journeying out: A new approach to Christian mission*, betoogt Ann Morisy dat het faciliteren van ontmoetingen gerelateerd is aan een van de taken van de kerk: mensen ondersteunen in het ontwikkelen van hun **morele zelf**. De kerk heeft de afgelopen eeuwen volgens haar meestal geen ondersteunende rol gespeeld, maar had een moralistische bemoeizucht met het gedrag van mensen. Morisy stelt een alternatieve benadering voor, waarbij mensen in staat worden gesteld om zichzelf moreel te ontwikkelen. Het fundament voor moreel gedrag hoeft niet gelegd te worden door sociale conventies of een bepaalde leer, maar bestaat al in de mens zelf, doordat de mens de mogelijkheid heeft om in ontmoeting te treden met andere mensen en om daarmee zijn identiteit en moraliteit te ontwikkelen. We hebben die ander nodig om de wereld om ons heen beter te bevatten omdat ons eigen begrip partijdig is. De meeste mensen komen echter bijna uitsluitend in aanraking met mensen die in vergelijkbare omstandigheden leven. Binnen deze groepen worden solidaire netwerken gevormd die elkaar van steun voorzien (*bonding social capital*). Deze groepen hebben een belangrijke sociale functie, maar hebben als nadeel dat anderen buiten de groep worden gesloten en soms zelfs worden gedemoniseerd. Af en toe vinden er overbruggingen plaats tussen mensen die tot verschillende groepen behoren (*bridging social capital*). Dit kan gebeuren wanneer iemand vrijwilligerswerk doet, maar kan ook een ontmoeting in de trein betreffen. Dergelijke ontmoetingen leiden er volgens Morisy toe dat mensen een bredere identiteit ontwikkelen. Morisy stelt echter vast dat *bridging social capital* in de westerse wereld vermindert. Dit is ook het geval bij de derde categorie die zij benoemt, **brave social capital**. Ook bij *brave social capital* worden afstanden tussen groepen overbrugd, maar in dit geval is de drempel om het andere individu te benaderen groter, omdat de ander niet alleen tot een andere groep behoort, maar ook als gevaarlijk of onaantrekkelijk wordt gezien en/of tot een groep behoort waar mensen afkeer voor hebben. *Brave social capital* en *bridging social capital* zijn van groot belang voor zowel individuen als voor de samenleving. Door in ontmoeting te treden met mensen van wie je een afkeer hebt,

---

¹⁰ A.w. pp. 292-297

¹¹ A.w. pp. 292-300

worden diepere lagen van onze eigen humaniteit blootgelegd.¹² We vormen ons morele karakter dus in dialoog en in frictie met onbekende anderen. Maar het is niet vanzelfsprekend dat ons karakter door een ontmoeting wordt gevormd, want door zondestructuren zijn we niet in staat om de ander open en kwetsbaar tegemoet te treden, om waarlijk gastvrij te zijn.¹³

Morisy beschrijft een aantal voorwaarden waaraan een ontmoeting moet voldoen om een transformerend potentieel te dragen. Zo is het belangrijk dat de deelnemers aan de ontmoeting gelijkwaardig zijn. De ontmoetingen die plaatsvinden vanuit diaconale projecten voldoen doorgaans niet aan deze voorwaarden, vanwege het scheve karakter van de relatie tussen hulpvrager en hulpverlener. Als mensen echter in staat zijn om elkaar als broeders en zusters tegemoet te treden, kan er een plaats ontstaan, waarin beide partijen vatbaar zijn voor elkaar, waardoor ze hun identiteit op basis van de indrukken die ze dan opdoen opnieuw kunnen bezien en herschikken.¹⁴ Een andere voorwaarde voor een dergelijke ontmoeting is dat de ander die wordt ontmoet niet enkel wordt gezien als middel tot transformatie, want dan wordt de transformatie niet bereikt.¹⁵ Maar ook als aan deze voorwaarden wordt voldaan, kan het zijn dat er geen werkelijke transformatie optreedt, omdat vooroordelen en stigma's hiervoor in de weg kunnen staan. Omdat dit een hardnekkig probleem vormt, is het nodig dat de kerk structuren biedt waarbinnen mensen begeleid kunnen worden en waarin ze ook verhalen van anderen horen die met dezelfde groep in ontmoeting zijn getreden.¹⁶

Wanneer mensen deelnemen aan ontmoetingen met mensen buiten hun eigen sociale groep, kunnen er invloedrijke processen op gang komen. Doordat mensen zich actief gaan verhouden tot mensen die anders zijn dan zij, ontstaat **individuatie**: de formatie van een robuuste, eigen identiteit, die het mogelijk maakt om authentiek te zijn en wanneer het nodig is tegen de stroom in te gaan. Doordat mensen in ontmoeting treden met anderen ontstaat een verhoogde staat van **relationeel bewustzijn**, waarin mensen zich bewuster worden van het welzijn van andere mensen. Doordat ze zich gaan identificeren met mensen die in andere omstandigheden leven, worden ze zich volgens Morisy bewuster van de zondigheid van de structuren waarin ze leven en hun eigen rol daarin. Met andere woorden: ze worden zich bewust van hun horizontale zondigheid. Daarmee wordt zonde een vruchtbaarder/rijper begrip, dat betrekking heeft op meer dan enkel persoonlijke moraliteit (zonde in daden). Ook waar de mensen die ze ontmoeten zelf veroorzaker zijn van hun slechte omstandigheden, gaan mensen het begrip beter begrijpen: ze gaan de oorzaken van hun keuzes beter begrijpen en mogelijk ook beseffen dat zij tot dezelfde verkeerde keuzes in staat zijn. Dit besef van gedeelde zondigheid (oorsprongszonde) kan leiden tot een verhoogde solidariteit. Door de vervreemding in zekere zin te doorbreken, gaan ze zonde als meer zien dan alleen daden: ze gaan zonde ook als macht zien die ook hen omvat. De solidariteit met minderbedeelden brengt daarnaast een nederigheid met zich mee, waarin mensen genuanceerder gaan denken. Ze worden zich er meer van bewust dat het leven gecompliceerder en rijker is dan ons denken kan bevatten. Dit bewustzijn dat de mogelijkheid bevat om incomplete informatie en (schijnbare) tegenstellingen te tolereren heet **dialectische logica**.¹⁷ Door dit proces komt men ook tot het besef dat andere mensen een waardevolle bron van inzichten kunnen vormen: ze ontwikkelen een **distinctive epistemology**. Verder ontstaan tijdens een ontmoeting met mensen buiten de eigen kaders **formatieve verhalen**. Deze verhalen worden erdoor gekenmerkt dat ze kunnen bijdragen aan de vorming van iemands identiteit. Ook dragen ze een (onbewust) **moreel imperatief** met zich mee om als

---

¹² Morisy, Ann. *Journeying out: A new approach to Christian mission*. Bloomsbury Publishing, 2006, pp. 48-87

¹³ Morisy, Ann. *Journeying out*, pp. 206-211

¹⁴ A.w. pp. 27, 213

¹⁵ A.w. p. 173

¹⁶ A.w. pp. 84-90

¹⁷ A.w. pp. 67, 76

gevolg van deze ontmoeting anders te gaan handelen en bevatten een emotionele potentie die ervoor kan zorgen dat er een *interne dialoog* op gang komt wanneer de persoon deze ervaring in zijn waardensysteem integreert.¹⁸ Deze verhalen delen zij dan weer met anderen, waardoor deze verhalen ook voor anderen een positief-generatieve functie kunnen hebben.¹⁹ Deze generatieve verhalen zijn van grote waarde in de huidige samenleving, die Morisy kenmerkt als verhaalarm. De kerk heeft (van oudsher) de taak om de samenleving van *generatieve verhalen* te voorzien.²⁰ Tenslotte kunnen ontmoetingen die vallen onder *brave social capital* een **genadewaterval** tot stand kan brengen: waarbij er allerlei positieve gevolgen zijn, die veelal onvoorzien zijn. Maar wanneer mensen buiten hun vertrouwde kaders treden, kunnen er ook negatieve gevolgen optreden. De voorgenoemde processen maar ook de toestand van de ander en het besef van de eigen inadequatheid om hier verandering in te brengen, kunnen iemand overweldigen. Soms wordt iemand hierbij diep in zijn hart geraakt door de omstandigheden die hij tegenkomt.²¹

2.4 Positionering onderzoek

Tot nu toe heb ik mijn onderwerp benaderd vanuit dogmatische en missiologische oogpunten. Ik positioneer mijn onderzoek echter in het gebied van de Praktische Theologie, omdat mijn probleemstelling een discrepantie tussen dogmatiek en praktijk veronderstelt en ik wil onderzoeken hoe deze discrepantie verkleind kan worden,²² middels descriptieve, evaluatieve en strategische fasen.²³ Met het onderzoek wil ik bijdragen aan een publieke theologie, waarin de inzichten vanuit onze religieuze traditie vruchtbaar worden gemaakt om de samenleving beter te begrijpen²⁴ en aan een heilzaam functioneren van het geloof.²⁵

Het startpunt voor praktische theologische reflectie ligt bij Jaap Firet, een praktisch theoloog die beschrijft waarom ontmoetingen met gedetineerden van groot belang kunnen zijn voor het denken over zonde.

---

¹⁸ A.w. p. 73

¹⁹ A.w. pp. 73-74

²⁰ A.w. pp. 73-74

²¹ A.w. pp. 33-34

²² Volgens Bass en Dykstra moet praktische theologie zich richten op drie onderwerpen. 1: Het in kaart brengen wat een leven-gevende manier van leven is en hoe mensen dit leven kunnen belichamen. 2: eHoe de kerk deze levenswijze kan bevorderen, in het belang van de kerk zelf en in het belang van de hele schepping. 3: Welke vormen van educatie predikanten in staat stellen om gemeenschappen te leiden en te vormen. De probleemstelling van mijn onderzoek ligt in het eerste gebied: ik constateer dat er een discrepantie is tussen dogmatiek en praktijk. Het empirische onderdeel van mijn onderzoek ligt op het tweede gebied. Met mijn onderzoek heb ik ook een ander doel voor ogen dat kenmerkend is voor praktisch theologisch onderzoek: de hoop bij te dragen aan een transformatie in de kerk. Dorothy C. Bass, and Craig Dykstra, eds. *For life abundant: Practical theology, theological education, and Christian ministry*. Wm. B. Eerdmans Publishing, 2008, pp. 1-4

²³ Ganzevoort, Ruud Ganzevoort, *De hand van God en andere verhalen: Over veelkleurige vroomheid en botsende beelden*. Zoetermeer: Meinema, 2006, pp. 152-160

²⁴ Ganzevoort *De hand van God*, p. 146

²⁵ A.w. p. 8

3 De gevangenen gedenken

3.1 Medegevangenen

Volgens Jaap Firet moeten gelovigen zichzelf in het licht van het evangelie gaan zien en beleven als medegevangenen van de gevangenen.²⁶ Hij constateert echter dat deze identificatie meestal ontbreekt en wijt dit aan onze natuurlijke impuls om niet geconfronteerd te willen worden met het kwaad in zichzelf en in de samenleving. Dit zorgt ervoor dat we ons niet identificeren met justitiabelen, maar ons van hen afwenden. Deze neiging heeft erin geresulteerd dat de kerk zich het meest op haar gemak voelt aan de kant van instanties die bepalen wat de grens van de moraliteit is en die deze grens bewaken. Firet vindt het van vitaal belang voor de kerk dat dit probleem geadresseerd wordt en duidt het verwaarlozen van dit probleem als levensgevaarlijk, voor zowel gevangenen, het gevangenispastoraat als voor de gemeente. Het is immers de taak van gemeenten om **als medegevangenen de gevangenen te gedenken**. De ontkenning van zonde als macht, leidt volgens Firet dus tot verdere vervreemding van elkaar en van onszelf. Door het kwaad neer te leggen bij bepaalde personen, herkennen mensen de zonde niet bij zichzelf. De impuls om ons af te wenden, is te verklaren aan de hand van de symboolfuncties die gevangenis, gevangenen en gevangen-zijn hebben. Zo ziet men gevangenis als de plaats waar het kwaad woont. De muren en hekken zorgen ervoor dat dit kwaad ons niet kan bereiken. Dit heeft te maken met ons verlangen naar veiligheid. De angst dat het kwaad misschien wel onder ons is, is in zekere zin de keerzijde van het verlangen naar ordelijkheid.

Doordat we gedetineerden doorgaans niet ontmoeten, zien we hun menselijkheid niet en kunnen zij deze symboolfunctie voor ons blijven vervullen. Wanneer we hen wél ontmoeten en onszelf in hen herkennen, verwijzen ze ons naar onze schaduw, ze maken ons bewust dat in ons ook **latente criminaliteit** schuilt. Dit kan ons onrustig maken. Een derde reden om ons af te wenden ligt in de associaties die men heeft met gevangen-zijn. Dit wordt vaak gerelateerd aan de angst om uitgestoten, geïsoleerd of verlaten te zijn. Om als kerk in contact te treden met gedetineerden, is vrijheid en moed nodig om onszelf met onze schaduw en onze angsten te aanvaarden.

3.2 Leerprogramma

Om tot deze **zelfaanvaarding** kan komen, moet de gemeente een aantal zaken leren. Allereerst, om anders te gaan kijken naar misdaad, misdadiger en straf. Hierin leert de gemeente om **het construct 'misdadiger' te ontleden**, waarbij ze ontdekken dat er machtsstructuren werkzaam zijn in het benoemen van bepaald gedrag als afwijkend of deviant.

Rondom straf kan er een bewustwording plaatsvinden dat wanneer iemand van zijn vrijheid beroofd wordt, die straf gebaseerd is op een element van zijn persoon, maar dat vrijheidsberoving door de **totaliserende werking** gevolgen heeft voor alle aspecten van een persoon: naast de overvaller, wordt ook de vader, de goede vriend en de gezellige collega opgesloten. Ten tweede moet de gemeente leren om anders te kijken naar de samenleving en naar zichzelf. Ze dienen te ontdekken dat criminaliteit symptomatisch is voor tekorten in de samenleving. Een delict staat niet op zichzelf, maar vindt plaats onder omstandigheden die eraan bijdragen dat iemand tot een delict komt. Verder is het nodig dat gemeenteleden anders naar zichzelf gaan kijken. Ze ontdekken dat ze hun vrije status niet kunnen ontlenen aan het feit dat ze geen delict hebben gepleegd: ze zouden ook vrij zijn wanneer ze een gevangenisstraf hadden, omdat God ons vrijspreekt. We worden aan gedetineerden verbonden doordat God ons goedgunstig is, maar ook doordat we als mensen onderling verbonden zijn. Wat nodig is, is een

---

²⁶ J. Firet, 'De verantwoordelijkheid van de gemeente als medegevangene' in: J. Spoor (red.), *De kerk in de gevangenis*. Kampen: Kok, 1983, pp. 139-151.

bekering tot de gevangenen. We herkennen dan *de ander* in onszelf met al onze schuldigheid, armzaligheid en gebondenheid. We ontdekken dat voor zowel de ander als voor onszelf geldt dat Jezus onze vrijheid bewerkstelligt. Dit betekent dat we medegevangenen in de Heer worden.

3.3 Het belang van het gedenken van de gevangenen

Het gedenken van gevangenen is een leerproces dat volgens Firet op drie niveaus van groot belang is. Het is belangrijk voor de gemeente zelf, omdat gedetineerden de menselijke staat symboliseren. Het is daarmee ook van belang voor de samenleving, omdat een van de functies van de kerk is dat zij de samenleving een spiegel voorhoudt om haar met zichzelf inclusief haar schaduw te confronteren. Verder heeft het gedenken van gevangenen een belang voor de gevangenen zelf. De kerk heeft namelijk als taak om pleitbezorger te zijn voor de menselijke waardigheid. Hierbij moet zij actief bijdrage leveren aan maatschappelijke discussies, en daarmee bijdragen aan de vorming van een publieke opinie waarin menswaardigheid een grote rol speelt.

3.3.1 Gevangenen vertegenwoordigen

Het gedenken van gevangenen krijgt onder andere vorm in het justitiepastoraat. Dit is allereerst een taak ten dienste van gedetineerden: de gemeente wordt vertegenwoordigd in de gevangenis. Maar om te bevorderen dat gemeenten gevangenen als medegevangenen gedenken, moet de gevangene ook vertegenwoordigd worden in de gemeente. Omdat justitiepastores doorgaans enkel een formele verbintenis aan een kerkgenootschap hebben, pleit Firet ervoor om gevangenen aan gemeenten te koppelen en een gemeentegroep actief te laten zijn in de gevangenis.²⁷

Dit is in de huidige situatie deels het geval. In alle gevangenen zijn kerkelijke vrijwilligers actief. Deze vrijwilligers vertegenwoordigen de buitenwereld door hun aanwezigheid.²⁸ Ze bezoeken gedetineerden, nemen deel aan gespreksgroepen, wonen vieringen bij, brengen kinderen van gedetineerden op bezoek bij hun ouders, organiseren activiteiten, begeleiden ex-gedetineerden, zijn actief in Exodushuizen en bij Kerken met Stip.²⁹ Zij vormen een brug tussen de gevangenis en de kerk, doordat zij in hun gemeenten vertellen over het leven in de gevangenis en vertellen over de verhalen achter delicten.³⁰ Hiermee wakkeren ze gesprekken in kerken aan, waardoor ze vervolgens ook het publieke debat beïnvloeden.³¹ Ook justitiepastores zelf vormen een brug tussen de gevangenis en gemeente. Justitiepastores gaan voor in diensten, en delen verhalen uit hun werk bijvoorbeeld tijdens het geven van lezingen. Een andere (en minder bekende) brug tussen de gemeente en de gevangenis ligt in het feit dat ook gemeenteleden gedetineerd raken. Ook hun vrienden en families kunnen lid zijn van een kerkgenootschap.

3.4 Kwaliteit bekering tot de gevangenen

In dit gedeelte doe ik een poging om te analyseren in hoeverre er sprake is van een bekering tot de gevangenen in zowel het justitiepastoraat als in kerken zelf. Een grondige analyse behoort niet tot het bereik van mijn onderzoek, maar ik stip hieronder kort een aantal (probleem)punten aan.

---

²⁷ J. Firet, 'De verantwoordelijkheid van de gemeente als medegevangene', pp. 139-151.

²⁸ Wim Timmer, 'Herstelgericht pastoraat en diaconie, vrijwilligerswerk en oriëntatie op nazorg', in: Van Iersel, A. H. M., and J. D. W. Eerbeek. *Handboek justitiepastoraat. Context, theologie en praktijk van het protestants en rooms-katholiek justitiepastoraat*. Publicatierreeks van het Centrum voor Justitiepastoraat, Budel: DAMON, 2009, p. 275

²⁹ Wim Timmer, 'Herstelgericht pastoraat', pp. 280-285

³⁰ Wim Timmer, 'Herstelgericht pastoraat', p. 277

³¹ Wim Timmer, 'Herstelgericht pastoraat', p. 279

3.4.1 Vrijwilligers

Het contact tussen gemeenten en gevangenen wordt het meest concreet gelegd door de vrijwilligers. Het vrijwilligerscontact betekent veel voor gedetineerden en de onderzoeken naar de inzet van vrijwilligers³² geven de suggestie dat er bij de vrijwilligers sprake is van *bekering tot de gevangenen*. Deze vrijwilligers vormen echter geen afspiegeling van de kerk. Dit komt allereerst doordat niet elke kerkgemeenschap zich in de buurt van een gevangenis bevindt. Daarnaast geldt voor driekwart van de vrijwilligers dat dit vrijwilligerswerk in het verlengde ligt van interesses en bezigheden die ze al hadden.³³ Hierdoor is het de vraag of de *bekering tot de gevangenen* gevolg is van hun contact met de gedetineerden of dat deze *bekering* al plaatsvond voor ze begonnen met hun vrijwilligerswerk.

3.4.2 Justitiepastoraat en herstelgericht pastoraat

Ik beschrijf de praktijk van het justitiepastoraat aan de hand van het Handboek Justitiepastoraat. Dit Handboek is geen empirische beschrijving van de werkelijkheid, maar heeft wel een normatieve status met betrekking tot de visie op het justitiepastoraat. Het uitgangspunt voor het werken van justitiepastores wordt in het Handboek gelegd in het herstelgerichte pastoraat. Herstelgericht pastoraat is gebaseerd op het herstelrecht, waarbij criminaliteit wordt gezien als een sociaal en relationeel conflict waarin zowel het slachtoffer, de dader, inclusief zijn bredere sociale netwerk, als de samenleving worden geraakt. Het misdrijf wordt primair beschouwd als een inbreuk op personen en relaties, in plaats van een inbreuk op de wet.³⁴ De positionering van het justitiepastoraat in de herstelbenadering is problematisch omdat het uitgangspunt voor het contact gelegd wordt in de morele gebreken van de pastorant. Vanuit de waarde naastenliefde zijn er mijns inziens zwaarwegende argumenten om de presentie van de kerk als inherent doel op te vatten door de gedetineerde primair als naaste te beschouwen en de onvoorwaardelijke acceptatie van de gedetineerde voorop te stellen.³⁵ Hoewel Anne-Mie Jonckheere in het Handboek benadrukt dat het van belang is om vanuit liefde naar gedetineerden te kijken, is deze liefde niet gefundeerd in mede-zondaarschap, maar lijkt eerder een instrumentele waarde te hebben: het helpt gedetineerden om tot zelfkennis te komen, wat een recidive-verlagende werking kan hebben.³⁶ Door de nadruk op herstelgericht pastoraat, lijkt zonde te worden verengd tot zonde als daad. Relationele aspecten van zonde worden niet in beschouwing genomen. Dit wordt ook duidelijk wanneer Jonckheere beschrijft dat meerzijdige partijdigheid van belang is: zowel de belangen van de daders als die van de slachtoffers moeten worden meegenomen in het proces waarin de dader verantwoordelijkheid gaat nemen voor zijn delict.³⁷ Wanneer we echter constateren dat zonde een macht is die zichtbaar wordt in structuren in de samenleving, staat een delict nooit op zichzelf en kunnen we de schuld nooit bij één persoon leggen. Als we dit theologische inzicht serieus nemen, zou er vanuit het justitiepastoraat ook moeten worden gezocht naar manieren om zowel de onmacht als de verantwoordelijkheid van

---

³² E. C. Kuis, M. Schuhmann, and M. A. Goossensen. *Puur voor jou. Onderzoek naar één-op-één bezoeksgesprekken van vrijwilligers aan gedetineerden*, 2015 en Karin Runia, *Presentie: iemand zien zitten, een verkennend onderzoek naar de waarde van het vrijwilligersbezoek door Gevangenzorg Nederland*, Utrecht 2016

³³ Arda Boelsma, Martine Cammeraat, Aline van Elten & Peter van der Laan, *Tevreden en Gemotiveerd Vrijwilligers en hulpvragers van Gevangenzorg Nederland geven hun mening*, Amsterdam 2012 p. 25

³⁴ Anne-Mie Jonckheere, 'Justitiepastoraat en herstel. Een positiebepaling', in Van Iersel, A. H. M., and J. D. W. Eerbeek. *Handboek justitiepastoraat. Context, theologie en praktijk van het protestants en rooms-katholiek justitiepastoraat*. Publicatiereeks van het Centrum voor Justitiepastoraat, Budel: DAMON, 2009, pp. 210-214

³⁵ Deze gelijkwaardigheid wordt in het Handboek ook als theologisch kernthema benoemd op pp. 186-187

³⁶ Jonckheere, 'Justitiepastoraat en herstel', p. 224

³⁷ Jonckheere, 'Justitiepastoraat en herstel', pp. 216-217

de samenleving en eventueel het slachtoffer bloot te leggen. Dan wordt herstelgericht pastoraat meer dan eenrichtingsverkeer van de dader naar slachtoffer en samenleving.

In het Handboek wordt zonde wel als macht beschreven wanneer het gaat over de resocialisatie van gedetineerden. Volgens het Handboek bevinden veel gedetineerden zich in een vicieuze cirkel van criminaliteit waaruit ze zich niet op eigen kracht kunnen bevrijden.³⁸ Het uitgangspunt van de hulp is echter de visie dat criminaliteit een contractbreuk is tussen gedetineerden en de samenleving.³⁹ De kerk schaart zich hier aan de kant van de overheid. Zonde is inderdaad een juridische contractbreuk en daarmee in veel gevallen ook theologisch te duiden als contractbreuk. Maar wanneer we zonde als vervreemding beschouwen, moet ook geconstateerd worden dat iedereen doorlopend een contractbreuk met elkaar pleegt. Gedetineerden vormen wat dat betreft dus geen aparte categorie. Door het herstelgericht pastoraat als centrale benadering te kiezen, worden gedetineerden wel zo geïnclassificeerd.

3.4.3 Kerken met Stip

De beweging Kerken met Stip is gestart omdat Paul Oskamp constateerde dat ex-gedetineerden zelden aansluiting vonden bij een gemeente, terwijl uit onderzoek bleek dat gedetineerden gemiddeld meer geïnteresseerd zijn in religie dan de rest van de Nederlandse bevolking. Kerken met Stip geven expliciet aan dat ex-gedetineerden welkom zijn in hun midden.⁴⁰ Het feit dat kerken dit nadrukkelijk moeten benoemen, geeft al aan dat deze evangelische vanzelfsprekendheid blijkbaar niet bekend is voor de maatschappij, maar wellicht ook niet voor kerken zelf. En zelfs onder de betreffende Kerken met Stip lijkt de kwestie niet erg te leven. Uit onderzoek van Reijer de Vries blijkt dat in de 0,9% van de Protestantse Kerken die Kerk met Stip zijn weliswaar een aantal pastorale contacten zijn en dat er diaconale projecten lopen, maar dat de Protestantse Kerken met Stip geen blijvende contacten met gedetineerden hebben.⁴¹ Dit wijst De Vries deels aan de afwachtende houding die gemeenten innemen. Hierbij lijken gemeenten niet proactief contact te zoeken en er ook niet vanuit te gaan dat gedetineerden hen ook iets te bieden hebben. Ze lijken voornamelijk volgens een kom-structuur te werken, waarbij ze een afwachtende houding innemen tot een gedetineerde zich meldt. Dit in plaats van een ga-structuur waarbij ze zelf de gedetineerden op gaan zoeken. De vrijwilligers van Kerken met Stip komen idealistisch over, maar zijn zich vaak niet bewust van de sociaal-economische verschillen tussen hen en de gedetineerden. Ook heeft De Vries de indruk dat thema's als schuld en vergeving niet zo aan de orde komen in de meeste gemeenten.⁴²

3.5 Het belang van het contact voor gedetineerden

Het is betreurenswaardig dat ex-gedetineerden hun weg niet vinden naar de Kerken met Stip, want kerkgemeenschappen kunnen een belangrijke rol spelen in de re-integratie van ex-gedetineerden. Ruth Armstrong beschrijft de waarde die kerkgemeenschappen voor hen kunnen hebben. Zij heeft 48 ex-gedetineerden gevolgd in hun streven om aansluiting te vinden bij een geloofsgemeenschap. Ze volgde hen in de periode van drie maanden voor hun vrijlating tot het jaar erna. Wanneer de aansluiting bij de geloofsgemeenschap succesvol verliep, kon de

---

³⁸ Timmer, *Herstelgericht pastoraat*, p. 288

³⁹ Timmer, *Herstelgericht pastoraat*, p. 268

⁴⁰ R.J. de Vries, 'Grenzen zwischen Kirche und Gefängnis seelsorglich überschreiten', *Wege zum Menschen* 68/1 (2016)

⁴¹ Sinds het artikel is verschenen, is een coördinator voor Kerken met Stip aangesteld om kerken te begeleiden. Hierdoor zijn verbeteringen opgetreden, R.J. de Vries, 'Straffälligenhilfe und Kirche in den Niederlanden', in: M.-T. Reichenbach & S. Bruns (Hg.), *Resozialisierung neu denken. Wiedereingliederung straffällig gewordener Menschen als gesamtgesellschaftliche Aufgabe*, Freiburg im Breisgau 2018, 94-105

⁴² De Vries, 'Grenzen zwischen Kirche und Gefängnis', p. 78

gemeente een plek bieden waar ex-gedetineerden zichzelf konden hervinden. Dit werd mogelijk gemaakt door hun participatie in de liturgie, maar ook doordat ze in de gemeenschap meer waren dan hun sociale status als dader en ze het gevoel hadden bij een groep te horen. Soms ontvingen de deelnemers diaconale hulp van de gemeenten, waarbij de boodschap dat zij deze hulp waard waren waardevoller bleek te zijn dan de materiële goederen zelf. Voordat contact met een kerkgenootschap werd gelegd, moesten ex-gedetineerden een aantal barrières overwinnen. Vaak vormden praktische zaken een belemmering. Zo hadden gedetineerden soms geen vervoer, geen geschikte kleding, hadden ze reclasseringsverplichtingen of -beperkingen. Soms konden ze niet naar activiteiten vanwege werkverplichtingen. Een van de twee grootste barrières werd gevormd doordat ex-gedetineerden zich impliciet buitengesloten voelden wanneer ze nog steeds crimineel gedrag vertoonden. Juist in de overgang van criminaliteit naar conformiteit, waarin geloofsgemeenschappen een belangrijke rol zouden kunnen spelen, bleek het voor ex-gedetineerden moeilijk om aansluiting te vinden of aangesloten te blijven bij kerken. Wanneer ex-gedetineerden aangesloten waren bij een gemeente, maar hun criminele activiteiten hervatten, trokken ze zich terug uit de gemeenschap of vormde dit voor hen een barrière om hulp te vragen. De oorzaken hiervan waren schaamte en angst om gestigmatiseerd te worden. Deze angst was niet ongegrond, want de deelnemers aan het onderzoek hadden vaak te maken gehad met wantrouwen. Dit ervaren ex-gedetineerden als een gebrek aan erkenning van hun humaniteit en gebrek aan vertrouwen dat ze hun levensstijl konden veranderen.⁴³

3.6 Conclusie

Er is beperkt contact tussen kerken en gedetineerden en het lijkt erop dat er in kerken die geen vrijwilligers leveren aan het justitiepastoraat weinig aandacht is voor de situatie van (ex-)gedetineerden. Dit zijn mogelijke aanwijzingen dat er sprake is van een gebrek aan interesse en dat gedetineerden ook in kerken gestigmatiseerd worden. Het lijkt erop dat er zelfs in het justitiepastoraat sprake is van een bepaalde mate van stigmatisatie. Om op een juiste manier in contact te treden met justitiabelen en oog te krijgen voor de mensen zelf, is het volgens Firet nodig dat kerken inzicht hebben in de aspecten die gerelateerd zijn aan criminaliteit. Dit inzicht is nodig om goed contact tot stand te brengen. Het is echter mijn ervaring dat mensen pas tot deze inzichten komen nadat ze een ontmoeting met justitiabelen hebben gehad. Voor de vormgeving van mijn empirisch onderzoek is het van belang om te weten in hoeverre deze ontmoetingen leiden tot een verdiept begrip van zowel criminaliteit als zonde. Dit heb ik onderzocht in mijn pilotonderzoek, waarvan ik de resultaten in het volgende hoofdstuk zal weergeven.

---

⁴³ Ruth Armstrong 'Transforming Rehabilitation: Can faith-communities help to reduce reoffending?' In: *Prison Service Journal*, Issue 216 (2014) pp. 3-12

4 Pilot-onderzoek

4.1 Introductie

Voor dit pilot-onderzoek heb ik mensen gevraagd om hun ervaring met (de wereld van) justitiabelen te beschrijven. De helft van de achttien respondenten bestaat uit theologiestudenten die in het kader van een cursus een bezoek hebben gebracht aan een forensisch psychiatrische kliniek of aan de vreemdelingenbewaring. Bij dit bezoek hebben ze met de geestelijk verzorger gesproken en een deel van hen heeft een of meerdere patiënten ontmoet. De overige respondenten bestaan uit mensen die in een gevangenis of forensisch psychiatrisch centrum zijn geweest. Een aantal van hen heeft een toneelvoorstelling van een forensisch psychiatrisch centrum bezocht, anderen hebben een rondleiding gehad in een justitiële instelling en een aantal van hen was in een gevangenis om muzikale medewerking te verlenen aan een eredienst. Ik heb hen gevraagd wat het bezoek aan de instelling met hen heeft gedaan, wat hen het meest is bijgebleven en of het bezoek gevolgen had op religieus gebied. Ik zal allereerst beschrijven hoe respondenten vertellen dat het bezoek voor hen voelde, vervolgens wat er bij respondenten veranderde met betrekking tot relationele bewustwording en tot welke morele imperatieven dit leidde. Hierna beschrijf ik hoe respondenten reflecteren op hun eigen gedrag en aan welke religieuze thema's ze de ontmoeting relateren. Tot slot geef ik een aantal generatieve verhalen weer die tijdens de ontmoetingen zijn ontstaan.

4.2 Emotie

Vrijwel alle respondenten benoemen dat het bezoek emotionele invloed op hen heeft gehad. Ze benoemen geraakt te zijn of zeggen dat het bezoek veel met hen deed, wat met name betrekking heeft op de situatie van de gedetineerden of patiënten.

'Het hele gebeuren maakte ook indruk in de zin dat ik dacht: wow, hier zitten lijkt me echt erg. Niet dat het eruit ziet als een strafkamp, maar toch, dat opgesloten zitten, niet meer eigen baas zijn, pff.. Lijkt me heftig.'

Het bezoek leidde vaak tot een hernieuwde dankbaarheid voor de eigen vrijheid. Dertien respondenten vonden het bezoek spannend: ze voelden angst, waren onzeker over hoe ze zich moesten gedragen of ervoeren de omgeving als benauwend.

'Het is van tevoren wel spannend, vooral als je door al die sluisen heen moet.'

Een respondent schrijft dat het idee tussen moordenaars en verkrachter rond te lopen spanning opleverde, maar dat dit gevoel snel minder werd. Voor een andere respondent viel het bezoek juist mee:

'Het gaf me een vrijer gevoel dan ik verwacht had. Ik had het bezoek beklemmender/claustrofobischer verwacht.'

Een aantal respondenten is nieuwsgierig naar de omstandigheden en achtergrond van de justitiabelen. Ook zijn meer uitgesproken negatieve emoties ervaren. Zo was een respondent boos over de wrede omstandigheden van de gedetineerden en voelde een andere respondent weerstand voor de justitiabelen die hij heeft ontmoet.

4.3 Relatieve bewustzijn

De meeste genoemde emoties hangen nauw samen met een *toegenomen relationeel bewustzijn* dat respondenten rapporteren. In primaire zin brengt het bezoek respondenten een nieuw bewustzijn over het leven van anderen:

'Het is goed om eens te beseffen dat de mensen in de gevangenis leven. Juist een leven achter gesloten deuren heeft een eigen dimensie. Achter Gesloten Deuren zijn gevoelens op dezelfde manier, en misschien wel intenser aanwezig.'

Ze gaan beseffen hoe totaliserend een vrijheidsstraf is:

'Ik zag in de gedetineerde niet heel veel gevaar voor de samenleving, maar wel echt iemand die geïnstitutionaliseerd is. Het raakte me dat zo'n gevangenis een soort wereld op zichzelf is. Met eigen regels en gewoontes.'

Anderen benoemen dat ze zich er bewust van werden dat justitiabelen niet eigen baas zijn, dat constante observatie heftig kan zijn. Iemand vraagt zich af in hoeverre justitiabelen zichzelf kunnen zijn in een dergelijke omgeving. Een aantal respondenten noemt de sociale isolatie die meekomt met een vrijheidsstraf. Ze benoemen de beperktheid van de wereld van justitiabelen en beperkingen in sociale contacten. Ook wordt het gebrek aan goede toekomstperspectieven benoemd.

'Wat bij mij het meeste indruk heeft gemaakt is dat de man [...] zelf inmiddels alweer in het leven in de maatschappij staat. Maar hij wel steeds het gevoel heeft dat hij in de maatschappij niet alles kan zeggen vanuit zijn achtergrond. Het blijft altijd degene die tijdelijk in de gevangenis heeft gezeten. Daarmee is zijn verleden besmet.'

Sommige respondenten verbonden het gebrekkige toekomstperspectief aan het gebrek aan pro-sociale contacten door stigmatisatie van de samenleving. Op dat gebied zorgde het relationeel bewustzijn voor een impliciet bewustzijn van *zonde als macht*: de respondenten relateren de verdrietige omstandigheden van hun medemens aan factoren die groter zijn dan de invloedssfeer van dat individu. Twee respondenten noemen benedenpersoonlijke factoren. Deze respondenten hebben beiden werkervaring in de geestelijke gezondheidszorg, de een heeft met psychiatrische patiënten gewerkt en de ander met mensen met een (licht) verstandelijke

beperking. Beiden benoemen gelijkenissen tussen de tbs-patiënten die ze hebben ontmoet en cliënten waarmee ze hebben gewerkt. De respondent die werkervaring heeft met psychiatrische patiënten gebruikt het woord *'gebrokenheid'* om de overmacht aan te duiden.

De rest van de respondenten noemt vooral bovenpersoonlijke factoren. Verschillende respondenten schrijven dat justitiabelen waarschijnlijk een *minder rooskleurige geschiedenis* hebben gehad dan zijzelf, waarin ze bijvoorbeeld niet dezelfde normen en waarden hebben meegekregen. Iemand observeert dat etnische minderheden in de gevangenis overgerepresenteerd zijn en vraagt zich af waar dat door komt. Een ander is aan het denken gezet over het strafrecht in Nederland en het functioneren ervan. Verder is iemand verontwaardigd over het feit dat mensen met psychische problemen soms lange gevangenisstraffen krijgen en dat hun psychische staat hierdoor kan verslechteren. Een ander zegt:

'Het heeft me aan het denken gezet over de manier waarop de Nederlandse overheid omgaat met uitgeprocedeerden. Enerzijds snap ik het dat je mensen 'vast wil hebben' op het moment dat er een ticket voor ze is. Echter, het feit dat deze onschuldige mensen langer dan een aantal dagen vast mogen zitten, vind ik bizar en onmenselijk.'

4.3.1 Construct misdadiger ontleden

Zo'n tien respondenten zijn het construct misdadiger gaan ontleden. Ze beschrijven dat strafrecht niet eenduidig werkt en de toevallige omstandigheden die eraan kunnen bijdragen dat je wordt veroordeeld tot een vrijheidsstraf. Een respondent reflecteert op het feit dat het weliswaar begrijpelijk is dat sommige mensen gedetineerd worden, maar dat dit toch ook een vreemd construct is. Een andere respondent schrijft dat het label 'tbs-patiënt' enger en gevaarlijker klinkt dan het is. Twee respondenten beschrijven een bewustwording van hun eigen latente criminaliteit:

'Dat de rottigheid die gedetineerden /patiënten uithaalden/hebben uitgehaald in ons allemaal zit'

'Dat de scheidslijn tussen de mensen die wel een misdaad begaan hebben en zij die dat (nog) niet hebben gedaan, zo dun is. Omdat beide groepen in het theaterstuk vertegenwoordigd waren, samen op het podium met hetzelfde doel, maar vanuit zulke andere uitgangspunten; dat maakte dat het heel dichtbij kwam.'

Dit leidt bij sommigen tot horizontaal bewustzijn. Deze respondenten zien niet alleen hoe maatschappelijke structuren een rol spelen in de levens van de justitiabelen, maar ook hoe zij zelf bijdragen aan deze structuren. Zo noemen een aantal respondenten de negatieve effecten van stigmatisatie en vooroordelen, waarbij ze ook zichzelf als dader benoemen:

'Het project [...] liet mij zien wat er kan gebeuren als je gelooft dat mensen kunnen veranderen. Hoe doe ik dat eigenlijk? Geloof ik dat mensen kunnen veranderen? Hoe is mijn houding tegenover mensen die naar mijn idee foute keuzes maken?'

Respondenten werden zich ervan bewust dat het kwaad in iedereen zit en dat ook zij mogelijk tot een ernstig delict in staat zijn. Een respondent schrijft dat ze dat al wel wist, maar het nu ook

te hebben ervaren. In dit kader is het interessant dat het woord 'mensen' veruit het vaakste voorkwam: het werd 76 keer gebruikt. Opvallend hierbij is dat respondenten het woord vaak in een adem zowel gebruikten om justitiabelen te beschrijven als om de mensen buiten aan te duiden of als overkoepelende benaming voor alle mensen:

'Door een sprookje op een nieuwe manier vorm te geven werd het tot een manier waarop hun eigen verhaal verteld werd, en vooral de ervaring hoe mensen van buiten naar hen binnen kijken. Dat is veelal gekleurd door negatieve vooroordelen, en is er weinig oog voor wie de mensen echt zijn.'

'Bijzonder om TBS'ers eens in levende lijve te zien; het zijn gewone en echte mensen net zoals jij en ik'

Verder valt op dat respondenten de justitiabelen bij voorkeur aanduiden met de term 'mensen'. De woorden tbs'er (5 keer), patiënt (2 keer), gedetineerde(n) (3 keer), justitiabelen (2 keer) komen beduidend minder voor. Na 'mensen' is het woord 'maar' met 52 keer het meest voorkomende woord. In een deel van de gevallen wordt het woord gebruikt zonder dat het speciale betekenis heeft. Maar in ongeveer 35 gevallen fungeert het als signaalwoord om een tegenstelling aan te duiden waarna een inzicht werd beschreven.

4.3.2 Morele imperatieven

De ontmoeting leidde ook tot morele imperatieven. Een aantal van deze imperatieven is nadrukkelijk religieus geformuleerd, zoals het belang om gevangenen te bezoeken en het voornemen om geloof in vergeving en genade meer in de praktijk te gaan brengen. Hierin duiden respondenten impliciet ook hun horizontale verantwoordelijkheid aan. Ook de rol van kerken wordt aangeduid. Een van hen stelt dat kerken ex-gedetineerden gastvrij moeten ontvangen. De ander schrijft:

'Ik ben meer gaan inzien dat je als kerk van grote invloed kan zijn op ongedocumenteerden in het proces van status aanvragen. Welkom heten, taken (en dus verantwoordelijkheden) geven, luisteren, volwaardig mee laten doen in het gemeenschapsleven, allemaal belangrijke en mooie manieren om deze mensen lief te hebben.'

Een aantal respondenten komt tot morele imperatieven met een meer algemeen karakter, zoals anderen accepteren en valideren, de donkere kant van het leven durven erkennen, uit je comfortzone komen, het goede voorbeeld geven, anderen vertrouwen en je kwetsbaar opstellen.

4.3.3 Eigen gedrag

Andere respondenten worden zich bewust van hun eigen houding naar de mensen die ze hebben ontmoet. Sommigen beschrijven, kritisch op zichzelf, dat ze deze ander veroordeelden, dat ze vooroordelen hadden of hen niet open tegemoet konden treden:

'De confrontatie met mijn eigen karakter: nieuwsgierigheid + de neiging om een oordeel te hebben. Het waren allemaal mensen die je ook gewoon in het normale leven kunt tegenkomen [...]. Toch dacht ik bij elk persoon die ik sprak of zag: "Wat zou jij dan hebben gedaan dat je hier zit?" Ik wilde dit uitschakelen, maar merkte eigenlijk dat me dat niet lukte.'

Verder benoemen respondenten het kwalijke effect van het gebrek aan acceptatie van ex-gedetineerden in de maatschappij, waardoor het voor justitiabelen lastig kan zijn om te breken

met hun criminele gedrag. Een respondent vraagt zich af of we wel echt geloven in vergeving en of we een ander niet tekortdoen wanneer we hiertoe niet bereid blijken te zijn of niet durven te hopen dat mensen kunnen veranderen. Een ander schrijft:

'[...] Het is makkelijk om te denken in goed en kwaad, dual. [...] Deze ontmoeting echter confronteert me met de kwetsbaarheid en gebrokenheid. Het raakt aan mijn geloof dat er in iedereen Go(e)dheid zit. Maar dat er een gebrokenheid is, een stoornis, die schadelijk is voor iemand zelf en/of zijn/haar omgeving.'

In deze reactie geeft de respondent blijk van zowel dialectische logica als van een distinctieve epistemologie: de ontmoeting maakte de respondent ervan bewust dat de werkelijkheid gecompliceerder is dan we kunnen bevatten. Ook bij anderen leidde het bezoek tot een interne dialoog. Bij de meeste respondenten is alleen de uitkomst van deze dialoog te herleiden, maar sommige respondenten geven een inkijkje in de dialoog zelf:

'Het deed me beseffen hoe klein de afstand tussen goed en kwaad soms kan zijn. Aan de ene kant angstaanjagend: kwaad zit ook in mij, en in mijn buurman en in...'

De respondent geeft in de beschrijving van de totstandkoming van dit inzicht blijk van een distinctieve epistemologie:

'Naast iemand te zitten die een delict heeft gepleegd, in zijn ogen kijken, de ontmoeting eigenlijk voordat er iets gezegd is'

4.4 Religieuze koppeling

Vrijwel alle respondenten geven aan dat het bezoek hen op religieus vlak in eerste instantie niet iets heeft gebracht of dat de invloed klein is. Sommigen maar geven naar aanleiding van de vraag die hen wordt gesteld alsnog een religieuze duiding aan hun bezoek. Zo zeggen ze inclusiever te zijn gaan denken, dat hun mens- en maatschappijbeeld beïnvloed is, dat ze zijn gaan nadenken over de rol van de kerk ten opzichte van gedetineerden, stellen de vraag of ze gezien worden zoals ze zijn of zijn nog meer onder de indruk zijn geraakt van de Gods grootheid:

'Sowieso is er de invloed, elke keer dat ik mensen ontmoet die wel gelovig zijn maar niet aan het standaard met-de-gelovige-paplepel-ingegoten-brave-blanke-burger-plaatje voldoen, dat ik zie hoe groot en niet-in-te-kaderen God is'

Het lijkt sommige respondenten interessant om vanuit deze context na te denken over thema's als zonde, schuld en vergeving. De helft van de respondenten is zich meer bewust geworden van de rol die religie kan spelen in het leven van anderen. Zo bieden kerken volgens hen ruimte voor kwetsbaarheid, acceptatie en vergeving en ook een plek waar mensen gezien kunnen worden zoals ze zijn, waar ze verzoening kunnen vinden en nieuwe kansen kunnen krijgen. Religie kan daardoor een bron van kracht zijn voor mensen die het zwaar hebben.

4.4.1 Koppeling met zonde

Hoewel respondenten in hun antwoorden zaken benoemen die sterk gerelateerd zijn aan zonde, koppelen respondenten dit woord zelf niet aan hun ervaring. Drie respondenten gebruiken de term wel:

'Vooral op het gebied van 'goed en kwaad'. Waar ligt de grens, zeker als mensen andere normen hebben (meegekregen). Maar ook op het gebied van 'zonde en

straf, vergeving, boetedoening. [...] Vergeving (7*70 maal) is een groot iets, maar hoever kun je daarin gaan als bijvoorbeeld iemand een moord heeft gepleegd. [...] Antwoorden heb ik niet, maar vanuit religieus oogpunt raak ik daar wel over aan het denken. Vanuit die positie ben ik aanmerkelijk milder dan wanneer ik die positie niet inneem.'

Voor de andere twee respondenten gebruiken het woord in relationele en meer toegepaste zin:

'Misschien mag ik zeggen dat we moeten leren kijken met de ogen van Jezus! Ook naar deze mede-zondaren.'

Deze respondent geeft blijk van een beginnende bekering tot de gevangenen. Hij duidt de tbs-patiënten die hij heeft ontmoet aan als mede-zondaren. Hiermee plaatst hij zich enerzijds op een gelijk niveau met hen. Anderzijds geeft het woordje 'ook' een aarzeling aan: het is nog lastig om het zo te ervaren. De weg om deze aarzeling op te heffen duidt hij aan in de eerste zin: in het licht van de ogen van Jezus, ontwaren we onszelf als medezondaren.⁴⁴ De andere respondent, voor wie het bezoek aan een gevangenis veel vragen heeft opgeroepen, beschrijft het belang van bekering tot de gevangenen voor de kerk:

'Ook al zeggen we te geloven dat ieder mens zondig is en vergeving nodig heeft, het lijkt alsof wij keurige kerkmensen onszelf toch een stuk beter vinden dan 'echte zondaars'. Wat betekent ons geloof in vergeving voor hoe we met deze mensen omgaan?'

4.5 Generatieve verhalen

Uit bovenstaande resultaten, lijken de ontmoetingen voor de respondenten geleid te hebben tot formatieve verhalen. Daarnaast werden ook een aantal generatieve verhalen beschreven.

'Na afloop kwam er een forse, stoer ogende en gespierde man op ons af [...] Het was een grote, stoere man met tattoos, die zou onze muziek wel niets vinden, hij zou vast een macho praatje hebben. Maar niets van dat alles dus. Deze grote, stoere man durfde ons gewoon te vertellen dat hij ontroerd was. Ik vond het een prachtig moment.'

De andere respondent vertelt dat ze tijdens een bezoek aan een gevangenis een gedetineerde ontmoette die uit dezelfde woonplaats kwam als zijzelf. Na zijn vrijlating kwam ze hem tegen in haar woonplaats:

'Hij herkende ons en was oprecht blij ons te zien. Op de één of andere manier had ik de situatie in het huis van bewaring als losstaand van de maatschappij opgevat. Alsof deze mensen er geen deel van uitmaakten. [Naam] maakte duidelijk dat wij veel mensen in ons dagelijks leven ontmoeten met een verleden, zonder dat wij dat weten. Dat hoeft natuurlijk ook niet. Maar zij horen wel bij onze maatschappij en verdienen ook een plek.'

De woonplaats speelt ook een belangrijke rol voor een van de studenten:

'Toen we er waren, heb ik er op een gegeven moment voor gekozen om de man te zeggen dat ik in [naam woonplaats] woonde. Ik vond het niet eerlijk dat hij zijn verhaal leek te doen tegen mensen die hij niet kende en waarschijnlijk dacht

---

⁴⁴ Geverifieerd bij de respondent

nooit meer tegen te komen, terwijl het goed mogelijk is dat ik hem nog zie. Ik heb ook gevraagd of ik hem gewoon kan groeten op straat of liever niet. [...] Ik ben niet bang dat er iets gaat gebeuren [...] Toch merkte ik dat ik [...] onzeker werd door de opmerkingen van medestudenten, dat zij het niet zouden hebben gedaan. Ben ik dan toch naïef geweest? Is het dat toch wel gevaarlijk? Die man weet toch niet eens hoe ik heet? [...] Ergens sta ik nog steeds achter mijn actie, juist omdat ik hem als persoon wilde behandelen en in de kwetsbare situatie van zijn hele levensverhaal op tafel gooien, eerlijk benaderen. Maar dat de onzekerheid dan toch toe kan slaan, toont volgens mij ook wel hoe groot de angst en vooroordelen zijn.'

De respondent erkent dat ze een zekere mate van risico heeft genomen, maar beschrijft ook gehoor te hebben gegeven aan een intern appel om de kwetsbaarheid van de man te beantwoorden. Het formatieve verhaal dat hierboven is weergegeven kan, als voorbeeld van *brave social capital* anderen uitdagen om zich minder vaak te laten beperken door angst. De twijfels die de respondent beschrijft maken duidelijk dat de werkelijkheid weerbarstig is en dat keuzes nooit eenduidig zijn. Verder toont de positionering van de respondent naar aanleiding van de gemaakte keuze een bepaalde mate van *individuele* aan.

4.6 Conclusie

Uit dit pilot-onderzoek is gebleken dat een ontmoeting met (de context) van justitiabelen veel teweegbracht bij de respondenten. Het bezoek aan een justitiële instelling valt onder *brave social capital*. Respondenten hebben ondanks hun aarzeling een plek bezocht waar ze mensen ontmoeten die in hun dagelijkse omgeving niet zichtbaar zijn. Het bezoek heeft geleid tot generatieve verhalen en gaf hen nieuwe inzichten. Deze inzichten bevinden zich op verschillende vlakken die beschreven zijn door Morisy. Allereerst is het relationele bewustzijn van de respondenten toegenomen: respondenten hebben besef gekregen van de totaliserende werking van een vrijheidsstraf en zijn het construct misdadiger gaan ontleden, waarbij ze zich er bewust van zijn geworden dat er in de maatschappij grote verschillen zijn in de levens van mensen. Doordat respondenten het construct misdadiger zijn gaan ontleden, zijn ze enerzijds hun eigen latente criminaliteit gaan zien en zich anderzijds bewust geworden van hun horizontale verantwoordelijkheid. De ontmoeting heeft tot interne dialoog geleid en bijgedragen aan een distinctieve epistemologie. Verder leidde het tot morele imperatieven, waarvan sommige betrekking hebben op de relatie tussen de kerk en de gedetineerden en anderen een meer algemeen karakter hebben. Een deel van de groep geeft aan hun ervaring niet religieus te hebben geïdentificeerd, maar kan er wel een duiding aan geven. Een ander deel benoemt het belang van religie. Verder koppelen sommige respondenten het bezoek aan het begrip zonde en geven een aantal blijk van een bekering tot de gevangenen. Veel van de andere bovenstaande zaken zijn ook gerelateerd aan zonde, maar respondenten maken deze koppeling zelf nauwelijks. Hieruit blijkt dat er naast ontmoeting mogelijk verdere begeleiding nodig is om de inzichten te relateren aan het begrip zonde.

Een beperking van de gehanteerde onderzoeksmethode is dat de meeste mensen in hun antwoorden geen uitputtend overzicht hebben gegeven van alles wat het bezoek met hen heeft gedaan, maar alleen bepaalde aspecten benoemen. Hierdoor is het niet na te gaan in hoeverre het bovenstaande overzicht representatief is voor de individuele respondenten.

5 Methodologie

5.1 Onderzoeksvragen en deelvragen:

5.1.1 Onderzoeksvraag

Welke mogelijke effecten heeft een ontmoeting met tbs-patiënten op gemeenteleden met betrekking tot de toe-eigening van het begrip zonde?

5.1.2 Deelvragen

- In hoeverre zijn de resultaten van het pilot-onderzoek overeenkomstig met de resultaten bij individuele respondenten?
- In hoeverre kunnen nieuwe inzichten gekoppeld worden aan het begrip zonde?
- In hoeverre is de eventuele toe-eigening communiceerbaar met andere gemeenteleden?
- Hoe waarderen respondenten deze toe-eigening?

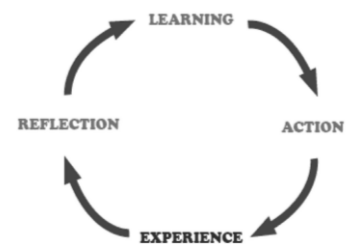
5.1.2.1 Definitie 'toe-eigening'

Onder toe-eigening versta ik ten eerste zelfaanvaarding (de vrijheid en moed om onszelf met onze schaduw en onze angsten te aanvaarden) en ten tweede bekering tot de gevangenen (medegevangenen in de Heer worden. We herkennen dan *de ander* in onszelf met al onze schuldigheid, armzaligheid en gebondenheid. We ontdekken dat voor zowel de ander als voor onszelf geldt dat Jezus onze vrijheid bewerkstelligt).

5.2 Uitvoering onderzoek

5.2.1 Actieonderzoek

De onderzoeksvragen wil ik middels actieonderzoek beantwoorden. Actieonderzoek is een combinatie van een onderzoeksmethode en een praktijk, en is gericht op een gecontroleerde en gerichte verandering, waarbij gebruik wordt gemaakt van de expertise van de deelnemers aan het onderzoek. Kenmerkend voor actieonderzoek is dat het praktische problemen aan de orde stelt, participatoir is, verandering bewerkstelligt en kennis genereert. Actieonderzoek is vaak een cyclisch proces en is reflectief en kwalitatief van aard. Het doel van actieonderzoek is niet zozeer om algemene kennis te vergaren, maar vooral om kennis te vergaren die tot verandering kan leiden.⁴⁵ In de meeste actieonderzoeken is er sprake van een actie-reflectie-cyclus.⁴⁶

3: Actie-reflectie-cyclus

5.2.2 Ontmoeting, interviews en gespreksavond

Het experiment bestaat uit een maaltijd en een nagesprek. De maaltijd vindt plaats in de Van der Hoevenkliniek, een kliniek waar tbs-patiënten en overige psychiatrische patiënten behandeld worden. Vier mensen uit een naburige gemeente van de kliniek nemen deel aan een maaltijd met vier patiënten. Om te zorgen dat alle aanwezigen voldoende aan het woord komen is de groep verdeeld over twee tafels. Hiermee worden ook twee ontmoetingservaringen gecreëerd, wat een grotere heterogeniteit van data op kan leveren. Aan elke tafel bevinden zich twee patiënten en twee gemeenteleden. Verder zijn een geestelijk verzorger van de kliniek en ikzelf, de onderzoeker, aanwezig. We nemen ieder aan een van de tafels deel aan het gesprek en observeren hoe de ontmoeting verloopt. De geestelijk verzorger en de onderzoeker sturen het

⁴⁵ Swinton, J., & Mowat, H. (2016). *Practical theology and qualitative research*. SCM press.

⁴⁶ Deborah Bhatti, et al. *Talking about God in practice: Theological action research and practical theology*. Hymns Ancient and Modern Ltd, 2010, p. 51

gesprek zo min mogelijk. Ze grijpen in wanneer een van de deelnemers iets zegt of doet dat onprettig is voor gespreksgenoten. De ontmoeting duurt ongeveer anderhalf uur. Na de ontmoeting worden de vier gemeenteleden geïnterviewd over hun ervaring. In het eerste gedeelte van het interview wordt gekeken of de verschillende aspecten die gerapporteerd werden in het pilotonderzoek bij de individuele respondenten terugkomen. Omdat uit het vorige hoofdstuk bleek dat de ontmoeting met justitiabelen bij de meeste respondenten wel tot een uitgebreider zondebegrip leidde, maar dat zij deze inzichten niet aan het begrip zonde koppelden, wordt tijdens het tweede gedeelte van het interview ook onderzocht in hoeverre de deelnemers in staat zijn om hun ervaringen te koppelen aan het begrip zonde.

Op basis van de interviews analyseer ik in hoeverre de ontmoeting heeft geleid tot een nadere toe-eigening van het begrip zonde. Om te zorgen dat de activiteit ook voor de patiënten een veilige plaats is, verzoekt de geestelijk verzorger de respondenten voorafgaand aan de activiteit om niet naar het delict van de patiënten te vragen. Daarnaast bewaken de geestelijk verzorger en ik de sfeer tijdens de ontmoeting. Na afloop van de ontmoeting informeert de geestelijk verzorger bij de patiënten hoe ze de ontmoeting hebben ervaren.

Om de derde deelvraag te onderzoeken en omdat het belangrijk is dat de deelnemers aan de ontmoeting ook elkaars verhalen horen, vindt twee weken na de ontmoeting een bijeenkomst plaats. Aan deze bijeenkomst nemen ook gemeenteleden deel die niet aanwezig waren bij de maaltijd, om te onderzoeken of het eventueel verrijkte zondebegrip van hun gespreksgenoten ook invloed heeft op hun zondebegrip. Aan het eind van de interviews met de respondenten die hebben deelgenomen aan de maaltijd wordt hen gevraagd op welke manier zij hun eventuele inzichten over zonde op de gespreksavond willen inbrengen. De invulling van de avond wordt bepaald op basis van de opbrengst van de interviews. Tijdens de gespreksavond ben ik aanwezig als gespreksleider. Ik observeer de gespreksavond en maak geluidsopnames. Na afloop van de gespreksavond mailen de deelnemers wat ze van de avond hebben geleerd.

5.2.2.1 Ontmoeting

De keuze voor een ontmoeting is gegrond in het feit dat de ontmoeting zelf profetische waarde heeft.⁴⁷ Het is voor alle deelnemers zowel grensoverschrijdend als risicovol om deel te nemen. Doordat er van beide kanten barrières worden overwonnen, kunnen ze elkaar verwelkomen als vreemdeling. Hierdoor kan ruimte voor wederzijdse transformatie ontstaan.⁴⁸

Daarnaast bleek uit het literatuuronderzoek dat ontmoetingen van belang zijn om het begrip zonde te begrijpen, omdat het daardoor gegrond wordt in de realiteit van mensen en hun omgeving. Uit het literatuuronderzoek bleek dat het bij een ontmoeting belangrijk is om ervoor te zorgen dat deelnemers gelijkwaardig zijn ten opzichte van elkaar en niet aan de ontmoeting deelnemen om transformatie te bewerkstelligen. Om dit te bereiken benoem ik de ontmoeting als doel in zichzelf. De gelijkwaardigheid probeer ik te bewerkstelligen door als vorm voor de ontmoeting een maaltijd te kiezen.

5.2.2.2 Keuze voor maaltijd

Een andere reden om voor een maaltijd als activiteit te kiezen, is dat een maaltijd verbindend kan werken. Eten doe je immers met vrienden en niet met vreemdelingen, dus moet de vreemdeling een vriend worden wat de gelijkwaardigheid bevordert. Hierbij kan het onderscheid tussen gast en gastheer wegvallen, waarvan verschillende evangelieverhalen getuigen.⁴⁹

Verder is een gedeelde maaltijd een doel in zichzelf. Als eschatologisch beeld wordt in de

---

⁴⁷ Bass & Dykstra, *For Life Abundant*, p. 356

⁴⁸ Ross & Bevans, *Hospitality*

⁴⁹ Ross & Bevans *Hospitality*

maaltijd belichaamd hoe de verhouding tussen de maatschappij en haar gedetineerde leden zou moeten zijn.

5.2.2.4 Keuze voor tbs-patiënten

De keuze voor een ontmoeting met tbs-patiënten is omdat de tbs-populatie erg gestigmatiseerd is. Contact met tbs-patiënten valt dan ook onder *brave social capital*. De keuze voor deze kliniek is gebaseerd op de contacten die ik daar al heb, waardoor ik zowel toegang heb tot de setting als er beter zorg voor kan dragen dat de ervaring positief is voor alle respondenten, bijvoorbeeld doordat de patiënten en ik elkaar al kennen.

5.2.2.5 Keuze kliniek

De keuze voor de kliniek is gebaseerd op de contacten die ik er al heb door mijn bijbaan als docent en muzikant tijdens de kerkdiensten in de kliniek. Doordat ik al contact heb met de geestelijk verzorgers kan de organisatie van de ontmoeting soepel verlopen en doordat de patiënten mij al kennen, zullen ze eerder bereid zijn om medewerking te verlenen aan het onderzoek. Wel is mijn rol tijdens de ontmoeting mogelijk verwarrend voor patiënten, omdat ik tijdens de ontmoeting een andere rol zal hebben dan mijn gebruikelijke rol in de kliniek. Maar het is voor mij en de patiënten ook niet volledig nieuw dat ik een andere rol vervul, want mijn rol als muzikant verschilt ook van mijn rol als docent. Verder kan ik door mijn bekendheid met de omgeving en de patiënten waarschijnlijk de veiligheid van de respondenten beter waarborgen en kan ik de sfeer beter bewaken.

5.2.3 Werving participanten

De respondenten komen uit een kerkgemeente in de buurt van de kliniek. De patiënten worden door geestelijk verzorgers gevraagd om deel te nemen. De geestelijke verzorgers vragen patiënten die regelmatig de kerkvieringen bijwonen. Ze vragen hen of ze bereid zijn om christenen 'van buiten' te ontmoeten en met hen te eten.

5.2.4 Data-verzameling

Tijdens de ontmoeting zijn de onderzoeker en de geestelijk verzorger participierend observant. De geestelijk verzorger stuurt na de ontmoeting zijn observaties naar de onderzoeker. Er wordt gelet op de interacties tussen de deelnemers. Daarnaast worden de respondenten na afloop van de activiteit geïnterviewd. Het interview is semi-gestructureerd aan de hand van een *topiclist*. Tijdens de interviews vindt kennisconstructie plaats, waarbij interviewer en geïnterviewde elkaar wederzijds beïnvloeden. Dit gebeurt met name in het tweede gedeelte van het interview, waarin de onderzoeker de respondent vraagt om zijn of haar ervaringen aan zonde te verbinden. Dit is een interventie die er mogelijk voor zorgt dat de respondent zaken verbindt die hij hiervoor nog niet had verbonden. Het interview valt dan ook te typeren als een *active interview* waarbij de realiteit wordt ontdekt door de interviewer en de respondent.⁵⁰ Tijdens de gespreksavond is de onderzoeker aanwezig als participierend observant. De focus van de observaties ligt op de inhoud van de gesprekken en de attitudes van de deelnemers tot het onderwerp. Na afloop van de gespreksavond sturen deelnemers de onderzoeker een overzicht van hun ervaringen op basis van richtvragen die zij van de onderzoeker hebben ontvangen.

5.2.5 Data-analyse

De interviews worden opgenomen en achteraf getranscribeerd en gecodeerd. De codes worden opgesteld aan de hand van de dikgedrukte woorden in theoretisch kader en aangevuld met codes die opkomen uit de interviews. Hieronder bevinden zich ook niet-rationele en/of

---

⁵⁰ Kristel Beyens en Hanne Tournel, "Mijnwerkers of ontdekkingsreizigers? Het kwalitatieve interview", Decorte, T. en Zaitch, D.(Red.), *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie*, Leuven, Acco, 2009, pp. 196-228.

conceptuele gevolgen van de ontmoeting.

De audio-opname van de gespreksavond wordt getranscribeerd en samen met de reacties op de gespreksavond gecodeerd en geanalyseerd. De codes zijn afhankelijk van thema's die uit de interviews naar voren komen en thema's die in de reacties naar voren komen.

5.3 Ethische overwegingen

Respondenten zouden mogelijk emotioneel geraakt kunnen worden door de mensen die ze ontmoeten. Het kan negatieve emoties bij hen oproepen, zoals angst, verdriet, boosheid en afkeer. Verder is de veiligheid van de respondenten van belang. Ze zijn niet bekend met de doelgroep en de cultuur van een tbs-kliniek. Ook zullen de meesten van hen geen ervaring hebben met mensen met ernstig psychische problemen. Zo kan het zijn dat ze bepaald gedrag verkeerd interpreteren of het lastig vinden om grenzen aan te geven. De geestelijk verzorger en de onderzoeker zijn aanwezig om hier begeleiding in te bieden en indien nodig in te grijpen. Ook is de privacy van respondenten van belang. Hoewel resultaten geanonimiseerd worden weergegeven, is het door de kleine respondentengroep mogelijk dat een deel van hun antwoorden herkenbaar zijn voor mensen die hen kennen. Om die reden zal respondenten om toestemming worden gevraagd wanneer het voor het onderzoek belangrijk is om gedeelten uit het interview weer te geven die mogelijk hun identiteit prijsgeven.

5.4 Selectie participanten

5.4.1 Selectie gemeenteleden

Het belangrijkste criterium voor het selecteren van de gemeente was dat er nog geen concreet contact is van gemeenteleden met de kliniek. Hierdoor vielen twee gemeentes af. Er waren nog twee andere PKN-gemeentes op korte afstand van de kliniek, waarvan een gemeente geen interesse had om deel te nemen aan het onderzoek.

Zij is bezig met haar scriptie over 'de ontmoeting', vertelde ze. Ze was in de kerk om vrijwilligers te zoeken voor dit project. Bij een maaltijd zou er een ontmoeting plaatsvinden, details kon ze niet vertellen in het kader van het onderzoek. Klont interessant, vond

Ik heb telefonisch contact gehad met de voormalige predikant, die sinds het begin van dit jaar niet meer verbonden is aan de gemeente, maar nog wel betrokken is bij de gemeente. Hij gaf aan dat het onderzoek goed bij de gemeente past, omdat hij vermoedt dat gemeenteleden bereid zijn om mee te werken en ze het leuk zullen vinden om deel te nemen aan het onderzoek. Ook vertelde hij dat hij in januari in een preek in de gemeente heeft gezegd dat ze het eigenlijk weinig over zonde hebben gehad in de vier jaar dat hij er werkte en dat er bij de oudere generatie problemen met dogma's rondom zonde spelen. Hij herkent de beschrijving dat het in kerken vaak wel over horizontale zonde gaat, maar dat dit geen zonde wordt genoemd. Wel is er in de gemeente een jaarlijkse oecumenische boetevoering, waarin ook het aanzeggen van vergeving plaatsvindt.

De gemeente is een vrij rustige gemeente. In de dienst waarin respondenten geworven werden, ging de interim predikant voor. In de preek, die over de zondvloed ging, kwamen een aantal aspecten van zonde naar voren, maar deze werden benoemd als machten en krachten. Het woord zonde kwam in de preek niet voor. Bij de mededelingen tijdens de dienst deed ik de oproep voor respondenten, waarin ik aangaf dat ik mensen zocht voor een ontmoeting en moedigde ik mensen aan om zich juist op te geven als ze het spannend vinden om deel te nemen. Na de kerkdienst kwamen diverse mensen zich melden, sommigen onder aanmoediging van de vorige predikant, die ook bij de dienst aanwezig was geweest. Nadat duidelijk werd dat er voldoende aanmeldingen waren, heb ik de deelnemers aan de ontmoeting verteld dat ze een ontmoeting zouden hebben met tbs-patiënten. De deelnemers reageerden hier allen rustig op. Ik vroeg hen of ze meer willen weten over de mensen die ze gaan ontmoeten, maar geen van hen had hier behoefte aan. Een van hen zei dat het beter is om niet teveel van tevoren te weten, om

te voorkomen dat je vooroordelen krijgt. Na de kerkdienst zijn voldoende mensen gevonden voor zowel de maaltijd als de gespreksgroep. Twee mensen die zich hebben opgegeven voor de maaltijd zijn met elkaar getrouwd.

Op de dag dat de ontmoeting plaatsvond, meldden de gehuwde deelnemers zich af, wegens gezondheidsproblemen van een van hen. Ik heb vervolgens een van de mensen gecontacteerd die zich had aangemeld voor de gespreksgroep. Deze persoon gaf aan graag te komen en ook een vriendin mee te kunnen nemen.

5.4.2 Selectie patiënten

De geestelijk verzorgers hebben in de week voorafgaand aan de ontmoeting vier patiënten die regelmatig in de vieringen aanwezig zijn gevraagd om deel te nemen aan de ontmoeting. Alle gevraagden zijn bereid om mee te doen. Sommigen zijn er enthousiast over en voelen zich zelfs speciaal omdat er aan hen wordt gedacht voor deze bijeenkomst. Ook de andere deelnemende patiënten hebben zin in de bijeenkomst.

6 Resultaten

6.1 Observatie ontmoeting

De deelnemers die van buiten de kliniek komen, worden opgehaald door de geestelijk verzorger en lopen een stuk door het gebouw naar de ruimte van de geestelijk verzorging. Als ze binnenkomen in de kerkzaal, lijken ze zich lichtelijk onwennig en nieuwsgierig te voelen, maar vooral zin te hebben in de ontmoeting. De geestelijk verzorger neemt hen mee naar zijn kantoor, waar hij vertelt dat het bij deze ontmoeting belangrijk is om alleen je voornaam te noemen, dat het niet de bedoeling is dat er een blijvend contact wordt gelegd en dat als de deelnemers vragen hebben, ze via mij contact met hem op kunnen nemen.

Vervolgens vertel ik aan welke tafel ik de deelnemers heb ingedeeld. Omdat sommige respondenten elkaar kennen en sommige deelnemende patiënten bevriend met elkaar zijn, heb ik er bij de indeling voor gezorgd dat deze duo's niet bij elkaar aan tafel zitten. Als ze plaatsnemen verzoek ik een van de deelnemers om een stoel op te schuiven, zodat er een patiënt tussen haar en de andere deelnemer van buiten kan zitten. Het duurt nog een paar minuten voor de patiënten komen, waarin de aanwezigen met elkaar praten. Ze lijken licht gespannen en wat nieuwsgierig.

Drie van de deelnemende patiënten komen kort na elkaar binnen. Ik vertel hen aan welke tafel ik hen heb ingedeeld. Ze stellen zich voor aan de aanwezigen en patiënten en respondenten beginnen gelijk met elkaar te praten. Een van de deelnemende patiënten heeft een groepsgenoot meegenomen. De geestelijk verzorger en ik overwegen kort of hij mag blijven, maar als we horen dat de vierde deelnemende patiënt er zo aan komt, sturen we hem terug naar zijn afdeling. Kort daarna arriveert de vierde deelnemende patiënt. Ik heet de deelnemers welkom, waarbij ik kort vertel over mijn onderzoek en uitleg geef over de invulling van de maaltijd. Ik zeg dat de inhoud van het gesprek vrij zal zijn, stel voor om aan elke tafel een voorstelrondje te doen, waarbij iedereen iets vertelt over een bijzondere ontmoeting die hij of zij heeft meegemaakt. Nadat we een moment stilte hebben gehouden, begint de maaltijd. De gesprekken, die voor mijn welkomstwoord al op gang waren gekomen, worden voortgezet. De geestelijk verzorger en ik hebben op een later tijdstip voorgesteld om alsnog iedereen te laten vertellen over een bijzondere ontmoeting. Dit is aan één tafel ingezet als instrument om te zorgen dat iedereen aan het woord kwam en aan de andere tafel om het gesprek te verdiepen. Naast het rondje over bijzondere ontmoetingen, wordt aan een van de tafels ook door iedereen verteld wat voor werk ze doen of hebben gedaan.

Aan beide tafels wordt uitgebreid gepraat, hoewel het gesprek aan de ene tafel net wat makkelijker lijkt te verlopen dan aan de andere tafel, waar het gesprek wat meer op gang gehouden moet worden. Aan de ene tafel vinden regelmatig twee simultane gesprekken plaats, aan de andere tafel is steeds een centraal groepsgesprek. Thema's die voorbijkomen zijn geloof, de kerk, het dagelijkse leven in de kliniek en levensgeschiedenissen van de deelnemende patiënten. Aan één tafel zijn bijna alle gespreksonderwerpen religieus geladen. Aan beide tafels worden serieuze gespreksonderwerpen aangeroerd, zoals een suïcide die onlangs in de kliniek heeft plaatsgevonden, of het vinden van de juiste medicatie. Ook komen minder heftige verhalen

aan de orde, zo wordt aan een tafel verteld over de twee eenden families in de binnentuin van de kliniek.

Alle deelnemers nemen actief deel aan het gesprek. De patiënten zijn meer aan het woord dan de andere deelnemers, wat met name komt doordat respondenten hen veel vragen stellen en ze ook op andere manieren stimuleren om te vertellen. Dit doen deelnemers van buiten bijvoorbeeld door zich uitnodigend op te stellen. Dit vertaalt zich ook lichamelijk: een

aantal richt zich tijdens het gesprek uitsluitend op de patiënten en niet op de overige deelnemers. Ondanks een ongelijke verdeling van de aandacht, lijkt de verhouding tussen de aanwezigen wel gelijk te zijn. Dit wordt met name duidelijk wanneer een patiënt iets vertelt waarin hij een term gebruikt die onbekend is voor een van de respondenten. De term klinkt voor haar alsof die zojuist is bedacht en ze lacht er hard om. Alle tafelgenoten, inclusief de patiënt lachen mee, waarna de betreffende patiënt de respondent - nog nalachend- informeert dat het fenomeen toch echt bestaat. Aan de andere tafel vindt iets soortgelijks plaats: bij de verhalen over een bijzondere ontmoeting vertelt een patiënt een verhaal over een bizarre ontmoeting waar hij zelf niet bij was. De geestelijk verzorger en een van de deelnemers van buiten informeren hem lachend dat dit verhaal natuurlijk niet telt. De patiënt lacht hartelijk mee en gaat alsnog serieus in op het verzoek om over een persoonlijke ontmoeting te vertellen.

De opstelling van deelnemers van buiten verschilt. De een luistert veel, de ander vraagt veel door, weer een ander probeert de deelnemende patiënten aan te moedigen om te vertellen. Een van de deelnemers van buiten lijkt het wat spannender te vinden. Wanneer ze iets vertelt, kijkt ze de patiënten niet aan. Als de patiënten wat vertellen, kijkt ze hen wel aan. Er lijkt tussen deze deelnemer en de patiënten nog wat meer afstand te blijven, al lijkt deze afstand tijdens de ontmoeting wel wat af te nemen.

Tijdens de ontmoeting is de sfeer ontspannen. Er wordt instemmend geknikt en medeleven getoond bij verdrietige verhalen. Aan beide tafels wordt soms hard gelachen. De sfeer is opgetogen, bijna alsof de deelnemers elkaar bij een bushokje hebben ontmoet en in een onverwacht mooi gesprek verwickeld zijn geraakt.

Een van de deelnemende patiënten geeft tijdens de ontmoeting aan dat ze graag Psalm 142 voor wil lezen omdat die belangrijk voor haar is. Er wordt besloten om dit aan het eind te doen. Er wordt gevraagd of mensen nog andere wensen hebben met betrekking tot de afsluiting van de avond, waarop een andere patiënt aangeeft dat hij graag het nummer 'De kracht van uw liefde' wil zingen. Wanneer ik aankondig dat het einde van de ontmoeting is aangebroken, reageren de deelnemers teleurgesteld. Ze laten merken dat ze nog graag even door hadden willen praten. Patiënten geven achteraf aan dat ze het leuk vonden om deel te nemen en dat ze graag nog een keer mee zouden doen. Een van hen vertelt dat hij het prettig vindt om 'normale mensen' te spreken. Hij benoemt de waarde van het spreken van mensen die gelijk aan je zijn. Die gelijkheid ervaart hij niet bij medewerkers, maar ook niet bij kerkvrijwilligers, omdat die in eerste instantie komen om iets voor hem te doen, en niet om hem te ontmoeten.

6.2 Ervaring respondentent

Hieronder geef ik weer hoe respondentent de ontmoeting hebben ervaren. Ik geef eerst weer hoe de respondentent de ontmoeting hebben ervaren en beschrijf daarna hun reflectie op de ontmoeting. Omdat een van de respondentent niet aanwezig kon zijn bij de gespreksavond, heb ik haar vaker geciteerd. De overige respondentent worden ongeveer evenveel geciteerd, om een gelijkmatig beeld te geven van hun ervaringent.

6.2.1 Tijd vooraf

Als reden voor aanmelding geven ze aan dat het hen *'gewoon leuk'* leek, dat ze op zoek waren naar activiteiten om hun week mee te vullen, dat ze verwachtten dat het *'weer eens wat anders'* zou zijn en dat ze het belangrijk vonden om contact met andere mensen te hebben.

'Ik denk hup, wie weet, leuk, activiteit'

Geen van de deelnemers had bij opgave verwacht dat ze een ontmoeting met tbs-patiënten zouden hebben. Een respondent dacht dat het een ontmoeting met vluchtelingen zou zijn. Een andere respondent wist niet zeker of het wel een ontmoeting met mensen zou zijn en weer een ander zegt: *'ik had niet eens in de gaten dat het om ontmoeten ging'*. Bij drie van de deelnemers speelt spontaniteit een belangrijke rol, met name bij de twee deelnemers die op de dag zelf zijn geworven. Voor een van de deelnemers was het niet duidelijk dat er een ontmoeting plaats zou vinden.

Een van de deelnemers heeft een familielid dat werkzaam is als geestelijk verzorger in een justitiële instelling. De deelnemers geven aan dat ze onbekend zijn met de wereld van tbs. Toen ze hoorden dat ze een ontmoeting met tbs-patiënten zouden hebben, werden ze zich er bewust van dat ze vrij weinig weten over die wereld en dat het beeld dat ze ervan hebben voornamelijk uit stigma's bestaat. Een van de deelnemers merkt na de mededeling dat ze tbs-patiënten gaat ontmoeten dat ze verbaasd is dat dit zomaar kan. Ze vragen zich af hoe het gebouw eruit zal zien, wat voor mensen er zitten en welke gespreksonderwerpen ze kunnen aankaarten. Een ander vindt het belangrijk om juist niet teveel na te denken over verwachtingent, om zo vooroordelen te voorkomen *'niet met vooroordelen ergens aan beginnen, dat is niet goed. Nee, je moet echt openstaan voor eventueel nieuwe dingen enzo.'* De deelnemers hebben nauwelijks een beeld bij een tbs-kliniek en tbs-patiënten. Bij tbs-patiënten denken ze aan gevaarlijke mensen, *'mensen met psychische problemen of gedragsproblemen'*, of dat er anderszins iets *'niet helemaal lekker zit'*. Of zoals een respondent aangaf: *'Je beeldvorming is dat daar toch een bepaald ander soort mensen zit.'* De respondent die een familielid heeft die werkzaam is in een justitiële instelling verwachtte mensen te ontmoeten die een verhaal hadden *'dat moeilijk voor te stellen is'*, maar waar je wel *'goed mee kan praten.'*

De respondentent geven aan van tevoren zin gehad te hebben in de ontmoeting en erg nieuwsgierig te zijn geweest. Sommigen vertellen dat ze licht gespannen waren, omdat ze niet wisten hoe de activiteit zou verlopen. Verder lijken deelnemers van tevoren te hebben nagedacht over het construct misdadiger. Zo geven ze blijk van een bewustzijn dat de media vertekende beelden kan geven, dat er mensen zijn die onterecht vastzitten, weer anderen onterecht vrij rondlopen, dat niemand enkel goed of slecht is en dat het wel of niet plegen van een delict kan samenhangen met je omstandigheden. Drie deelnemers hebben van tevoren met meerdere mensen gesproken over de ontmoeting. Ze kregen positieve reacties, mensen waardeerden het positief dat de respondentent aan deze ontmoeting deel zouden gaan nemen en waren nieuwsgierig hoe ze bij deze ontmoeting betrokken waren geraakt.

6.2.2 Binnenkomst

Bij binnenkomst melden de deelnemers zich bij de receptie, waar ze een detectiepoortje zien. Ze moeten hun mobiel en overige apparatuur inleveren. Een van hen beseft ineens dat mensen in deze kliniek dus niet mobiel bereikbaar zijn. Alle deelnemers moeten op een knop drukken en als er een lampje gaat branden worden ze gecontroleerd. Dit is bij een van hen het geval. Diegene ervaart het *'als een soort spel'*, maar anderzijds als *'serieuze business'*. De respondenten weten niet zo goed waarom de een wel en de ander niet gecontroleerd worden en vinden het hele gebeuren wat *' knullig'*. Iemand is blij zelf niet gecontroleerd te zijn omdat dat misschien gedoe zou geven. Het verbaast respondenten dat de beveiligingsmaatregelen van de kliniek lijken op die in een gevangenis. De deelnemers lopen door het gebouw naar de kerkzaal. Ze zijn positief verrast door de omgeving en vinden met name de binnentuin er erg mooi uit zien. Er is meer ruimte dan ze gedacht hadden. Ook de kerkzaal vinden ze mooi en sfeervol. Respondenten geven aan zich licht gespannen te hebben gevoeld rondom de binnenkomst tot aan het begin van de ontmoeting.

De instructie van de geestelijk verzorger wordt door respondenten als kunstmatig ervaren. De nadruk op het feit dat de ontmoeting eenmalig zal zijn, maakt het voor een van de deelnemers iets minder menswaardig. Hij vindt het vreemd dat je deze mensen nooit meer gaat spreken. Dat geen achternamen mogen worden genoemd vinden de respondenten wel logisch. Voor een van hen maakt dit dat het voelt alsof ze haar werk als verpleegkundige uitvoert, want ook daar was ze gewend alleen bij haar voornaam te worden genoemd. Het valt een van de respondenten op dat er bij de instructies niet wordt genoemd dat je niet naar het delict van de patiënten mag vragen. Dit blijkt niet nodig te zijn geweest, want alle respondenten geven aan dat ze om verschillende redenen niet van plan waren om naar het delict te vragen. Ze vinden het *'niet passend'*, vinden dat het hen niet aangaat, omdat het niet aan hen is om te oordelen, denken dat kennis over het delict hen in de weg zou kunnen staan om de patiënten als persoon te ontmoeten of ze verplaatsen zich in de patiënten en bedenken dat zij het niet prettig zouden vinden als het hen werd gevraagd. Iemand stipt aan dat ze vindt dat de patiënten recht hebben *op een stuk [...] privacy*. Een ander geeft aan dat ze het delict niet relevant vindt, omdat zij ook dingen heeft fout gedaan en ook niet wordt geïntroduceerd met al haar fouten.

De indeling aan de tafels is het tweede moment dat als kunstmatig wordt ervaren. Hoewel het wel logisch is, wordt het ook ervaren als een *'systeem'* of *'geprogrammeerd'*, waardoor het minder spontaan aanvoelt, maar dit verdwijnt zodra de ontmoeting begint. De setting werd als prettig ervaren.

6.2.3 Begin ontmoeting

De respondenten ervaren het begin als rommelig omdat er een patiënt komt die niet voor de ontmoeting is uitgenodigd. De gebeurtenis verbaast een van de respondenten. Het brengt een beeldverandering teweeg, omdat de verwachting was dat alles in de kliniek heel strak geregeld zou zijn en dat patiënten niet zomaar rond zouden mogen lopen in de kliniek. Het kennismaken verloopt voor respondenten gelijkvormig aan andere ontmoetingen, waarbij er sprake is van een korte periode waarin je aftast wie je gespreksgenoten zijn. Een respondent vergelijkt het met een eerste kringavond. Respondenten hebben het idee dat sommige patiënten verlegen zijn. Respondenten aan de andere tafel vertellen dat het gesprek bij hen heel makkelijk op gang kwam:

'dan loopt het gesprek al snel, je hoeft maar een paar keer 'ja' en geïnteresseerd te zijn en nog drie keer een halve vraag te stellen en sjoef!'

Het gesprek werd vervolgens door alle respondenten als *'gewoon gezellig kletsen'* ervaren.

'Je bent op visite en iemand vertelt een verhaal en je luistert en als je iets moois hebt dan kan je daarover doorpraten, maar [...] dat hoeft ook niet'

Voor een respondent voelt het zo normaal dat ze zich na een tijd afvraagt of ze haar achternaam achterwege heeft gelaten bij het voorstelrondje: *'eigenlijk wel een leuke waarneming [...] dat het al zo normaal voelde zeg maar'*. Tegelijkertijd voelt het juist helemaal niet 'gewoon', doordat men zich sterk bewust is van de verschillen tussen hen en de anderen. *'Dan kan het nog zo gezellig en weet ik het allemaal lijken, jouw wereld is zo anders dan mijn wereld.'*

6.2.3 Doelen tijdens de ontmoeting

De respondenten geven aan tijdens de ontmoeting bepaalde doelen te hebben gehad. Een van de respondenten vertelt dat het haar doel was om patiënten verder te helpen.

'Dan, dan, dan verwerken ze iets van zichzelf en, en, ze leren zichzelf te zien op de plek waar ze zitten. Dan kun je bedenken waar je naartoe denkt, hoopt te komen. Dus een positiebepaling van hunzelf, van waar zit ik, waar kom ik vandaan en nu ben ik hier en waar moet ik naartoe [...] zoiets, ja.'

Voor een andere respondent was het doel hetzelfde als het doel in elk gesprek: mensen bewonderen. Ze vindt het belangrijk om ieders mooie eigenheid te ontdekken, ze ziet dit als een soort dagelijkse missie. Ze hoopt ook dat anderen zichzelf ook zo gaan zien en genieten ervan als dit lukt. Een verschil met dagelijkse ontmoetingen is dat de patiënten zich mogelijk minder bewust zijn van hun mooie kanten.

Een andere respondent benoemt in het algemeen een tweeledig doel om gevangenen te bezoeken: om naar gevangenen om te zien en om bewustzijn te creëren dat dit mensen kan overkomen:

'dat mensen naar je omzien, dat is heel goed om dat te laten zien. En voor jezelf, euhm, om te ervaren van dat kan iedereen overkomen op zoiets, op die manier, tbs-kliniek is, ja, ik denk dat ik daar toch wel een stukje euh, ja, dat kan niet iedereen overkomen, maar dat komt, dat overkomt sommigen, laat ik het zo zeggen.'

Verder noemen respondenten als bijkomende doelen dat ze wilden dat de ontmoeting prettig zou verlopen, waarvoor het belangrijk is dat iedereen zich op z'n gemak voelt. Bovengenoemde respondent benoemt de algemene doelen van het bezoeken van gedetineerden niet als doel tijdens de ontmoeting. Wel vindt hij het belangrijk dat iedereen zich gelijk voelt. *'Mijn enige doel was [...] dat het niet overkwam dat we ze gek vonden of zoiets, weet je wel? [...] dat je gewoon als gelijken daar zit.'* Het was voor hem vreemd om geen direct doel te hebben en hij had ook niet het idee dat de patiënten zijn hulp nodig hadden.

Om bovenstaande doelen te bereiken proberen respondenten zich geïnteresseerd op te stellen zich op de patiënten te richten. Ze stellen zich voornamelijk op als medegelovigen en geven zich over aan de medemenselijkheid van de ontmoeting.

'Ik stond ervoor [...] door mee te doen [...] [en] niet te denken God wat is dit, ik wil weg'

Iemand vertelt dat hij deze ontmoeting nadrukkelijk niet als vrijwilligerswerk zag.

'wat ik heel vaak heb als ik een probleem zie dat je dan wil oplossen en nu had ik zoiets van euh, alleen maar aanschouwen en euh, aanhoren en ja knikken en zeggen, ja.'

Een andere respondent nam juist wel een dienstbare houding aan: *'een beetje m'n verplegershouding'*. Respondenten deelden niet veel over hun eigen leven. Niet wegens veiligheidsoverwegingen, maar vanwege het besef dat hun leven zoveel makkelijker was dan het leven van hun gesprekspartners.

'was ik ook voor mezelf nog wel een beetje aan het zoeken [...] ja, mijn leven is zo anders, euhm, wil ik daar wat over delen? In die zin, dat, dat ik me daar een stukje misschien schaamte voel van, de vrijheden die je hebt, hoeveel groter jouw wereld is, wil je hun daar, mee confronteren? Natuurlijk weten ze ook hoe het is om buiten die muren te leven, maar daar voelde ik wel een stukje terughoudendheid in.'

6.2.4 Indruk patiënten

De respondenten zijn tijdens de interviews zichtbaar geraakt door hun gesprekspartners. Ze vertellen vol bewogenheid over de mensen die ze hebben ontmoet en hun verhalen. Respondenten ervaren ook barrières om de patiënten te leren kennen. Zo wordt genoemd dat sommige patiënten het spannend lijken te vinden of 'schroom' hebben om te praten en respondenten soms terughoudend zijn om dingen te delen. Ook wordt gedacht dat een van de patiënten indruk wil maken. Bij een van de patiënten is sprake van een taalbarrière, waardoor respondenten kleine zaken soms niet kunnen verstaan. Respondenten ervaren de patiënten met name als normaal:

'nou, gewoon, normale kerel'

'en dat ik me afvroeg: wat dóe jij hier?'

'die zou je toch zo meenemen en weer euh achter op je fiets meenemen en samen de kroeg induiken?'

'ik had je ook gewoon willekeurig op straat tegen kunnen komen en [...] dan had ik dezelfde gesprekken misschien euh gevoerd?'

'dat hij zich ook zich in ons zeg maar inleefde.'

Ook andere indrukken zijn voornamelijk positief. De openheid, gezelligheid en humor van de patiënten worden gewaardeerd. Ook worden ze als dapper gezien: *'het is toch voor hun een hele durf om te praten over jezelf, daar moet je lef voor hebben.'*

Sommige respondenten bewonderen de patiënten:

'wat [naam patiënt] zei vond ik eigenlijk nog wel het mooist. Dat die lijst met wat er allemaal foutging deze week of goed ging, eigenlijk alleen wat fout ging, [...], [ze] zei ja, dat lees ik nooit, ik vind dat privé, het is echt niet belangrijk. [...] dat vind ik wel een mooi geluid [...] een zeer wijs idee.'

Naast keuzes worden ook houdingen bewonderd, met name de steun die patiënten putten uit het geloof.

Respondent: *[...] wat ze schetste [...] hoe levensveranderend Jezus in haar gewerkt heeft! [...] hoe ze dit ook gewoon kan zeggen!*

Interviewer: *En wat bewonderde je aan dat ze het zo kon zeggen?*

Respondent: *Euhm, nou in de eerste plaats denk ik, het heeft in eerste instantie*

natuurlijk met dat je het überhaupt zo kan zien, [...] En zo'n positief beeld schetst. In een eigenlijk onwijs troosteloze omgeving! [...]

Interviewer: *Daar sprak een kracht vanuit?*

Respondent: *Ja, ja.*

Verder benoemen respondenten waardering voor het feit dat patiënten elkaar onderling bemoedigen en voor elkaar bidden.

Dat de patiënten een heftig delict hebben gepleegd merken de respondenten niet aan hen. Een respondent merkt het wel aan kleine dingetjes. Zoals wanneer een patiënt zegt dat men hem niet boos moet maken. Een andere respondent is blij dat ze zich niet bewust is van de psychische problemen van de patiënten omdat ze blijkbaar door vooroordelen heen kan kijken.

6.2.5 Ontleding construct misdadiger

Tijdens de ontmoeting beginnen respondenten het construct misdadiger te ontleden. Dit begint met een realisatie dat het leven van deze mensen overeenkomsten heeft met hun leven.

'Tijdens het gesprek werd ook zo helder van: oh deze mensen hebben ook een heel leven gehad voor ze hier kwamen, met hun gezin, met alles wat daar omheen zit...'

Dit leven is waarschijnlijk minder fortuinlijk is geweest dan dat van henzelf. Ze noemen bijvoorbeeld dat ze mogelijk geen goede opvoeding hebben gehad, waardoor hun geweten mogelijk minder is ontwikkeld of dat hun omgeving negatieve invloed kan hebben gehad: *'de maatschappij zit ook op sommige plekjes zo verrot in elkaar, ja.'* Ook worden ze zich bewust van mogelijke psychische problemen. Een van de respondenten realiseert zich ineens dat deze mensen patiënten worden genoemd, wat het beeld oproept van iets dat je kan overkomen. Verder leven respondenten zich in hoe het is om schuldig te zijn aan een delict: *'Ja. Moeilijk lijkt me dat, voor jezelf ook om dan te weten: ja ik heb dan toch x gedaan.'* Ook worden respondenten zich bewust van de totaliserende werking van straf:

'je contact met vrienden valt weg, je werk valt weg, de kerk valt weg, zoveel dingen die je niet meer kan doen.'

Ook worden respondenten geraakt door het besef dat tbs erg lang kan duren en heel onzeker kan zijn. Ze verplaatsen zich in de uitzichtloosheid die patiënten mogelijk ervaren omdat ze niet weten wanneer de einddatum van hun tbs zal zijn en beseffen dat de tbs-status van de patiënten ook zwaar voor hun familie moet zijn. Ze vragen zich af in hoeverre het zinvol is dat mensen op individuele afdelingen van de kliniek soms hele dagen opgesloten zitten. Met name de beperktheid van de leefwereld maakt indruk. Een van de respondenten wil tijdens de ontmoeting iets opzoeken op internet en beseft ineens dat ze daar nu geen toegang toe heeft. Ook de sociale omgeving van patiënten is beperkt: ze zien niet veel anderen dan het personeel en het contact met hun kinderen is beperkt. De eerdere bewondering voor het gebouw en de tuin wordt gerelativeerd: *'dan kan je nog zo'n mooie tuin hebben, maar je zit hier wel, opgesloten.'* Het valt een van de respondenten op dat het verhaal over het eendje *'écht, een héél hot item'* lijkt te zijn en concludeert dat je leefwereld erg klein moet zijn als je je daar zo druk over maakt. Verder denken respondenten na over de uitdagingen die hun gesprekspartners zullen tegenkomen als ze weg mogen uit de kliniek:

'Nou ja, je hoort natuurlijk [...] die twee cliënten die naast je zitten, [...] iets over zichzelf dan vertellen, [...] oh, wat sneu dat het zo geworden is met jullie, maar

---

ja, hopen dat ze weer eruit kunnen klimmen en euh, weer terug in de maatschappij kunnen functioneren, hoewel dat moeilijk zal zijn.'

Naast medelijden geven respondenten aan zich verdrietig te hebben gevoeld over de situatie van de patiënten.

De respondenten ontwaren in de kliniek een soort aparte cultuur. Ze horen over verschillende regimes in de instelling. Een van de respondenten beseft zich dat *'dit natuurlijk ook een soort zorginstelling'* is. Ook wordt er gerefereerd aan het ochtendbulletin⁵¹, waarover patiënten hebben verteld: *'het is een beetje gekke situatie toch, als jij een fout hebt gemaakt, en je kan dat later teruglezen en al je huisgenoten weten het ook.'* Ook wordt de hardheid van de omgeving benoemd. Tijdens de ontmoeting werd verteld over een suïcide die onlangs in de kliniek heeft plaatsgevonden. Voor respondenten is dit bevreedend:

'dat ik ook me realiseerde van: oh, dit, dit zijn dingen die [...] in het echt gebeuren. [...] zo'n momentje voelde ik even halverwege, dat ik dacht: dit is geen film, dit is gewoon echt, weet je wel?'

Ook blijken ze deze bovengenoemde gedachten met elkaar in verband te brengen: eerst hebben mensen al geen makkelijk leven gehad, vervolgens wordt er een delict gepleegd waardoor ze van hun vrijheid worden beroofd, en dan leven ze ook nog op een plek die niet makkelijk is:

'Die omgeving is toch wel... heftig ook voor die mensen! [...] zeg maar, het gaat al allemaal niet vanzelf bij jezelf en dan, die omgeving is ook al niet makkelijk zeg maar. Zo, ja, zwaar ook voor hun eigenlijk!'

Respondenten stellen zich tijdens het gesprek voor hoe het is om in de kliniek te wonen. Een van de respondenten vermoedt dat het een verademing is om na detentie in deze kliniek te komen en het lijkt hem gezellig om in een leefgroep te wonen. Verder worden deviante plannen ontwikkeld: *'Euhm, ik zat te denken aan die eenden die op het binnenplein, euh, die kan je vast wel trainen dat ze dingen naar binnen en naar buiten brengen.'*

Respondenten verplaatsen zich ook in het personeel. Het lijkt een respondent gezellig om in de kliniek te werken, maar het lijkt hem ook een lastige taak om te bepalen wanneer iemand weer gezond genoeg is. Ook valt het op dat de onderzoeker en de geestelijk verzorger soms erg duidelijk en enigszins streng communiceren met patiënten *'je moet wel heel dúidelijk zijn dus blijkbaar. [...] zeg maar van: zo doen we het, klaar [...] Dat viel me meerdere keren op.'* Niet al deze realisaties zijn nieuw voor de respondenten. Voor een deel wisten ze dit alles al wel, maar de ontmoeting leidt tot nadere *'beeldvorming'* en zorgt voor hernieuwde bewustwording. Wanneer ze iets wel voor het eerst realiseren, benoemen ze dat als *'confronterend'*, *'heftig'* en *'schokkend'*.

6.2.6 Confronterende momenten

Er zijn twee momenten die respondenten specifiek zijn bijgebleven. Op beide momenten wordt het verschil tussen de patiënten en de respondenten even pijnlijk helder. Het eerste moment vindt plaats aan tafel:

---

⁵¹ Het ochtendbulletin is een document waarmee medewerkers en patiënten worden geïnformeerd over de situatie 'in huis'. Naast de belangrijkste gebeurtenissen van de vorige dag, staat er ook op vermeld welke patiënten die dag ziek zijn of buiten de kliniek werken, wat er op de stafagenda staat en er worden eventuele overige mededelingen gedaan.

[...] ik vond het wel leuk om hun ook een beetje te betrekken [...], dus toen, toen stelde ik de hele bijdehante vraag -en ik deed dat zo van: ik ben benieuwd gewoon zeg maar hoe jullie vroeger waren en, wat, wat jullie interesses zijn-, vroeg ik dus: 'zijn jullie ook reizigers?' [lacht] Toen schoot ik zelf daarna ook in de lach, want dat is ook zo stom! [...] en [naam patiënt] zei echt iets van: Ja, nu niet hè! [lacht hard] [...] ik was echt: oh zo kon je hem ook interpreteren, gewoon helemaal niet over nagedacht, dat was gewoon echt heel grappig. Dus, en hij vond het volgens mij ook wel leuk, toen, toen die eenmaal doorhad dat ik dat helemaal niet zo bedoelde, toen had die ook zoiets van 'oh ja', weet je wel, dat was zo mooi!

Het tweede moment vindt plaats aan het eind van de bijeenkomst. Alle deelnemers geven aan dat het einde voor hen te snel kwam. Het gesprek was voor hun gevoel net lekker op gang en ze hadden nog graag door willen praten met hun tafelgenoten en nog zoveel vragen willen stellen. Ook hadden ze de mensen aan de andere tafel nog graag willen leren kennen. Wanneer de geestelijk verzorger respondenten naar de uitgang worden begeleid:

[...] toen werd er zo gekscherend een grapje gemaakt: oh dan gaan wij ook wel naar de vrijheid, ik denk: oh ja, wij gaan door die deur en jullie blijven achter die deur. [...] dan is dan wel opeens weer zo'n muur het onderscheid.'

Ook een andere respondent haalt dit voorval aan. Ze snapt dat de patiënt hen bewust wilde maken voelde zich door de opmerking onthand:

'dat ik dacht: ja. Ik weet eigenlijk niet goed wat ik daar nou op moet zeggen. Beetje... ja, weet niet wat ik ermee aan moet, dat idee [...] ik bedoel ja, ik kan hier niets mee, het is, ja, dit is zo. Ja.'

6.3 Impact ontmoeting

---

ik zat in de auto [...], toen, toen was ik écht aan het zoeken naar woorden, van hóe omschrijf je dit nu wat je, was het mooi? Nee het was niet per definitie mooi. Het was euhm, was het goed? Ja misschien wel, maar ook, ja, het was ook wel bijzonder het, euhm, indrukwekkend, dus er zitten [...] verschillende kanten aan

---

Na de ontmoeting blijft deze respondent erover door denken. Ze zoekt meer informatie op over de mensen die in tbs-klinieken verblijven. Ze gaat zich meer afvragen over hun situatie. Ook tijdens het interview blijft ze erover door denken:

---

nu zit dat eigenlijk, nu te bedenken van, nou wanneer bid ik eigenlijk wel eens voor die mensen die daarzo opgesloten zitten, [...], nooit bij stilgestaan. [...] zo makkelijk is het leven daar toch ook niet. En dan kunnen we soms bidden, [...] voor mensen die gevlucht zijn, euh, mensen die ziek zijn, [...], ik denk: oh ja, maar ook deze mensen hebben misschien wel je gebed nodig!

6.3.1 Generatieve verhalen

Twee respondenten hebben het er 'wel regelmatig met mensen over gehad' bijvoorbeeld met vrienden, familie hun partner en collega's.

'van oh ik heb gisteravond in een tbs-kliniek gegeten, nou, geheid dat je dan vragen krijgt van mensen, 'huh, hoe zit dat', 'wat heb jij nou gedaan?' zeg maar zulke dingen'

Ze vertellen dat hun gespreksgenoten erg nieuwsgierig waren en het positief waardeerden dat ze hadden deelgenomen aan de ontmoeting. De gesprekken gingen niet allemaal heel diep, maar hun gesprekspartners waren bijna *'allemaal een soort verwonderd'* over hun verhalen. Sommigen waren verbaasd dat er christenen in tbs-klinieken zijn. Ze wilden weten hoe de kliniek eruitzag, hoe de mensen waren en hoe ze beveiligd waren. *'En dat je merkt [...] heel veel onbekendheid [...], omdat je daar dus ook niet zomaar komt, en daar geen contacten mee hebt.'* De respondenten vonden het belangrijk om het gesprek breder te trekken dan alleen de gevaarlijkheid van de patiënten. Een van de respondenten heeft op het moment dat het interview plaatsvindt (een dag na de ontmoeting) alleen nog een vriendin gesproken, maar verwacht dat zich anders in discussies te zullen gaan mengen door het bezoek. Dit heeft niet betrekking op de inhoud van de toevoeging aan de discussie, maar wel op het gevoel tijdens deze discussie, het zou namelijk meer voelen als *'voor een goede vriend zou opkomen.'* Je ziet iemand voor je tijdens het gesprek en *'je weet over wie je het hebt in plaats van over iemand'*. Ze wilden het beeld van de mensen met wie ze spraken uitbreiden door een beeld van mensen te schetsen en daarbij anderen bewust maken van de totaliserende werking van straf *'laten we ook realiseren [...] hoe daar een mens zit, die dingen achter zich laat'* en anderzijds mensen bewust te maken

Jullie raden nooit waar ik vanavond mijn paspoort voor nodig had.. ik ben naar een tbs kliniek geweest om te eten met tbs'ers 😊

21:59 ✓

'hoe dankbaar je tegelijkertijd ook zelf mag zijn dat je dus, niet zulk soort dingen, tot nu toe, gedaan hebt, en dat je hersenen normaal functioneren, dat dat ook wel bijzonder is'

Deze respondent hielp een vriendin haar situatie als werkloze te relativieren aan de hand van de verhalen van patiënten in de kliniek. Verder hebben twee respondenten met elkaar nagepraat over de ontmoeting.

Respondenten verbazen zich erover dat anderen hun enthousiasme niet altijd deelden:

'dat ik echt zoiets had van: ja, en dit was super interessant en zo! [...]: En dat zij [...] een beetje zo van: zo dat is best wel zwaar zeg maar. Terwijl ik dat niet zo ervaren heb.'

De gesprekken zetten hen vervolgens ook weer aan het denken.

Respondent: *een van hun is ook psycholoog en die had ook zoiets van nou ja, het is in principe dat de omgeving dat dan op moet vangen en [...] toen dacht ik wel, dat is eigenlijk ook wel een beetje schraal. Voor die kinderen zeg maar [...] dat die kinderen juist dan, zou je verwachten, extra begeleiding zouden moeten krijgen [...]*

Interviewer: *Ja. Een soort verantwoordelijkheid van de maatschappij?*

Respondent: *Ja, dat ik dacht: laten we het daar niet liggen?*

Ook op andere momenten denken respondenten terug aan de ontmoeting. Een van hen gaat in de week na de ontmoeting naar een bruiloft, waar hetzelfde lied wordt gezongen als tijdens de

ontmoeting. Ze voelt zich gezegend dat ze *met zoveel mensen dit lied* kan zingen en *kan gaan en staan waar* ze wil.

6.3.2 Waarde ontmoeting

Wat tof dat jullie dat gedaan hebben zeg!	22:38
Betekent echt veel voor die mensen kan ik me voorstellen	22:39
En wat bijzonder dat je dat van tevoren niet weet...	22:40

De ontmoeting was voor drie respondenten van grote waarde. Ze zijn *positief verrast* door hun bezoek aan de kliniek en ervaren het als een bijzondere kans. Ze omschrijven de ervaring als *fijn, leuk, prima* en *grappig*. Het bezoek heeft hun blik verbreed: ze hebben meer kennis over het leven in een kliniek en zijn zich bewuster geworden van de mensen die daar verblijven en

voelen zich meer met hen verbonden. Na de ontmoeting zijn ze zich extra bewust van en dankbaar voor hun vrijheid en zijn geïnspireerd door de verhalen van de patiënten. De vierde respondent geeft aan dat dit ene bezoek niet zo waardevol is, het was *'gewoon goed'*. Het zou pas invloed hebben als je vaker zou gaan. De respondent geeft aan al veel ervaringen te hebben opgedaan en zegt: *'dit is er eentje die er gewoon bij komt.'*

De respondenten denken dat de deelnemende patiënten de ontmoeting ook prettig vonden, met name omdat ze *even iemand anders zien [...] dan het vaste personeel*. Respondenten zijn zelf ook bewust van hun toegenomen relationele bewustzijn:

'[...] bewustzijn dat het allemaal niet zo altijd euh, logisch verloopt en dat het soms echt een strijd kan zijn, een veel grotere strijd dan euh, die je zelf voert of meemaakt.'

Een van de respondenten was zelf ook al in aanraking gekomen met generatieve verhalen van zijn familielid dat werkzaam is in de gevangenis. Hij vult diens verhaal aan met zijn eigen verhaal.

'ik dacht ook aan de gesprekken van mijn [familielid], dat die echt euh, echt een hele zware gedetineerde zat, dat het allemaal lieve jongetjes zijn van de buitenkant, terwijl je weet: ze hebben toch iets ontzettend naars gedaan, merk je helemaal niets van. Nee. [...] niemand is alleen boos of alleen euh, euh, slecht of alleen goed. Het is altijd een beetje van alles. En als je lang met iemand in gesprek gaat dan is het altijd zo van 'ja dat had ik, dat had ik ook niet zo gewild, dat gaat zo. En dat kwam ook wel in het gesprek een beetje terug, van [naam patiënt]

6.4 Reflectie

6.4.1 Dialectische logica

De relationele bewustwording van de respondenten leidt tot het ontleden van het construct misdadiger. Dit leidt vervolgens tot dialectische logica, waarbij respondenten vragen gaan stellen waarop geen eenduidig antwoord mogelijk is:

Ook bijzonder om zo'n kliniek vanbinnen te zien en die schrijvende verhalen te horen

Ja, klopt. Maar gelukkig hebben we ook heel veel gelachen hoor! 22:43 ✓✓

'[...] het delict is ook niet goed, maar in hoeverre kan iemand daar volledig verantwoordelijk voor gehouden worden? [...], als iemand euh, op dat moment niet de capaciteiten heeft om dat te overzien, ja, heel triest dat het gebeurt, en ik

snap dat iemand [...] in de recidivegevallen, dan moet, dan moet je er ook als samenleving iets mee, [stijl] dus is het, is het denk ik noodzakelijk, en tegelijkertijd [...] mensen, zijn [...] natuurlijk wel ergens verantwoordelijk voor, dus, moet daar ook wat mee

---

6.4.2 Religieuze thema's

Wanneer respondenten gevraagd wordt om de ontmoeting te relateren aan religieuze thema's, relateren twee respondenten de ontmoeting aan naastenliefde. Deze '*medemenselijkheid*' betekent dat je *goed met elkaar praat* en *dat je ook elkaar verstaat*. Het is *een van de grote taken van de kerk* en is van belang *omdat er zoveel onmedemenselijkheid bestaat*. Medemenselijkheid vormde voor deze respondent een voorwaarde voor de ontmoeting. Een andere respondent relateert de ontmoeting aan verhalen over Jezus die ook op iedereen afstapte

---

ook al waren ze niet per se, [...], dat ze dingen euh, volgens het boekje deden. Jezus was heel toegankelijk denk ik, wat dat betreft. Juist voor de mensen, gezonde mensen, [...], hebben geen dokter nodig.

De respondent is de ontmoeting niet bewust vanuit deze houding aangegaan, maar heeft wel het gevoel heeft dat ze mensen met de ogen van Jezus bekijkt.

Respondent: Dan zie ik zeg maar wat Hij ziet denk ik.

Interviewer: Wat Jezus ziet?

Respondent: Ja

Ze ervaart dan dat de gerichtheid om mensen te beoordelen op uiterlijke dingen wegvalt: '*de persoon erin is belangrijk, maar niet het, plaatje eromheen.*' wat tot gevolg heeft: '*dat je écht kunt kijken [...] écht compleet onbevooroordeeld weer kunt [...] zien [...] wat er wél is.*'

Een derde respondent reflecteert naar aanleiding van de ontmoeting over de waarde van geloof: geloof kan *perspectief bieden*, en zorgen voor *onderlinge verbondenheid*. Een andere respondent noemt dat kerken meer contact zouden kunnen leggen met gedetineerden en vergelijkt vervolgens de kliniek met de kerk. Op beide plekken moeten mensen '*hun schuld belijden*', mogen ze aan zichzelf werken en een '*nieuwe kans*' krijgen. De kerk zou van de kliniek kunnen leren om te zien in welke mate verantwoordelijkheid bij hulpbehoevenden kan worden gelegd: Soms is het nodig om streng te zijn '*zodat ze voelen van oké, ik moet dat veranderen wil het ook echt veranderen.*' Tegelijk benadrukt de respondent dat de overheid andere verantwoordelijkheden heeft dan de kerk, waardoor de kerk niet altijd hoeft na te denken '*over het grotere plaatje*'. Verder wordt een vergelijking gemaakt tussen de gemeenschappen van de kerk en de kliniek:

'[...], een kerk dat is ook gewoon een groep mensen bij elkaar die aan het zoeken zijn en dat je het met elkaar doet. Dat zie je ook wel terug in die kliniek.'

6.4.3 Genadewaterval

In de Prelude merkte ik op dat ik bij mijn medestudenten had geobserveerd dat ze na hun ontmoetingen vol vuur waren. Dit zag ik ook terug bij een deel van de respondenten. Wanneer ze over de ontmoeting spreken is er een soort evangeliserende gloed over hen, alsof ze iets heel belangrijks hebben ontdekt.⁵² Een van hen heeft dit gevoel vaker na nieuwe ontmoetingen,

---

⁵² De betreffende respondenten herkennen zich in deze beschrijving, wanneer ik die achteraf aan hen voorleg

waarbij een onverwacht mooi gesprek plaatsvindt, de mooie kanten van de ander gezien kunnen worden en compassie ervaren wordt. De andere respondent ziet deze ontmoeting in grotere mate als uniek en beschrijft verschillende aspecten die ertoe leiden dat de ontmoeting zoveel indruk maakt. Deze ervaring heeft voor de respondent veel kenmerken van iets dat op een *bucket list* zou staan: het was indrukwekkend, positief spannend, bijzonder en een compleet andere ervaring dan de dagelijkse ervaringen. Verder maakt de ontmoeting dankbaar en is het een mooi verhaal dat tegelijkertijd bizar en voor iedereen voorstelbaar is. De respondent vat het samen als: *'het unieke van de kans om deze mensen te ontmoeten en het kleine verschil met ons.'* Het is opvallend dat er zoveel vreugde voortkomt uit het besef dat mensen die een ernstig delict plegen zoveel overeenkomsten met je hebben. Hoewel Firet de term bekering tot de gevangenen voornamelijk beschreef in termen die relateren aan cognitieve processen, lijkt er ook een niet-religieuze variant van bekering tot de gevangenen te zijn, die vooral sociaal-affectief van aard is.

Op de andere twee respondenten heeft de ontmoeting minder emotionele impact gehad. Bij een respondent lijkt er voor de ontmoeting al een bepaalde mate van 'bekering tot de gevangenen' te hebben plaatsgevonden, door de verhalen van een familielid die in een justitiële inrichting werkt. Deze respondent geeft verder aan dat door burn-outklachten minder hevige emoties te ervaren. Bij de andere respondent speelt mogelijk de opstelling tijdens de ontmoeting een rol. Door een helpende rol in te nemen, was de ontmoeting niet gelijkwaardig. De respondent geeft zelf aan al veel ervaring te hebben opgedaan met een grote diversiteit aan mensen, waardoor ze niet snel meer onder de indruk is. Deze respondent geeft echter tijdens de gespreksavond een voorbeeld van een specifiek delict dat zij ook gepleegd zou kunnen hebben, waaruit een bepaalde mate van zelfaanvaarding spreekt.

6.5 De sociaal-affectieve bekering tot de gevangenen

De sociaal-affectieve bekering tot de gevangenen lijkt een onbekend fenomeen te betreffen. Daarom heb ik dit nader onderzocht. Richtvraag hierbij was waarom juist het besef 'dat het je buurman had kunnen zijn' leidt tot een positief gevoel. Een gevoel van angst zou immers een logischer gevolg zijn. Om hier inzicht in te krijgen, heb ik een aantal respondenten van het pilot-onderzoek benaderd bij wie ik eenzelfde evangeliserende gloed had waargenomen of dacht te herkennen in wat ze schreven over hun ervaring. Het betreft de respondent wiens generatieve verhaal ik aanduidde als voorbeeld van *brave social capital*, de respondent die geconfronteerd was met eigen stigma's toen een stoere gedetineerde vertelde dat hij ontroerd was geweest door hun muziek,⁵³ de respondent die zowel blij gaf van een interne dialoog als een distinctieve epistemologie en de respondent die schreef te hebben ontdekt dat de rottigheid die patiënten hebben uitgehaald in ons allemaal zit. Daarnaast heb ik een (niet-christelijke) kennis benaderd bij wie ik dezelfde gloed had waargenomen toen ze vertelde over haar werkervaring in een jeugdgevangenis. Alle respondenten herkenden de beschrijving van een bekering direct en waren er zelf ook over verwonderd. Hun verhalen bleken veel overeenkomsten te bevatten, wat opvallend was, aangezien hun beschrijvingen meerdere lagen bevatten. Ik ben aan de hand van hun zeven verhalen een beschrijving gaan opstellen, die ik telkens aan de hand van een verhaal verder aanvulde. Tijdens het opstellen van de beschrijving, werd het beeld van een bekering bevestigd: de respondenten waren erg betrokken bij het onderzoek. In hun stem hoorde ik enthousiasme en een fascinatie om te ontdekken waarom de ontmoeting toch zo'n indruk had gemaakt. De ontmoetingen hebben een tot ruim dertig jaar geleden plaatsgevonden.

Wanneer ik de beschrijving aan de hand van het verhaal van een volgende respondent

---

⁵³ Ook heb ik de derde respondent van wie het generatieve verhaal in het pilot-onderzoek staat genoemd benaderd, omdat ik ook bij deze respondent de betreffende gloed heb gezien maar diegene kon ik niet bereiken.

had aangevuld, legde ik de beschrijving voor aan de respondenten wiens verhaal ik al verwerkt had. Ook legde ik de beschrijving voor aan de twee respondenten van het huidige onderzoek. Soms herkenden ze zich niet in een gedeelte, maar meestal veranderde dit als het betreffende gedeelte in meer algemene termen werd beschreven.

Door de beschrijving van het verhaal tussen de verschillende interviews door en in de uiteindelijke versie voor te leggen aan de respondenten en telkens bij te werken aan de hand van hun feedback ontstond de volgende beschrijving waar ze zich allemaal in herkennen. Een uitzondering hierop vormen de lichtere stukken: die worden door een of twee respondenten niet herkend.

'Toen ik nog geen justitiabelen had ontmoet, zag ik hen als monsters in een enge film of onberekenbare mensen'⁵⁴. Ik verwachtte dat het direct duidelijk zou zijn dat het 'boeven' zijn: ik dacht dat ik dat zou kunnen zien of aanvoelen.⁵⁵

De ontmoeting voelde alsof de spannende muziek die de film zo eng maakt ineens wegviel: ik werd geconfronteerd met de realiteit, die helemaal niet zo eng bleek te zijn. Want ineens bleken monsters niet te bestaan, bleken die 'onberekenbare mensen' heel normaal te zijn. De mensen die ik ontmoette, waren geen mensen die slechtere intenties leken te hebben dan ikzelf. Het waren mensen waarmee ik kon praten, mensen die redelijk zijn. Ik kon me aan hen relateren. Ze waren eerst een abstract begrip voor me, maar werden nu mijn medemensen. Ze werden mensen met een verhaal en een geschiedenis. Ik voelde verbondenheid met hen en kreeg ook medeleven. Ik vond het naar dat ze op deze plek opgesloten moeten leven, ook al begreep ik tegelijkertijd dat het nodig is. Ik merkte dat ik vond dat ze goede hulp moesten krijgen om uit hun situatie te komen en dat ze een nieuwe kans verdienen, als ze gemotiveerd zijn om zich daarvoor in te zetten. Want ik ging geloven dat er manieren zijn waarop justitiabelen geholpen kunnen worden om te stoppen met crimineel gedrag.

Ik stelde mijn visie bij. De veroordeling die ik van tevoren had werd in perspectief gezet.

De ontmoeting greep me aan, want ik had niet alleen het goede, het menselijke in de 'slechte mens' ontdekt, maar ook het potentiële 'monster' in mijzelf: ineens besepte ik me dat ook ik (mogelijk) in staat ben tot een delict. Ook ik had in een justitiële instelling terecht kunnen komen.

Dit confronterende besef werd door twee soorten gedachten minder confronterend:⁵⁶

1: Ik schat de kans dat ik daadwerkelijk een delict zal plegen niet groot in. Mijn leven verloopt een stuk voorspoediger dan dat van de justitiabele(n) die ik heb ontmoet. Daarnaast heb ik nooit de aandrang ervaren om een ernstig delict te plegen.

2: Ik ging mezelf gelukkig prijzen, omdat ik nooit iets dergelijks heb gedaan. Mijn fouten zijn gelukkig nooit zo ernstig geweest dat ze tot een gevangenisstraf hebben geleid. Ik werd me meer bewust van de goede voorbeelden die ik om me heen heb gehad en de goede omstandigheden, mogelijkheden en kansen die ik heb. Dit maakte me dankbaar.

Doordat mijn veranderde oordeel over de justitiabele veranderde, vreemd genoeg, ook mijn oordeel over andere dingen. Niet alleen het delict van de justitiabele(n) heeft een specifieke context en aanleiding, elke fout die ik of de mensen om mij heen maken vindt plaats in een specifieke context. Nu is dit natuurlijk geen nieuw inzicht, ik had het al wel vaker bedacht. Maar nu werd het anders, doordat het blijkbaar zelfs gold voor zoiets heftigs als een ernstig delict. Het maakte dat ik minder veroordelend ging kijken naar situaties om me heen. Dit voelde rechtvaardiger, want ik deed daardoor meer recht aan de situatie van anderen. Ook was er iets anders veranderd. Doordat mijn beeld van justitiabelen anders werd, kreeg ik het idee dat crimineel gedrag beheersbaarder is dan ik eerder dacht. Ik denk nu meer dan eerder dat er manieren

---

⁵⁴ De respondenten herkenden zich in een van de twee beelden.

⁵⁵ Sommige respondenten herkenden zich alleen in een van de twee aspecten. Een respondent had wel verwacht 'een ander soort mensen' te ontmoeten, maar herkent zich niet in de beschrijving 'boeven'.

⁵⁶ Een van de respondenten kreeg door de ontmoeting niet het gevoel zelf in staat te zijn tot het plegen van een delict. Ze kon zich wel voorstellen dat ze een delict zou kunnen plegen als ze bijvoorbeeld een slechte opvoeding had gehad, maar niet in haar huidige situatie. Wel zei ze: dat de ontmoeting 'alert maakt' op omstandigheden waarop mensen tot zo'n delict komen. Het betreft de respondent die in een jeugdgevangenis heeft gewerkt.

zijn om gedetineerden te helpen om minder snel weer de fout in te gaan.⁵⁷

Ik voelde me na de ontmoeting opgelucht. Want mijn mensbeeld was positiever geworden. Ik had eerder ook al wel een positief mensbeeld, maar dat werd nu weer bevestigd. Daardoor kreeg ik meer vertrouwen in het goede van de mens, een fijne ontdekking! Ik hoopte altijd al dat de mens van nature goed was, maar soms leek het moeilijk om die gedachte vast te houden, bijvoorbeeld door berichten over justitiabelen in de media. Na de ontmoeting, ervaarde ik die berichten als erg eenzijdig: er wordt vaak niet recht gedaan aan het feit dat deze daders ook mensen zijn. Mensen met een verhaal en de mogelijkheid om te veranderen. Toch merkte ik dat de berichten ook na de ontmoeting invloed op me hadden: ze hadden een dempende werking op de lichte euforie die ik na de ontmoeting voelde. De berichten confronteerden me namelijk weer met het feit dat de mensen die ik had ontmoet ook heftige delicten hebben gepleegd.

Maar wat niet meer is veranderd en wat waarschijnlijk ook niet meer gaat veranderen, is dat ik hen altijd primair als mensen zie. Door de ontmoeting heeft wat dit betreft een onomkeerbare verandering plaatsgevonden. Ik merk dat ik sindsdien genuanceerder spreek en denk over justitiabelen. Door de ontmoeting heeft mijn wereldbeeld meer diepte gekregen, omdat de werkelijkheid een stuk genuanceerder bleek dan ik dacht. Het heeft mijn wereldbeeld verrijkt.⁵⁸

Het positieve gevoel dat respondenten krijgen lijkt te maken te hebben met een vorm van waarheidsvinding: ze hebben een waarheid ontdekt die hen blij, positiever en dankbaar maakt. De ervaring lijkt intens geweest te zijn. Dit valt te verklaren aan de hand van een aantal factoren. Allereerst verschilde de verwachting van de ontmoeting met de werkelijkheid, die een stuk positiever bleek te zijn dan van tevoren was gedacht. Vervolgens voelden respondenten een onverwachte betrokkenheid, waarbij ze de context van de ander gingen zien en hem of haar goede dingen gingen toewensen en hoop kregen voor een situatie die ze eerder in grotere mate als hopeloos zagen. De voornaamste reden dat de ontmoeting een groot effect op hen heeft gehad, lijkt te liggen in het feit dat de respondenten hun ervaringen hebben veralgemeniseerd. Ze betrokken de inzichten die ze hadden opgedaan op andere terreinen van hun leven en kregen daardoor een vernieuwde visie op de werkelijkheid. Deze nieuwe visie beschouwden ze als meer 'waar' dan de visie die ze ervoor hadden. Dit lijkt ook het voornaamste verschil te zijn met andere respondenten van het pilot-onderzoek, die weliswaar nieuwe visies kregen, maar deze visies niet of in mindere mate leken te veralgemeniseren.

De leden van deze respondentengroep hebben een aantal overeenkomsten, wat de suggestie wekt dat mensen met bepaalde eigenschappen 'vatbaarder' zijn voor een sociaal-affectieve-bekering tot de gevangenen. Zo zijn de respondenten allen in staat om anderen op een onbevooroordeelde manier tegemoet te treden en zich emotioneel open te stellen voor de ander. Ook worden de respondenten gekenmerkt door een sociale nieuwsgierigheid.⁵⁹ Verder valt het op dat maar een van de respondenten van deze groep man is. Dit kan echter ook verklaard worden doordat vrouwen vaak in sterkere mate hun gevoel communiceren, waardoor ik

---

⁵⁷ Twee respondenten herkennen zich hier niet in. De eerste respondent is de respondent waarover ik in de voorgaande paragraaf beschreef dat diegene de ontmoeting in mindere mate als uniek zag. De andere respondent vermeldt dat ze door verhalen over tbs-patiënten die ze voor de ontmoeting van mij had gehoord al tot 'een vrij realistisch beeld' hadden geleid. De ontmoeting had hier geen verdere invloed op. Twee respondenten voegen toe dat ze tegelijkertijd beseften dat sommige gedetineerden om verschillende redenen nauwelijks meer geholpen kunnen worden, al zouden ze willen dat dit anders was.

⁵⁸ Een respondent vertelt dat ze dit geformuleerde 'bekerings'-beeld ook herkent bij mensen die in contact komen met de ongedocumenteerde vluchtelingen waarmee ze werkt.

⁵⁹ Deze observaties zijn gebaseerd op mijn eigen ervaring met de respondenten. Alle genoemde eigenschappen zijn, in mijn ervaring, op deze groep in hogere mate van toepassing dan op de groep respondenten waarbij ik geen sociaal-affectieve bekering tot de gevangenen heb waargenomen. Ik ken respondenten van beide categorieën in vergelijkbare mate.

mogelijk 'bekeringsen' over het hoofd heb gezien. Vermoedelijk herkennen de respondenten van het pilot-onderzoek zich in gedeeltes van bovenstaande beschrijving.

6.6 Conclusies

6.6.1 Vergelijking resultaten pilot-studie

De resultaten van de pilot-studie zijn grotendeels teruggekomen in de interviews. Voor alle respondenten is de ontmoeting *brave social capital*: ze zijn ondanks terughoudende gevoelens de ontmoeting aangegaan met mensen die worden gezien als gevaarlijk. Dit heeft hen emotioneel geraakt. De ontmoetingen hebben geleid tot een toegenomen relationeel bewustzijn, waardoor respondenten het construct misdadiger zijn gaan ontleden, zich in toegenomen mate bewust zijn geworden van de totaliserende werking van een vrijheidsstraf en van hun eigen latente criminaliteit. Ook benoemen alle respondenten schadelijke structuren in de maatschappij en hun rol daarin en de positieve rol die religie in het leven van mensen kan spelen. Een verschil met de pilot-studie ligt op het terrein van de morele imperatieven die voortkomen uit de ontmoeting. Deze kwamen in de huidige studie minder nadrukkelijk naar voren. Bij de overeenkomsten dient de volgende kanttekening te worden gemaakt: bij een respondent leek de ontmoeting niet tot een interne dialoog te hebben geleid. De respondent noemde wel zaken die te maken hebben met relationele bewustwording, maar gaf aan dat dit geen nieuwe bewustwordingen betreft. Tijdens de gespreksavond (zie hoofdstuk 8) gaf de respondent echter wel aan dat de ontmoeting tot nieuwe bewustwording had geleid. De respondent heeft tijdens het onderzoek aangegeven dat het enige tijd kan duren voor reflectie over ervaringen bij haar op gang komt.

In dit hoofdstuk is gebleken dat respondenten het 'leerprogramma' van Firet grotendeels hebben doorlopen. Naast het ontleden van het construct misdadiger, zijn ze anders gaan kijken naar de samenleving en zagen dat criminaliteit symptomatisch is voor tekorten in de maatschappij. Doordat de respondenten gaan denken volgens dialectische logica, ontstaat er *ruimte om te rouwen* over de situatie van de patiënten.

Het is op basis van de data uit de eerste helft van het interview niet vast te stellen of er zelfaanvaarding heeft plaatsgevonden, omdat niet duidelijk werd of respondenten anders naar zichzelf zijn gaan kijken. Ze voelen zich duidelijk verbonden aan de patiënten, maar dit heeft voor respondenten vooral te maken met het gedeelde christen-zijn, waarbij het delict buiten beschouwing wordt gelaten en met de indruk dat de patiënten zo normaal zijn. Dat de patiënten een delict hebben gepleegd wordt rationeel erkend, maar het lijkt voor de respondenten lastig te zijn om dit delict te integreren met het 'normale' beeld dat ze hebben van de patiënten.

6.6.2 Zonde

In het eerste gedeelte van de interviews, waarin is onderzocht hoe de respondenten de ontmoeting hebben ervaren, zijn een aantal aspecten van zonde aan de orde gekomen. De relationele bewustwording heeft in sommige gevallen geleid tot een gevoel van horizontale verantwoordelijkheid. Met betrekking tot het verleden en de huidige situatie van patiënten benoemen respondenten verschillen, maar ze benadrukken vervolgens dat de patiënten als mens hetzelfde zijn. Dat de ene mens een ernstig delict heeft gepleegd en de ander niet, is iets waarvan ze zich bewust zijn, maar wat ze geen rol willen laten spelen in de beoordeling van de ander. Het feit dat de ander een delict heeft gepleegd blijft een soort mysterie dat ze proberen te verklaren aan de hand van psychiatrische problemen en sociaaleconomische factoren. Tegelijkertijd vinden respondenten het lastig om te bevatten dat hun gespreksgenoten een delict hebben gepleegd, omdat ze zo normaal overkomen. Respondenten laten de schuld van hun gesprekspartners zoveel mogelijk buiten beschouwing. Dit is gerelateerd aan het streven om niet te oordelen en een gebrek aan kennis over het delict dat hun gesprekspartner heeft

gepleegd.

In het eerste gedeelte van de interviews zijn de woorden 'zonden', 'vergeving' en 'genade' door geen van de respondenten genoemd. In het volgende hoofdstuk zal ik beschrijven in hoeverre respondenten de ontmoeting desgevraagd aan het thema konden en wilden koppelen.

7 Zonde

7.1 Visie vooraf

Voordat tijdens het interview de ontmoeting gerelateerd wordt aan het thema zonde, wordt respondenten gevraagd wat hun visie op het onderwerp is. Ze komen tot diverse definities:

- *'datgene wat niet tot zijn bestemming komt'*
- *'het is niet de bedoeling dat je het doet, zeg maar zoiets'*
- *'dingen doen 'die niet direct zijn wat God zou willen'*
- *'van je doel afwijken'*
- *'iets fout doen of iets laten'*
- *'mooie kansen niet oppakken'*
- *'steken laten vallen'*

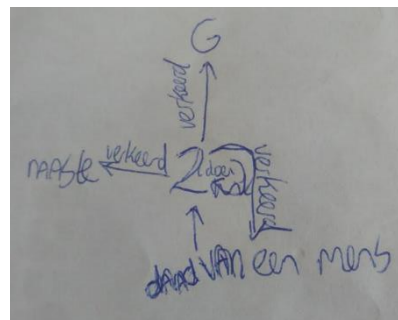
Voor alle respondenten is de Bijbel een belangrijke bron van kennis over zonde, waarbij de eerste twee van de Tien Geboden als normatief gelden. Verder worden waarden en het geweten genoemd als kennisbronnen over zonde. Alle respondenten benoemen dat ze -net als iedereen- zelf ook zondig zijn, maar voor sommigen is het lastig om het eigen gedrag in termen van zonde te beschouwen. Anderen geven concrete voorbeelden, zoals het krijgen van een burn-out door niet te luisteren naar het eigen lichaam en oordelen over anderen. De respondent die het moeilijk vindt om het eigen gedrag in termen van zonde te beschouwen geeft gedurende het interview wel meerdere voorbeelden van zonden in de maatschappij, zoals eten weggooien, de aarde uitputten en een ongelijke verdeling van de welvaart.

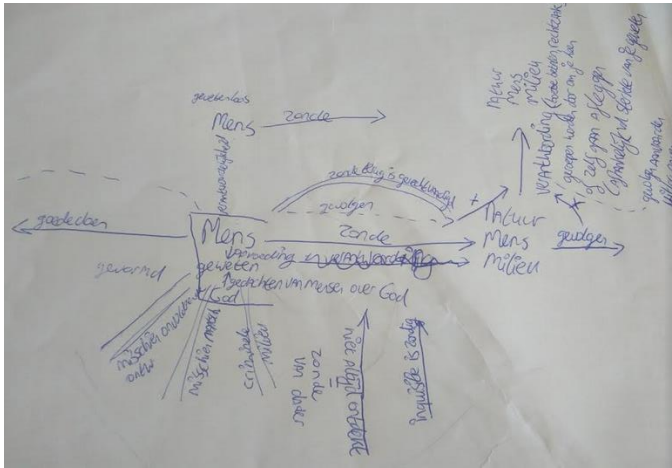
Respondenten vinden zonde een nuttig begrip dat onderscheid kan aanbrengen en helderheid kan geven.

Tegelijk hebben respondenten op meerdere vlakken moeite met het begrip. Tijdens het interview zijn ze aarzelend in hun duidingen. Voor de een is het een erg zware term, voor twee anderen gaat het bij zonde vaak om *'hele theoretische begrippen'*. Hierdoor is het lastig om te bepalen wat wel en niet onder zonde valt. Enerzijds geven respondenten aan dat het begrip soms zo breed wordt dat het zijn helderheid verliest. Tegelijkertijd vinden sommigen datdat het begrip breder zou moeten worden opgevat. Ze uiten kritiek op het feit dat zonde soms strikt wetmatig wordt opgevat. *'[...] ik ben niet heel erg van het precies wat er [...] staat zeg maar, maar meer, wat de bedoeling daarachter is.'* Een respondent stipt aan dat deze wettische houding ook tot grote zonden kan leiden. Echter: wanneer zonde niet wettisch wordt benaderd, is het lastig om helder te onderscheiden wat wel en wat niet goed is: *'want wat zijn nou precies de, de waarden waar je aan moet afrekenen?'*

7.2 Schematisering

Tijdens het eerste interview bleek dat het lastig was om helder te krijgen wat de visie van de respondent op zonde was, waardoor het ook lastig was om te zien wat er tijdens het interview veranderde. Daarom heb ik met de andere drie respondenten, hun visie op zonde met hen in kaart gebracht, voordat zonde werd verbonden aan hun ervaringen tijdens de ontmoeting. Hierdoor gingen de respondenten verder nadenken over zonde, waardoor nieuwe aspecten van zonde belicht werden (zie §7.6). Zo werd zonde niet alleen gezien

als verkeer naar God en een eventuele naaste, maar ook altijd als verkeer naar jezelf. Respondenten dachten in verschillende bewoordingen na over de vraag of zonde alleen te maken heeft met slechte intenties of ook met slechte consequenties (wat bijvoorbeeld het geval is bij een tekortkoming). Ze aarzelden om in het laatste geval van zonde te spreken en kwamen op verschillende antwoorden uit. Verder kwam de vraag op wanneer je schuldig bent. De respondenten waren het erover

eens dat je schuldig bent als je intentie verkeerd is en je je hiervan bewust bent. Ook kwam het belang van verantwoording afleggen voor dingen die je hebt fout gedaan naar boven. Twee respondenten benoemden het belang van oefening in juist handelen. Hiermee wordt volgens een van hen het geweten gevormd. De ander ziet dagelijks handelen als 'pogingen' en zegt dat mensen elkaar kunnen helpen door te communiceren over het wel of niet raken van hun doel. Ook contact met God is belangrijk om beter te weten hoe je moet handelen. Bij een respondent ontstaat de vraag of tekortkomingen zonde zijn:

Respondent: Euhm, nah kijk, [...], ik heb een gesprek ofzo met iemand, en [...] dan [...] had ik er iets begripvoller op kunnen reageren, [...] is het per definitie zonde? Weet ik niet zo goed, [...] [stilte] [...] en dan, [...] met Jezus natuurlijk [...], het ultieme voorbeeld, ja, ben ik een beetje zoeken van: vind ik dat echt zonde, nou misschien niet, maar, had ik wel de and-, ja, [...] [lange stilte] Nou [...] het woord zonde, dat heeft in eerste instantie wel een soort Bijbelse lading, [...] als je bedenkt hoe groot God is en Hij eigenlijk de hele wereld van Hem zou weten, en hoe vaak ik dan toch m'n mond houd in gesprekken ofzo, [...] [van:] dat was eigenlijk een prima gelegenheid om daar toch eens een gesprek over aan te knopen [...], euh, ik ben even aan het zoeken van, is dat zonde? Ja ik laat wel écht iets achterwege ofzo, en ik kan [...] dan wel echt tekortkomen richting God, dat ik denk: ja, [...] dit is wat God van mij vraagt. Is het zonde... ja, daar ben ik een beetje mee aan het [...] stoeien zeg maar, wat, wat er precies onder die definitie zonde wil verstaan...

Interviewer: Want waar zit je moeite, is dat een bepaald aspect?

Respondent: Ja, zonde klinkt toch nog wel een beetje zwaar

Interviewer: Ja

Respondent: En dan klinkt tekortkoming misschien wat liever

Interviewer: Het is makkelijker te zeggen ik kom tekort dan ik zondig

Respondent: Ja! En tegelijkertijd voel ik wel, die tekortkoming als een soort zonde, maar, het is, is, een beetje een...

Interviewer: Dus je voelt hem wel zo, maar je wilt hem liever niet zo [benoemen]?

Respondent: Ja! Daar zit misschien wel een stukje aarzeling?

Interviewer: Maar waarom, wat maakt het uit als je het zo benoemt?

Respondent: Nee ja, nou, eigenlijk ook helemaal niks

Interviewer: Blijkbaar wel

Respondent: Ja, érgens ben je, ben ik zo al pratend een beetje aan het zoeken van: hoe sta ik daarin? Wat vind ik ervan? Zie ik het als zonde? Ja. [stilte] Ja, misschien ook wel [...], ja dan zie ik dat wel als zonde tegenover God, ja. Misschien wel.

Opvallend is dat de respondent minder moeite had om zaken die ze zelf niet heeft gedaan of zelf niet zou doen als zonde te benoemen, maar het lastig vindt om haar eigen daden als zonde te labelen.

7.3 Zonde en de patiënten

Wanneer respondenten de situatie van de patiënten relateren aan zonde, komen ze tot nieuwe overwegingen, verhelderingen en inzichten. Zwart-witte uitspraken worden verzacht wanneer respondenten wordt gevraagd om hun uitspraken te relateren aan de mensen die ze ontmoet hebben. Zo noemt een respondent mensen die een ernstig delict plegen, zoals moord, ‘*gewetenloos*’. Wanneer wordt gevraagd of de patiënten die ze heeft ontmoet gewetenloos op haar overkwamen, zegt ze:

‘zoals ik ze heb ontmoet niet, want euh, we hebben gewoon met ze gepraat, dus ze zien er niet gewetenloos uit. Ze komen ook niet gewetenloos op mij over’

Ze geeft hierbij de kanttekeningen dat de ontmoeting ook wel erg kort was en dat ze mogelijk in de kliniek al een bepaald geweten hebben ontwikkeld. De positieve indruk die de patiënten op haar hebben gemaakt, kan het stigma van daders van ernstige delicten als monster-achtige personen daardoor niet volledig compenseren. Een andere respondent ziet het anders:

‘ik denk ergens dat er zeg maar in ieder persoon wel iets goeds zit.... Alleen dat dat heel erg overschaduwd kan worden door, allemaal dingen. En dat die schaduw soms zo groot is dat we het goede eigenlijk niet meer kunnen zien. Of dat dat helemaal verborgen wordt door iets wat er gewoon vóór komt te staan’

Respondenten benoemen dat de zonde die patiënten zullen hebben gepleegd ernstig is in de ogen van het rechtssysteem. Ook is de zonde van de patiënten meer zichtbaar geworden voor de maatschappij. Maar ze benadrukken vervolgens dat we Gods oordeel niet moeten verwarren met iemands juridische status. Ook wordt benoemd dat er in de rechtspraak fouten worden gemaakt en dat daders van ernstige delicten soms niet worden veroordeeld:

‘Kijk de criminaliteit is natuurlijk een enorme berg met een topje en dat topje [...] maar de echte, organisatie van slechte dingen [...] komt de politie niet achter, dat krijg niemand te pakken. [...] zijn de kruimeldiefjes die de straffen krijgen.’

Ook benadrukken respondenten dat we weliswaar weten dat de patiënten een ernstig delict hebben gepleegd, maar dat dit niet betekent dat we weten onder welke omstandigheden dit delict plaatsvond. Ze benoemen dat er ‘*een schuld-gedeelte*’ is, ‘*want [...] ze wisten toch ergens dat het niet de bedoeling was*’, maar er is ook een ‘*overkom-gedeelte*’. Het overkom-gedeelte (het

gedeelte dat de patiënten is 'overkomen') duiden ze met name aan de hand van psychische en sociale factoren en daarmee het gedeelte waarvoor men niet zelf verantwoordelijk is. Dit gedeelte valt volgens respondenten dan ook niet onder de term zonde. Een respondent duidt de psychische en sociale factoren die kunnen bijdragen aan een verhoogde kans op criminaliteit als 'zwakke plekken' van sommige mensen en weet desgevraagd niet of iedereen deze zwakke plekken bezit.

'het kan voor iedereen gelden, het kan ook voor niemand gelden, dat weet je niet. Het leven zit zo ingewikkeld in elkaar.'

Naast het onderscheid in juridisch oordeel, maken respondenten ook ethisch onderscheid tussen mensen die wel en niet een ernstig delict hebben gepleegd. Dit onderscheid wordt voornamelijk aangeduid met een combinatie van plichtethische en consequentialistische argumenten.

'iemand vermoorden dat is dus echt fout, dat is echt een zonde, euh, want euhm, je, je, je, je [stilte] waarom? Omdat het niet de afspraak is omdat je daar iemand heel veel schade mee aanbrengt. En het leven van zoals het bedoeld is kapotmaakt.'

Tegelijkertijd relativiseren respondenten het onderscheid tussen mensen die een ernstig delict hebben begaan en mensen die dit niet hebben gedaan: 'het had ons allemaal kunnen overkomen onder de juiste omstandigheden'. En ook al hebben de respondenten geen ernstig delict gepleegd, ze zijn -net als de patiënten- zondig.

'Mm, ofwel er is wel meer of minder zonde, maar je kunt niet,[...] ik denk dat eigenlijk gewoon een aan- uitknop is zeg maar, je hebt wel gezondigd of je hebt niet gezondigd. En dat hebben we allemaal.'

En naast beiden zondig, zijn beiden vergeven

'[...] je kan het feitelijk weten van God wil alles vergeven, maar als je in hun gesprekken ook hoort dat je dat dan weer zo bewust ben, oké, God, geloof ik ook absoluut dat hij hen wil vergeven'

Respondenten vinden het belangrijk om niet te oordelen over de delicten van de patiënten:

'dat wil ik voor mezelf niet [...], en zeker voor God wil ik dat niet beoordelen, euhm, en ieders leven is anders, dus, ja dat maakt ook dat mensen soms andere delicten doen [...] het gaat er dan een stukje om, oké, hoe is mijn leven en hoe sta ik tegenover God, hoe ervaar ik die zonde?'

Het kan echter wel een opgave zijn om niet te oordelen:

'als mens moet je daar proberen overheen te kijken, terwijl dat misschien [...] wel anders vóelt'

Deze respondent probeert zichzelf te corrigeren wanneer de gedachte opkomt dat gedetineerden minderwaardig zijn. Het is belangrijk om hier bewust van te zijn, want gelijkwaardigheid is voor de respondent een principiële overtuiging:

'Nee, kijk, je wordt allemaal, je bént gelijkwaardig voor God. Punt'

Dat de mensen met een tbs-status een ernstig delict hebben gepleegd, wijten respondenten voor een deel aan benedenpersoonlijke factoren, die ze voornamelijk relateren aan psychische

problemen, waardoor de patiënten hun gedrag mogelijk niet of minder onder controle hadden. Daarnaast kan volgens hen sprake zijn van een gebrekkige ontwikkeling van het geweten. Dit raakt ook aan bovenpersoonlijke factoren: sommige mensen komen nu eenmaal meer in aanraking met verkeerde zaken.

'de maatschappij heeft die persoon dus niet in de hand kunnen houden om hem goed op te voeden misschien'

Hier wordt ook de verantwoordelijkheid van de maatschappij benoemd. Dit komt terug bij een respondent die nadenkt over de kinderen van een van de patiënten die ze heeft ontmoet:

Respondent: *als ik heel extreem denk, dan zouden ze misschien kunnen denken van [...] de overheid heeft [...] mijn moeder weggehaald, of [...], weet ik veel wat voor kant je op kan gaan denken [...] Moet aandacht voor zijn [...] en een uitlaatklep [...]. In onze maatschappij is er gewoon niet zoveel aandacht voor mensen waar het anders is. En dat kan wel heel lastig zijn,*

Interviewer: *Betekent dat dan ook dat we, medeverantwoordelijk zijn als het misgaat?*

Respondent: *Als die zeg maar ook weer, euhm, dingen gaan doen die... Nou ik denk dat we als maatschappij inderdaad de verantwoordelijkheid hebben om de, de waarden en normen over te brengen,*

7.4 Koppeling aan eigen zondigheid

Wanneer respondenten de situatie van patiënten koppelen aan hun eigen zondigheid, leidt dit bij een respondent tot een worsteling met zichzelf. Ze vraagt zich af of haar normativiteit over de ernst van zonden dezelfde normativiteit is die God hanteert en komt tot de conclusie dat dit tot bepaalde hoogte wel zo is: God wordt ernstiger gekwetst door zonden zoals moord, omdat moord 'tegen alle regels in' gaat.

Interviewer: *Dus in die zin is God dan meer gekwetst door [naam patiënt] dan door jou bijvoorbeeld?*

Respondent: *Nee, ik zeg uiteindelijk ook, ja... [kijkt heel moeilijk] Wat ingewikkeld dit!*

De respondent zegt tot een verrijkt besef te zijn gekomen van Gods genade en vergeving.

Een andere respondent beschrijft zowel de psychische ziekte van de patiënten als hun delict als *'hun donkere kant'* en relateert dit aan het feit dat zijzelf op dit moment ook aan een ziekte leidt.

'Ik heb ook een donkere kant, dat is het zieke, dat, die ziekte, dat is ook donkere kant'

De respondent twijfelt of deze donkere kant zondig genoemd kan worden. Het aanreiken van het concept *zonde als macht* helpt de respondent om dit alsnog in termen van zonde te beschouwen. Bovenstaande respondenten zijn dezelfde als de respondenten bij wie ik een emotionele bekering tot de gevangenen heb waargenomen. Bij andere respondenten lijkt de koppeling van hun eigen zondigheid aan de zondigheid van patiënten beperkt te blijven tot een constatering dat beiden zondig zijn. Verder geven respondenten aan dat ze eenzelfde delict zouden kunnen plegen, maar deze constatering lijkt abstract te blijven. Een grotere emotionele betrokkenheid op de patiënten, houdt dus mogelijk verband met inzichten over zonde.

7.4.1 Barrières voor zelfaanvaarding

Er lijken een aantal barrières te zijn om naar aanleiding van de ontmoeting te komen tot zelfaanvaarding. De eerste barrière wordt gevormd doordat respondenten de ontmoeting niet automatisch aan zonde relateren. Verder staan kennis van stoornissen en de werking van het rechtssysteem in de weg. Het is voor de respondenten niet helder dat (de meeste) tbs-patiënten volgens het rechtssysteem voor een deel wél toerekeningsvatbaar worden geacht voor hun delict. Doordat respondenten dit niet weten, duiden ze de aanleiding tot het delict met name in psychosociale bewoordingen. Vervolgens is het voor hen lastig om dit te koppelen aan zonde, omdat ze uitsluitend iets als zonde beschouwen wanneer iemands intentie verkeerd is. Als laatste staat hun moeite om hun eigen leven in termen van zonde te beschouwen in de weg. Hun houding over een 'wettische' visie op zonde is ambivalent: enerzijds geven ze aan erop tegen te zijn om op een wettische manier over anderen te oordelen, anderzijds lijken ze wel voornamelijk op een plichtethische wijze over zonde te denken. Ook consequentialistisch ethisch denken is niet behulpzaam om aan de hand van de situatie van patiënten tot nader inzicht te komen over eigen zonde, doordat de delicten van de patiënten grotere zichtbare gevolgen hebben gehad. Vanuit een deugdethische visie kunnen respondenten de eigen zondigheid verbinden aan die van patiënten, maar het is vervolgens lastig voor hen om hierbij onderscheid te maken tussen goed en kwaad.

Zoals hierboven is beschreven, kwamen de respondenten tijdens de interviews mogelijk tot andere visies, maar hierop leek de inbreng van de interviewer een grote invloed te hebben. De vragen van de onderzoeker zorgden ervoor dat respondenten (verder) doordachten over het onderwerp. Verder bracht de onderzoeker soms een alternatieve visie in, waar de respondenten zich toe konden verhouden.

7.5 Toe-eigening en overige opbrengst

Twee respondenten geven aan dat er tijdens het interview niet echt iets is veranderd in hun denken over zonde. Hierbij dient de kanttekening te worden gemaakt dat de visie over zonde met een van hen niet is geschematiseerd. De andere twee respondenten zijn door de vragen tijdens het interview opnieuw gaan nadenken over hun visie op zonde. Dit waarderen ze positief. Zonde is een meer concrete term voor hen geworden. Dat leidt niet tot een duidelijker beeld van eigen zonden,

---

'maar meer, [...] dat ik mezelf daardoor echt goed naast ze kan plaatsen, omdat ik weet dat ik het zelf ook niet goed doe [...] Niet alles goed doe [...] en dat ik daardoor niet meer of minder ben dan, [stilte]'

Dit leidt tot nuanceringen:

Respondent: *stukje loskoppelen weer van de zonde en de, en de mens? [...], en nu zie je vooral de mens die ook x misdaad heeft gedaan.*

Interviewer: *Ja.*

Respondent: *[...]nu is het, de mens met de zonde, dus dat is denk ik een stuk, [...] niet per se verandering, maar zichtbaar worden van.'*

Wanneer wordt gevraagd naar de waardering van deze toe-eigening zegt de respondent:

Respondent: *Euh... nou ik denk wel dat het goed is om opnieuw, [...] met name het, het stukje dat ik voor mezelf weer denk van: ook ik doe dingen niet goed zeg*

maar, euh... dan, de waardering daarvan is denk ik dat het gewoon heel goed is om het te beseffen dat je zelf ook... mens bent.

Interviewer: *Is dat fijn?*

Respondent: *Dat het goed is, ja. Het is goed, niet per se fijn*

Interviewer: *Juist*

Respondent: *[stilte] Ja. De juiste plek. Ten opzichte van elkaar, juist.*

De andere respondent meldt dat de opbrengst met name ligt op het gebied van dankbaarheid voor Gods genade en vergeving. Er is een toegenomen bewustzijn God nodig te hebben om bewaard te worden voor het plegen van een ernstig delict. Het feit dat de patiënten medechristenen zijn, zorgt ervoor dat ze deze dingen nog meer kan toe-eigenen.

Respondent: *Omdat je gewoon de basis hebt, je hebt, hetzelfde geloof [...] Je hebt een bepaalde gemeenschappelijkheid [...], dat roept enerzijds een stukje verbondenheid met elkaar op, euhm... en een stukje steun wat je ziet hoe ze daar ook uit mogen putten.*

7.6 Aanreiking concepten

Tijdens het laatste gedeelte van het interview zijn de concepten uit het literatuuronderzoek met betrekking tot zonde aangereikt, om respondenten te helpen om hun eigen leven in termen van zonde te beschouwen of om zonde te verbinden aan de situatie van de patiënten. In sommige gevallen hielpen deze concepten om tot een verdieping te komen in het begrijpen van de term zonde. De concepten werden door respondenten wisselend gewaardeerd. Het begrip macht voegde voor hen toe dat de term zonde werd verbreed, waardoor zonde ook te maken krijgt met zaken waar je als individu geen controle over hebt. Een respondent begrijpt daardoor dat wanneer iemand een zonde begaat 'er *allemaal vermenigvuldigers*' komen, waardoor de zonde groter wordt dan de daad zelf. Anderzijds wordt de term zonde voor sommigen te allesomvattend.

Het concept vervreemding is enerzijds verhelderend, omdat het aanduidt wat de achtergrond van zonde is en manieren aangeeft om tegen de stroom in te gaan: '*empathie kweken door elkaar te leren kennen*'. Maar het is niet helder of met vervreemding een oorzaak of een gevolg wordt aangeduid. Het begrip erfzonde staat wat verder van respondenten af, ook door de negatieve connotaties uit het verleden. Het betekent voor hen met name dat ze niet volmaakt zijn, net als anderen.

7.7 Conclusie

Uit het vorige hoofdstuk is gebleken dat de ontmoeting wel inzichten gaf die betrekking hebben op zonde, maar dat deze inzichten door respondenten niet in termen van zonde werden geduid. In dit hoofdstuk is gebleken dat de ontmoeting behulpzaam kan zijn in het nadenken over zonde, doordat het een referentiekader biedt waartoe respondenten zich kunnen verhouden. Zo geeft het juridisch kader nieuwe termen waarmee over zonde kan worden nagedacht, zoals toerekeningsvatbaarheid. Barrières om het vanuit de ontmoeting over zonde te hebben waren een gebrek aan kennis, een nauwe definitie van zonde en (de deels daaraan verbonden) moeite om het eigen leven in termen van zonde te beschouwen. Meer deugdethische visies konden behulpzaam zijn om een verband te leggen tussen eigen zonde en die van patiënten, maar het was vervolgens lastig om zonde dan aan te duiden als schuld. De reflectie leidde in sommige gevallen tot een toegenomen zelfaanvaarding. Dit gebeurde binnen het interview, waarbij over

de ontmoeting werd doorgesproken en waarin de term zonde werd geïntroduceerd door de onderzoeker.

Uit de psychosociale verklaringen die de respondenten geven voor het delict van de patiënten, blijkt dat ze zijn gaan zien dat criminaliteit symptomatisch is voor tekorten in de samenleving. Ze benoemden diverse tekorten in de maatschappij die er mogelijk aan hadden bijgedragen dat patiënten een ernstig delict hadden gepleegd. Aan de hand hiervan zou geconcludeerd kunnen worden dat de respondenten in maatschappelijke zin bekeerd zijn tot de gevangenen: ze werden zich er bewust van dat ze hun vrije status niet alleen aan zichzelf te danken hebben. Hierbij moet de kanttekening gemaakt worden dat deze 'maatschappelijke bekering tot de gevangenen' voor sommige respondenten ook al voor de ontmoeting had plaatsgevonden. Wel had de ontmoeting dit bewustzijn verdiept of hernieuwd.

8 Gespreksavond

8.1 Introductie

Om te onderzoeken of respondenten hun toe-eigening van zonde kunnen communiceren naar andere gemeenteleden, is een gespreksavond georganiseerd. Aan het eind van de interviews is aan de respondenten gevraagd om een deel van de avond voor te bereiden en een werkvorm te bedenken om over het thema zonde te spreken. Bij de interviews bleek dat het behulpzaam was om de visie op zonde in kaart te brengen, omdat de veranderingen daardoor helderder zichtbaar werden. Daarom werd dit ook bij de gespreksavond gedaan. Aan het begin van de avond wordt de aanwezigen gevraagd om hun visie op zonde op te schrijven. Na elk van de zeven onderdelen van het gesprek vullen ze hun eerder beschreven visie aan. In de voorgaande hoofdstukken zijn de resultaten niet per respondent weergegeven om hun privacy te beschermen. In dit hoofdstuk hebben zij en de andere aanwezigen door henzelf bedachte pseudoniemen, zodat hun individuele inbreng duidelijker zichtbaar is.

8.2 Observatie

Drie deelnemers aan de maaltijd (Lysanne, Anna en Gerardus) zijn aanwezig bij de gespreksavond. Daarnaast schuiven drie andere deelnemers aan (Els, Ruth en Martin). Twee van hen zijn betrokken bij de gemeente waar ook de andere respondenten zijn geworven. Omdat een van de andere mensen die zich hadden opgegeven niet aanwezig kon zijn, is er daarnaast iemand aangeschoven die ik ken vanuit mijn eigen gemeente, een andere PKN-gemeente uit Utrecht, zodat evenveel van de aanwezigen wel als niet hebben deelgenomen aan de maaltijd. Ik leid de avond zelf. De respondent die niet bij de avond aanwezig kon zijn heeft ook een werkvorm aangeleverd. Zonde blijkt voor twee deelnemers een beladen onderwerp te zijn:

Ruth: [...] ik ben wel heel erg opgegroeid met euh,

Anna: dit mag niet, dat mag niet

Ruth: ja precies, je moest ontzettend uitkijken en God was toch degene die euhm, ja, ontzettend naar je zat te kijken van wat je wel goed en niet goed deed, [...] dus in die zin denk ik: nou, kom op, heb ik helemaal geen zin meer om daarover te praten [lacht] Nee, maar dat is ook niet helemaal waar.

[...]

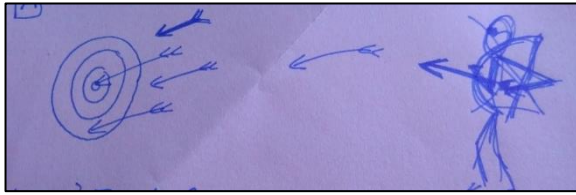
Els: Ik denk, ik heb altijd het idee van: ik moet altijd even nadenken wat ik dan verkeerd gedaan heb? Ik denk, wat heb ik nou verkeerd gedaan, wat echt zonde heet dan?

Ruth: Ja, dat is ook zo

Els: dat is misschien al te luchtig

Martin: Ja, als ik aan zonde denk, dan denk ik gelijk aan genade [...], ik zie zonde euh, als tekortschieten aan... God, euhm, [stilte] Gods... Heerlijkheid.

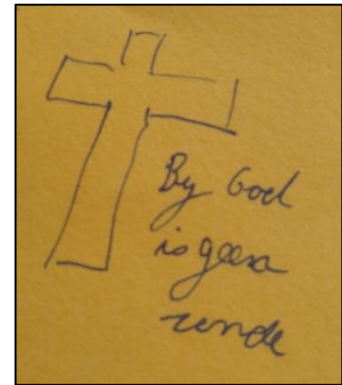

Nadat het thema is geïntroduceerd volgt een stilte, waarin de aanwezigen aan de hand van een aantal vragen nadenken over zonde en die gedachten te noteren. Nadat ze hebben verteld wat ze hebben opgeschreven, mogen ze hun beeld aanvullen aan de hand van wat ze van

anderen hebben gehoord. Vervolgens vraag ik aan Ruth, Els en Martin welk beeld ze hebben van tbs-patiënten. Ze associëren tbs vooral aan mensen die veroordeeld zijn en die last hebben van psychische problemen. Ook geven ze aan dat het hen vreselijk lijkt om een tbs-status te hebben.

Vervolgens vertellen Lysanne, Anna en Gerardus over hun ontmoeting. Lysanne deelt haar toegenomen zelfaanvaarding wanneer ze vertelt dat ze zich kan voorstellen dat ze zelf ook een ernstig delict zou kunnen hebben gepleegd. Anna geeft later in het gesprek een voorbeeld van een specifiek delict dat zij zou kunnen hebben gepleegd. Ook brengen Anna en Lysanne hun relationele bewustwording over aan hun gespreksgenoten. Ze vertellen hoe het is om in een tbs-kliniek te leven. Zo vertelt Lysanne dat het onderscheid tussen de patiënten en hen bij het afscheid nog duidelijker werd.

Ruth: Dat voel je dan denk ik

Lysanne: dat je denkt ja, dus ook wel, vooral, ja indrukwekkend

Ruth: Maar was het ook shockerend?

Lysanne en Anna: Nee

Lysanne: Nee, ik voelde me ook heel veilig. [...] Ik had van tevoren niet zoiets van, nee

Ruth: Maar op het moment zelf?

Lysanne: Nee, nee, nee. Ja, nou ja, één verhaal vond ik wel behoorlijk heftig, [...] nou ja, één, één van die patiënten die vertelde, [...] dat ie [...] een, een suicide, euh, gevonden, euhm, en, dat was te laat en, [...] En dát vond ik wel echt heel heftig, [...]

Anna: Ja, dat was een heel heftig verhaal ja

Lysanne: Ja. En tegelijk ook wel een realiteit denk ik, [...]dat [...] de problemen bij die mensen ook zo, ja, dat, dat heeft ook consequenties voor iedereen die daar woont, het is niet dat je tussen een normale groep met mensen woont

Anna: Je woont niet in een bejaardenhuis.

Lysanne; Nee! Nee! Het is wel echt een, ook dát is weer een hele, ik heb er even niet zoveel woorden voor, maar ja

---

Gerardus vertelt dat de kliniek bij binnenkomst als een gevangenis voelde, door de bewaking en de controlemaatregelen. Vervolgens vertelt hij over de patiënten:

Gerardus: En als je dan die mensen ontmoet, dat hadden je burens kunnen zijn, dat is euh, euh, dat, dat zie je echt niet aan het uiterlijk. En ook als je met ze

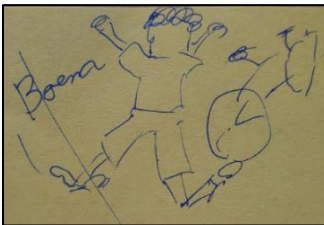
praat is er niks aan de hand, het is [...] alsof je aan het kletsen bent met [...] iemand bij de Appie Heijn, die je voor het eerst ontmoet, maar [...] toch weet je dat ze iets verschrikkelijks hebben gedaan of iets wat niet door de beugel kan en [...] nou, dat proef je helemaal niet

Anna: *Nee [...] dat vond ik ook niet*

Gerardus: *Nee, helemaal niet.*

Ook Gerard deelt zijn relationele bewustwording: hij geeft een beeld van het leven van de twee patiënten waarmee hij heeft gesproken en vertelt hierbij zowel zaken over hun leven in de kliniek als over hun leven voor ze in de kliniek kwamen. Ook klinkt dialectische logica door, wanneer hij vertelt over een documentaire die hij over het tbs-systeem heeft gezien, waarin aan de orde kwam:

Gerardus: *Is dit wel de juiste oplossing voor mensen met gedragsproblemen of euh, verward zijn, en daar kwamen ze wel van: het is niet ideaal, maar wel de beste oplossing die we tot nu toe hebben*

Hierna volgen de bijdragen die de respondenten hebben voorbereid. Gerardus heeft een ijsje meegenomen met de smaak 'pindakaas, gebakken uitjes en knoflook' en gaat met de aanwezigen in gesprek over de vraag waarom we daar geen positieve associaties bij hebben. Daarna maakt Gerardus de verbinding met het onderwerp 'vervreemding':

Gerardus: *vooral met mensen met, in de tbs-kliniek, daar euh, kan je van tevoren bij denken van dat zijn echt boeven, criminelen, nou, je hebt genoeg [...] mensen [...] die kritiek hebben op een tbs-kliniek en die meteen gewoon zwaardere straffen willen, die zeggen van: die horen er niet meer bij, die moeten hun leven lang in de gevangenis zitten, ik denk als zij zo'n ervaring hebben gehad als wij dat hebben, zoals wij dat mochten meemaken zeg maar, dat ze er anders tegenaan zouden kijken'*

Anna: *Ja, dat denk ik ook*

Gerardus: *'dat ze dan het verhaal erachter leren kennen, of de persoon erachter, en eigenlijk is dat [...] met heel veel dingen waar kwaad uit voortkomt, [...]. En euh, als je ermee geconfronteerd wordt, en het leert kennen, dan denk ik dat [...] dat goed zou zijn, dat daar goede dingen uit voortkomen. [...] ze zijn gewoon bang, en als je dan ziet van oké, dat zijn gewoon mensen, en dat heb je ook met vluchtelingen [...] ik denk dat vervreemding daarvan een grote oorzaak is.*

vervreemding maakt leven hard,
kan uitsluiten → zonde!

Lysanne vertelt dat ze met Jezus' ogen naar mensen wil kijken. Ze vraagt de deelnemers te denken aan iets waar ze zich voor schamen.

Lysanne: *Oké, euhm, in de tbs-kliniek hebben al die mensen, [...] dat is heel duidelijk geworden, dat er iets is waarvoor zij zich moeten schamen. Euhm, en dat is dus ook, openbaar geworden, euh, doordat zij daar zitten, [...]. Maar wij hebben eigenlijk allemaal iets waarvoor we ons moeten schamen,*

Vervolgens vraagt ze de aanwezigen om te bedenken hoe ze zich zouden voelen als ze datgene waar ze zich voor schamen aan de aanwezigen zouden vertellen en hoe anderen erop zouden reageren. Vervolgens laat ze de aanwezigen zich een andere reactie inbeelden:

Lysanne: *[...] een arm om je heen geslagen [...] en je gewoon volledig geaccepteerd wordt [...], inclusief datgene wat er mis is gegaan. [...] En dat is denk ik ook wat, wat Jezus bij ons doet, en [...] als mensen echt met Jezus ogen gaan kijken, dan denk ik dat dat heel anders is van hoe we met elkaar omgaan, en ook van hoe je jezelf kunt laten zien. [...], dat we allemaal dingen hebben waar we ons voor schamen, en euh, zo voelde ik het ook heel erg toen ik op bezoek ging [...] bij de tbs-kliniek, van ja, we hebben allemaal dingen gedaan die fout zijn en zij hebben misschien hier en daar net een klikje los misschien, waardoor het op een gegeven moment net helemaal geëscaleerd is, maar we doen allemaal dingen die niet goed zijn. Dus ik ben niet anders dan zij, zo voelde het heel erg.*

Lysanne heeft hier de door de ontmoeting gestimuleerde zelfaanvaarding onder woorden kunnen brengen. Hierna volgt Anna's inbreng. Ze vertelt dat verspilling voor haar een belangrijk thema is met betrekking tot zonde. Martin vindt *dat er ergere dingen zijn om je druk over te maken*. Gerardus reageert dat het misschien klein lijkt, maar dat verspilling enorme gevolgen heeft, bijvoorbeeld voor de oceaan. Els zegt dat het haar een *machteloos* gevoel geeft:

Els: *Nou, ja, dat is iets [...] als je het zo heel groot ziet, dan denk ik nog dat ik aardig braaf leef, maar dan is het toch, dan zondig ik de hele dag aan één stuk door, als het daarover gaat. En dan kun je wel bidden, en overmaken geld en allerlei acties enzo, maar, ja, je blijft deel van de misstanden toch?*

[...]

Ruth: *Nou, [...] dat sluit wel bij wat Els zegt aan, de enorme discrepantie [...], tussen armen en rijken, en euhm, en, ik denk dat dat altijd al zo geweest is, maar het is net of dat steeds groter wordt in Nederland [...], maar ook, ook in de rest van de wereld en daar heb ik ook altijd, nou dat machteloze gevoel bij, van, het is er en ik, ik hoor dan ook nog bij die [...] rijken, euhm, en toch, [...] je doet er wel wat aan, maar het is, het is echt maar heel klein en je lost er niks mee op. [...]. En dat euh, de mensen die al heel rijk zijn dan zo graaierig zijn om nog meer te krijgen [...] dat klópt dus voor mij niet dan. Nou, dat vind ik echt, dat vind ik echt zonde.*

Martin: *maar het lastige, wat ik er nóg moeilijker aan vindt is dat je daar gewoon zelf onderdeel van bent*

Ruth: *ja, ja, dat zeg ik ook, ik hoor ook bij die rijken.*

Martin: Ja. [...] daar doen we allemaal in mee, dat is, dat is zó verweven met elkaar en dat maakt het zó ingewikkeld

Ruth: ja. Dat is ook heel ingewikkeld

Anna heeft met het thema verspilling horizontale verantwoordelijkheid aan de orde gesteld met betrekking tot zonde als macht. Even later geeft ze hier een beschrijving van:

Anna: het is in ieder geval goed om in te zien wat er aan zonde bestaat en dat je het beseft hebt dat het er is. En jouw mogelijkheid om er iets tegen te doen is maar heel klein, maar als je daar toch voor openstaat om te proberen... [...] tegen die verkeerde dingen iets tegenin te brengen, dan moet je dat doen. Niet dat je daar alles mee oplost, maar...[...] bepaalde dingen doe ik gewoon niet, dat vind ik gewoon niet goed

---

De inbreng van Anna komt met name voort uit het gesprek over zonde tijdens het interview. Ze vindt het lastig om haar inbreng te relateren aan de ontmoeting.

Dan volgt de inbreng van de vierde deelnemer aan de maaltijd. Ze heeft een stelling bedacht: 'Ieder mens heeft een vrije wil en kan dus ook verantwoordelijk gehouden worden voor eigen daden en zonde.' Er volgt een gesprek over de vraag of mensen vrije wil hebben.

Ruth: En hoe ver gaat je eigen verantwoordelijkheid, [...] misschien moet je zeggen: de verantwoordelijkheid van de een ligt misschien wel hoger dan die van de ander.

Anna: niet iedereen kan dezelfde mate van verantwoordelijkheid dragen voor sommige dingen, de een is bekwamer

Ruth: Ja, en, en is dat dan zonde?

Martin: dat is natuurlijk ook met die verwevenheid in de maatschappij van, van dingen dat je, eigenlijk niet anders kan dan verspillen, niet anders kan dan vervuilen, euhm, ja, dan heb je eigenlijk geen vrije, geen keuze meer in.

Gerardus: Je moet toch eten

Martin: Ja, en, en dus gaat er van alles mis

Gerardus: Dat is ook met die hele goedkope winkels waarvan je weet: oké dit kan nooit, gemaakt

Martin: nee, dit kan nooit goed zijn

Gerardus: goed zijn, maar ja, er zijn ook heel veel mensen die kunnen ook niet meer betalen [...] en die kunnen nu wel mooie kleren kopen. Nou, dat is toch fantastisch?

Anna: Dat is zo!

Els: De een kan wat meer verantwoordelijkheid dragen dan de ander, kun je dat ook verbinden met God, dat dat iets is van, wat je, wat je gegéven is zeg maar, dat je dus, meer, meer kunt dragen, méér verantwoordelijkheid, ja, dan een ander soms

Anna: De gelijkenis van talenten!

Els: Want dan, val je niet zo gauw in dat is zonde, dan is het, zit het bijna meer bij tekortkomingen of, of,

Anna: Of onkunde

Els: of is dat een voortdurend gebed van, help mij, zo, meer?

Doordat in de stelling de term verantwoordelijkheid wordt verbonden aan zonde, gaan de deelnemers wederom in gesprek over zonde als macht, waarbij ze de mogelijkheid verkennen dat zonde als macht impliceert dat mensen in verschillende mate verantwoordelijkheid dragen, omdat we verbonden zijn aan elkaar. Ze lijken zonde meer vanuit een deugdethisch perspectief te gaan bespreken.

Ruth: En wat word je gegeven, dat vind ik wel mooi, [...]

Anna: Hoe ver kun je het aan, gebruiken...

Els: tot zegen zijn, om het vroom te zeggen

Ruth: in hoeverre kun je het omzetten zeg maar

Els: Ja, ja.

Martin: Plus voor iets wat je niet weet, daar kun je ook niet zo verantwoordelijk voor zijn.

Els: Nee, nee.

Martin: [...] dus hoe meer je weet, hoe meer, hoe meer er van je verwacht wordt.

Anna: Dat kan toch een druk op je leggen, dat je het toch niet aankan, wat je zou willen verbeteren bijvoorbeeld.

Ruth: Nee, maar ik bedoel als ik zeg van: het is iets wat je gegeven wordt, [...], dan kun je dat ook aan, als je dat, op een goeie manier ontvangt zeg maar, dan hoeft het geen last te worden.

Els: Nee.

De groep vraagt zich later af in hoeverre verantwoordelijkheid met zonde te maken heeft. Volgens Martin is Gods gerechtigheid zo hoog dat wij daar als mens niet uit onszelf bij kunnen komen. Gerardus gelooft niet dat God een onhaalbaar doel voor mensen stelt. Ruth zegt dat ze door in deze termen te spreken het gevoel krijgt dat ze wat 'moet', terwijl ze daar juist vanaf wil.

Martin: Het mooie is natuurlijk dat God in Jezus een lift heeft gegeven om over de lat heen te komen.

Gerardus: Ja, precies.

Martin: En dat is niet moeilijk [...] instappen, genade accepteren en dat is voor God genoeg. [...] hij heeft ons wel dingen gegeven waarmee we, waarmee we dingen kunnen doen. En die moeten we niet aan de kant leggen. Maar daarmee kunnen we nooit voldoen aan zijn, euh, euh, verwachtingen, ja, verwachtingen, dat is een raar woord hè.

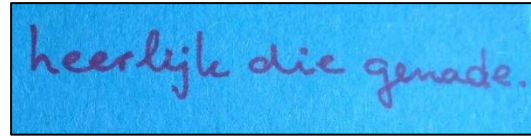
Anna: Probeer maar eens de tien geboden na te leven

Ruth: Waar jij mee begon: leven uit genade en waar je nu ook mee eindigt, dat is levenskunst. Dat is levenskunst, ja.

De inbreng van Martin maakt het gesprek over verantwoordelijkheid abstracter. Doordat wordt benoemd dat we met onze capaciteiten niet kunnen voldoen aan Gods gerechtigheid, wordt zonde eenzijdig belicht vanuit genade, waardoor het thema verantwoordelijkheid urgentie verliest.

Wanneer ik aankondig dat respondenten hun conclusies mogen opschrijven, zegt Ruth:

Ruth: de zonde moet blijven!

8.3 Analyse

Naast bovenstaande observatie is de avond geanalyseerd aan de hand van twee soorten schriftelijke bronnen. De eerste soort zijn de blaadjes waarop de aanwezigen hebben opgeschreven hoe ze over zonde denken. Daarnaast hebben de respondenten in de twee weken na de ontmoeting schriftelijk laten weten wat hen het meeste is bijgebleven van de avond, wat ze verder meenemen uit het gesprek en welke rol de ontmoetingen van hun gespreksgenoten daarin heeft gespeeld.

8.3.1 Waardering gespreksavond

Uit de mails blijkt dat de respondenten het gesprek als prettig, inspirerend en diepgaand hebben ervaren en dat de goede sfeer hen positief verrast heeft, omdat voor alle aanwezigen een deel van de groep onbekend was. Het gesprek stond voor de meesten op sommige momenten wat verder van hen af, bijvoorbeeld wanneer er dingen werden gezegd die ze al wisten.

8.3.2 Definities van zonde

Verschillende respondenten geven aan dat het ze is opgevallen dat er zo verschillend over zonde wordt gedacht en dat dit *'blijkbaar geen duidelijk omkaderd begrip is'*. Uit de notities van respondenten blijken er echter vooral overeenkomsten te zijn: bijna alle aanwezigen beschrijven zonde als iets waarbij je niet bent zoals je zou moeten zijn. Deze definities hebben als vooronderstelling dat God een bedoeling heeft voor de mens en dat de mens hier niet aan voldoet. Ze gebruiken hier termen als *'tekortschieten'*, *'je doel missen'* of *'niet tot bestemming komen'*. Deze respondenten beschrijven zonde vooral als omissie en/of tekortkomingen. Twee respondenten beschrijven zonde meer in het licht van commissie: *'geen ruimte geven aan de ander'* en *'bedrog, onderdrukking'*

De negatieve connotaties die Ruth en Els bij het begrip zonde hebben, zijn gerelateerd aan een eenzijdig verticaal beeld van zonde: zonde heeft wel te maken met Gods veroordeling, maar staat minder in het licht van de genade. Els schrijft achteraf:

'Het begrip 'zonde' vind ik een bijna onchristelijk begrip. Het werkt verlamdend, deprimerend en het maakt je heel klein. Je bent eigenlijk niets meer waard als mens. Als je dan nog de pech hebt van de 'zwarte kant' te moeten leven, dan moet je ook nog eens maar afwachten of die genade voor jou wel bedoeld is'

Gods veroordeling leidt ook eerder tot (opgelegde) schaamte dan tot schuld. Martin relateert zonde juist primair aan genade en is er verbaasd over dat andere mensen zonde zo nauw verbinden met *'oordelen, falen en 'moeten'*:

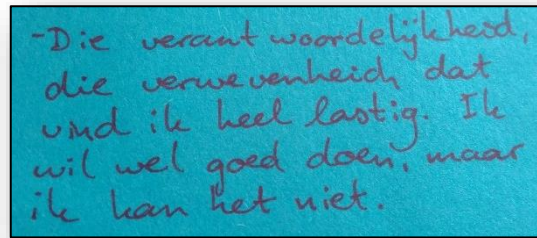

'De nadruk ligt er dan op dat we zelf moeten proberen niet te zondigen, alsof we dat ooit zouden kunnen. [...] Ik verbaas me er dan over dat er blijkbaar zo weinig kennis is over de Nieuw-Testamentische notie van zonde en genade. Of

misschien is die kennis er wel, maar wordt dat in kringen waar ik niet vandaan kom op een heel andere manier gepredikt. Dat maakt me wel een beetje verdrietig.'

Na de bespreking van de definities van de aanwezigen schrijven drie aanwezigen dingen op die gerelateerd zijn aan een vergroot horizontaal bewustzijn, zoals: *'Zonde zit ook in ons als collectief mensheid, we zitten hier in ons land vrij luxe, maar we willen ook zelf niet tekortkomen.'* en: *'Zonde heeft consequenties, en daar moeten we mee dealen.'* Verder wordt de visie op zonde aangevuld met termen als vergeving en genade.

-Die verantwoording, die verwevenheid dat vind ik heel lastig. Ik wil wel goed doen, maar ik kan het niet.

8.3.3 Invloed verhalen over de ontmoeting

Na de verhalen over de ontmoetingen schrijven Ruth, Els en Martin:

'Misschien de tekst: breng ons niet in bekoring/verleiding, want het kan ons misschien ook overkomen, in welke vorm dan ook.'

'Veroordeelde mensen zijn niet zondiger. Gods gerechtigheid is zó groot, daar schiet iedereen tekort.'

'Wat een schril contrast met mijn leven, maar voor God?'

Ze geven het verschil aan tussen hen en tbs-patiënten, maar concluderen uit religieus oogpunt dat dit geen aanleiding kan geven tot een gevoel van morele superioriteit. De schrijver van het onderste citaat schrijft achteraf:

'De ontmoetingen van de andere gespreksgenoten brachten een wereld dichterbij die ik nauwelijks ken dan vanuit verhalen van anderen/ via de krant. Tegelijkertijd realiseerde ik me ook dat mensen met tbs vaak pech hebben gehad in hun leven; een psychische stoornis hebben, niet de mogelijkheid hebben hun leven te overzien. Hun praktische leven staat veel meer op de kop dan mijn 'zondige' bestaan. Uiterlijk blijft mijn leven netjes'

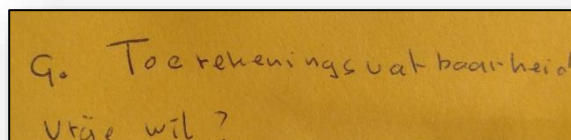

Naar aanleiding van de bijdrage van Gerardus, benoemen drie aanwezigen de schade van het oordelen over anderen. Na de bijdrage van Lysanne lijken aanwezigen zich er bewuster van te worden dat Gods genade voor iedereen geldt. Het gesprek naar aanleiding van de bijdrage van Anna lijkt veel nieuwe inzichten te hebben gegeven. Op een na schrijven alle aanwezigen dat ze zich bewust zijn geworden van de *'verwevenheid'* van zonde in de maatschappij en *'onmacht'* die dit met zich meebrengt. Die onmacht voelt *'beklemmend'* en is *'lastig'*

Uit de laatste toevoegingen aan het document komen met name de termen *'levenskunst'* en *'leven uit genade'* naar voren.

8.3.4 Barrières

De inbreng van gespreksgenoten leidt er bij sommigen toe dat ze zich er bewust van worden dat er meerdere mogelijke visies op het begrip zonde zijn. Maar buiten deze observaties rapporteren de meeste respondenten

Go. Toe rekeningsvatbaarheid vtijs wil?

dat het gesprek hen geen nieuwe inzichten over zonde heeft gebracht. Uit hun reacties zijn verschillende barrières af te leiden. Deze bevinden zich bijvoorbeeld op persoonlijk vlak. Een respondent geeft aan te weinig te hebben geprobeerd om de inbreng van gesprekspartners te

integreren in het eigen denken over zonde. Een andere respondent kon zich niet goed openstellen voor andere visies dan de eigen visie. Ook het woord 'genade' kan een barrière vormen, doordat het woord ervoor kan zorgen dat de verantwoordelijkheid die hoort bij zonde onderbelicht blijft. Dit beschrijft ook Els, die blij was dat het woord genoemd werd:

'Ik bedoel daarmee niet dat wat je ook aan fouten in het leven maakt het niet uitmaakt want er is genade voor iedereen. Maar voor mij is het een gave van God aan ons als mens gegeven om [...] vanuit die volheid van genade anderen te laten delen.'

Deze beschrijving sluit aan bij het begrip levenskunst, dat Ruth gebruikte. Andere barrières liggen bij de definitie van het begrip zonde. De breedheid en de ingewikkeldheid vormen belemmerende factoren voor nadere reflectie. Dit is bijvoorbeeld te zien wanneer Gerardus over verspilling schrijft:

'Moeilijk om daar op een goede en gezonde manier mee om te gaan. Want de gezonde manier is best wel tegendraads. Beetje tussen het irritante Greenpeace-beleid en kloosterschap in. Zo is t leven ook niet bedoeld denk ik dan.'

Dit bleek ook tijdens het gesprek: door de term zonde te verruimen, ontstaat onduidelijkheid over wat er wel en niet onder valt. Hierdoor kan het begrip overweldigend werken, waardoor mensen zich ervoor afsluiten. Voor anderen staat juist een nauwe definitie van het begrip zonde in de weg. Zo geeft Els aan dat haar gedachten over zonde niet zijn veranderd tijdens het gesprek, maar zegt anderzijds dat een verruiming van het zondebegrip interessante visies oplevert:

'[...] wel vond ik het boeiender worden toen we het begrip zonde wijder trokken naar de tegenwoordige grote wereldproblemen van oorlog en geweld, milieu, honger, slechte verdeling. Daar moeten we ons schuldig over voelen! Zo heeft God de schepping niet bedoeld.'

Ook Ruth vond het leuk om te ontdekken dat zonde 'met het hele bestaan te maken heeft'. Het thema zonde is voor haar dichterbij gekomen, wat haar bewust maakt van een lacune in de heersende theologie:

'De moeite die ik er na afloop mee kreeg, was dat zonde eigenlijk te vaak te individualistisch/personalistisch speelt. In onze theologie is zonde versmald tot "het persoonlijk zielenheil" waar je "vanaf moet zien te komen" om de hemel te bereiken.'

Ruth vindt het achteraf jammer vindt dat ze dit tijdens het gesprek nog niet voldoende onder woorden kon brengen.

'Toen jullie weg waren, dacht ik: daar zouden we het nog eens over moeten hebben. Is zonde niet te veel moralistisch geworden? Maar ook dat kun je niet altijd uit elkaar halen. Ik ben er nog niet uit.'

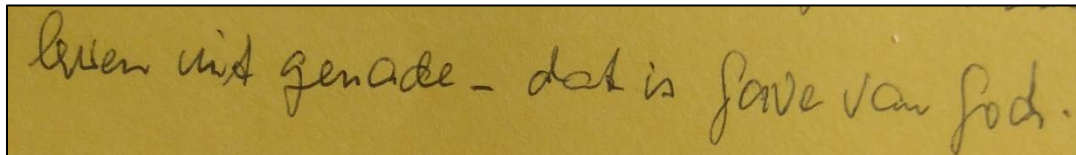

8.4 Conclusie

De gespreksavond heeft respondenten doen beseffen dat zonde een ingewikkeld begrip is, waarover veel onhelderheid bestaat. Door de ontmoeting worden nieuwe visies en terminologie in het gesprek gebracht die nieuwe gezichtspunten aandragen, hoewel respondenten deze gezichtspunten door nauwe definities van zonde zelf niet aan het begrip relateren.

Respondenten konden diverse aspecten van hun toegenomen relationele bewustzijn in het gesprek inbrengen. De andere aanwezigen zich hierdoor anders tot de patiënten verhouden, wat ze vertaalden in hun visie op zonde. Door de nadruk te leggen op de gewoon-heid van de patiënten, maakten respondenten hun gesprekspartners duidelijk dat heftige zonden als moord niet voorbehouden zijn aan 'een bepaald type mensen', maar ook door de buurman zouden kunnen worden gedaan.

De notities van de aanwezigen geven de indruk dat ze tot een verdiept horizontaal bewustzijn zijn gekomen, waarin ze blijk geven van dialectische logica: ze duiden de zondigheid van de maatschappij en hun eigen rol daarin aan als problematisch en benoemen zowel hun aandeel als hun onmacht. Verder lijken de respondenten een verdiept begrip van genade te hebben gekregen. De meeste respondenten geven zelf echter aan dat de avond niet veel heeft veranderd in hun denken over zonde. Dit kan verklaard worden aan de hand van de barrières, waarbij met name een te nauwe of te brede definitie van zonde een beperking vormde. Bij de enige respondent die aangeeft dat haar visie op zonde door het gesprek is veranderd is deze barrière dan ook opgeheven, doordat ze tijdens de bijeenkomst een ruimere definitie van zonde ontwikkelde.

Leren uit genade - dat is gave van god.

9 Conclusies

9.1 Beantwoording eerste deelvraag

Deelvraag 1: *In hoeverre zijn de resultaten van het pilot-onderzoek overeenkomstig met de resultaten van individuele respondenten?*

De bevindingen omtrent de ervaringen van de individuele respondenten kwamen grotendeels overeen met de bevindingen van het pilot-onderzoek. Een ontmoeting met justitiabelen leidt tot relationele bewustwording, waardoor mensen het construct misdadiger ontleden en geconfronteerd worden met hun eigen latente criminaliteit. Onbewust zijn respondenten zonde meer als macht gaan ervaren. Doordat ze de totaliserende werking van gevangenisstraf gingen beseffen, werden ze zich bewuster van de scheidslijnen in de maatschappij, waardoor zonde als vervreemding onbewust nieuwe dimensies kreeg. Een onverwachte opbrengst van het onderzoek is de ontdekking dat de bekering tot de gevangenen ook sociaal-affectieve componenten heeft, waarbij mensen de inzichten die ze tijdens een ontmoeting met een justitiabele veralgemeniseren, waardoor hun mensbeeld positiever wordt.

9.2 Beantwoording tweede deelvraag

Deelvraag 2: *In hoeverre kunnen nieuwe inzichten gekoppeld worden aan het begrip zonde?*

Door de ontmoeting ontstond bij de deelnemers (toegenomen) solidariteit met de patiënten. Het toegenomen relationele bewustzijn over de situatie van tbs-patiënten leek een vruchtbare bodem te vormen voor de toe-eigening van zonde, want doordat ze beseften dat psychosociale factoren een rol spelen bij het plegen van het delict, veranderde hun mensbeeld. Deze geïnternaliseerde wijziging in antropologie wordt echter niet automatisch vertaald naar een wijziging in theologische antropologie. Dit lijkt ook niet te zijn gebeurd nadat respondenten tijdens de interviews is gevraagd om de verandering in antropologie te relateren aan de term zonde. Respondenten beseffen weliswaar dat zij ook die andere mens hadden kunnen zijn, maar dit kan eerder worden toegeschreven aan het feit dat ze het goede in de patiënten hebben gezien, niet zozeer doordat ze het slechte in zichzelf zijn gaan zien. Deze koppeling kon leiden tot een maatschappelijke 'bekering tot de gevangenen'. Ook leidde het tot een grotere mate van maatschappelijke zelfaanvaarding: respondenten accepteerden dat de maatschappij schaduwkanten heeft. Maar leek tijdens de interviews niet te leiden tot een religieuze bekering tot de gevangenen of een religieuze zelfaanvaarding. Hiervoor leken met name de definities van zonde belemmerende factoren te vormen. Wel kreeg het begrip zonde door de ontmoeting meer betekenisconnotaties. Voor een aantal respondenten werd zonde meer dan een enigszins abstract beeld over hoe God over ons oordeelt, waarbij ze Gods genade in toegenomen mate ervaarden. Tijdens de gespreksavond leek de ontmoeting echter wel tot een hogere mate van religieuze zelfaanvaarding en religieuze bekering tot de gevangenen te hebben geleid.

9.3 Beantwoording derde deelvraag

Deelvraag 3: *In hoeverre is de eventuele toe-eigening communiceerbaar met andere gemeenteleden?*

De respondenten konden hun toegenomen relationele bewustzijn vruchtbaar met andere gemeenteleden communiceren. Ze vertelden bewogen en bevlogen over de mensen die zij hadden ontmoet en gaven hen voor hun gesprekspartners daarmee een gezicht. De aanwezigen werden zich bewuster van de zondigheid van de structuren waarin ze leven en meer nog: ze werden zich bewust van hun eigen aandeel hierin. Ook leken aanwezigen tijdens het gesprek hun dialectische logica (verder) te ontwikkelen. Hierdoor werd zonde een vruchtbaarder en rijker begrip, dat betrekking kreeg op meer dan alleen persoonlijke moraliteit. Een deel van de toegenomen (her)waardering voor het begrip is toe te wijzen aan het feit dat er een gesprek

over plaatsvond, waardoor deelnemers werden uitgedaagd zich op nieuwe manieren tot de term te verhouden. Het is echter de vraag of de gespreksavond ertoe heeft geleid dat de aanwezigen hun nieuwe inzichten hebben geïntegreerd in hun waardesysteem, omdat de meesten van hen zelf aangeven dat er niet iets is veranderd in hun denken over zonde. Dit heeft er vermoedelijk mee te maken dat ze het moeilijk vinden om de onderwerpen die tijdens het gesprek naar voren kwamen te relateren aan zonde.

9.4 Beantwoording vierde deelvraag

Deelvraag 4: *Hoe waarderen respondenten deze toe-eigening?*

Voor zover er sprake was van een toe-eigening, wordt deze door respondenten met name positief gewaardeerd. Ze vinden het interessant om de definitie zonde te verbreden. Ook leidt de toe-eigening als gevolg van de koppeling met het delict van de patiënten tot een gevoel van dankbaarheid voor Gods genade, die groter blijkt te zijn dan de respondenten hiervoor hadden beseft. Ook zet het de verhouding tussen hen en de patiënten volgens de respondenten in het juiste perspectief. Dit kan confronterend zijn.

9.5 Beantwoording onderzoeksvraag

Mijn **onderzoeksvraag** is: *welke mogelijke effecten heeft een ontmoeting met tbs-patiënten op gemeenteleden met betrekking tot de toe-eigening van het begrip zonde?*

Een ontmoeting met tbs-patiënten kan als gevolg hebben dat gemeenteleden een dieper relationeel bewustzijn ontwikkelen. Ook voelen ze zich verbonden met patiënten. De ontmoeting leidt tot een onbewust begrip van zonde als macht. Tijdens het onderzoek bleek dat dialoog een voorwaarde was om het begrip zonde vruchtbaar te kunnen betrekken op de ontmoeting. Een ruimere definitie van zonde lijkt zowel een voorwaarde voor een vruchtbaar gesprek als een mogelijke uitkomst ervan. Verder bleken de huidige ethische kaders aan de hand waarvan zonde doorgaans ter sprake komt problematisch voor de respondenten. Dit geldt niet alleen voor het maken van een koppeling tussen de ontmoeting en het begrip zonde, maar ook voor het spreken over zonde in het algemeen.

9.6 Reflectie en aanbevelingen

Het is nodig om meer theologische taal te ontwikkelen om over zonde te spreken, zowel op ethisch als dogmatisch gebied. De termen die gebruikt worden in de dogmatiek van Van der Kooi en Van den Brink lijken hiervoor niet te volstaan.

Op het gebied van ethiek is behoefte aan een theologie waarbij vanuit een deugd-ethisch kader normatief kan worden gesproken over zonde. Want wanneer we het onderscheid tussen goede en slechte zaken volledig uit de weg gaan, verliest de kerk mijns inziens een groot deel van haar relevantie voor de samenleving. Wanneer we zonde vanuit een deugdethisch kader benaderen, wordt het mogelijk om vruchtbaar te spreken over de vraag hoe we om kunnen gaan met het feit dat we deels 'ontoerekeningsvatbaar' zijn. Als we mens-zijn op die manier benaderen, kunnen we enerzijds oog hebben voor onze fundamentele tekortkomingen en mogen we elkaar anderzijds aanspreken op onze verantwoordelijkheden: we zijn immers in staat om goed te doen. En omdat zonde ons van onszelf (onze geschapen aard) vervreemdt, hebben we een gemeenschap nodig die met elkaar onderzoekt hoe we dichterbij die geschapen aard kunnen leven. Hiervoor is onderscheidingsvermogen nodig. Maar allereerst hebben we nodig dat we die geschapen aard onderling en in mensen buiten de eigen groep herkennen en bevestigen. De kerk kan dan een plek worden waar we als gemeenschap oefenen in levenskunst. Daarbij moeten we zonde niet alleen beschouwen vanuit de zondeval, maar ook vanuit het licht van Gods genade. Op deze manier wordt het ter sprake stellen van zonde meer dan koud moralisme en kan het leiden tot betrokkenheid op en verantwoordelijkheid voor elkaar.

Tijdens het onderzoek, bleek dat het ontwikkelen van de dialectische logica die nodig is

om de verschillende aspecten van zonde te kunnen begrijpen schurend kan zijn: het is niet prettig om geconfronteerd te worden met de schaduwkant van de wereld en jezelf. Dit gevoel mag echter geen reden zijn om het gesprek niet aan te gaan. Het geeft juist aan hoe belangrijk het is dat het gesprek gevoerd wordt. Zonde is een term die hóórt te schuren en die mensen wijst op datgene waar ze liever niet over nadenken. Wanneer zonde gekoppeld wordt aan de situatie van justitiabelen, wordt het enerzijds een zwaarder begrip, omdat de eigen zondigheid dezelfde zondigheid blijkt te zijn die mensen ertoe aanzet om delicten te plegen. Anderzijds wordt het een lichter begrip, doordat het belet om anderen te veroordelen. Dit klinkt niet vanzelfsprekend positief, maar de sociaal-affectieve bekering tot de gevangenen die de ontmoeting teweeg kan brengen geeft de indruk dat dit besef een bevrijdende werking heeft.

10 Verantwoording

10.1 Gebruikte methoden

De gebruikte methodes tijdens dit onderzoek gaven een volledig beeld van de verschillende aspecten die een rol spelen wanneer gemeenteleden in ontmoeting treden met tbs-patiënten en brachten de impact van de ontmoeting op de respondenten en mensen om hen heen in kaart. De methoden vulden elkaar aan en zorgden ook voor een bepaalde mate van triangulatie, zoals ik hieronder zal beschrijven. De dubbele rol die ik als onderzoeker tijdens de interviews had, bleek soms problematisch. In het tweede gedeelte moest ik een schakeling maken, waarbij ik niet alleen onderzocht welke ideeën leefden bij de respondent en deze ideeën met hen verder verkende, maar om de koppeling met de ontmoeting te kunnen maken, was het nodig om hen nieuwe ideeën over zonde aan te reiken. Daardoor was voor zowel mijn respondenten als mijzelf mijn precieze rol tijdens het interview soms onduidelijk. Ook was het lastig in welke mate ik mijn eigen normativiteit tijdens de interviews moest inbrengen. Dit leidde ertoe dat respondenten soms het idee kregen dat er bepaalde antwoorden van ze werden verwacht. Mijn dubbele rol als gespreksleider en observant tijdens de gespreksavond leek niet problematisch te zijn, doordat mijn inbreng daar beperkt bleef tot het geven van informatie en het leiden van de avond.

10.2 Betrouwbaarheid en validiteit

Door bij de ontmoetingen interviews te combineren met de eigen observaties en bij de gespreksavond de aantekeningen van aanwezigen te combineren met hun reflecties achteraf, de audio-opname en mijn eigen observaties vond datatriangulatie plaats. Ook kon wat respondenten op de gespreksavond vertelden over de ontmoeting worden vergeleken met de eerder verkregen data. Doordat een collega-praktisch theoloog gedurende het hele proces meedacht over het onderzoek en mijn onderzoeksresultaten van commentaar voorzag vond *peer-debriefing* plaats. In het onderzoeksrapport heb ik deviante data zoveel mogelijk weergegeven en op verschillende momenten werd *member validation* verkregen. Wanneer ik twijfelde wat respondenten met bepaalde uitspraken bedoelden heb ik, indien mogelijk, navraag gedaan bij de betreffende respondent(en). Dit is in het onderzoeksrapport in de betreffende gevallen vermeld. Verder is aan de respondenten gevraagd om feedback te geven op het onderzoeksrapport. De meeste respondenten hebben gereageerd en kunnen zich vinden in de beschrijvingen en analyses.

De externe validiteit van dit onderzoek is op meerdere manieren bevorderd. Het onderzoek bestond uit een reeks onderzoeken die voor een deel elkaars resultaten bevestigden en nader uitwerkten. Zo werd een deel van de gecombineerde data die uit het literatuuronderzoek naar voren kwam in het pilot-onderzoek bevestigd en werden de resultaten van het pilot-onderzoek bevestigd tijdens de ontmoeting en de interviews. Verder is de externe validiteit bevorderd door het verschaffen van een *thick description*.

11 Nawoord

Na ruim zestig pagina's te hebben geschreven over zonde, kan ook mijn eigen zonde niet onbesproken blijven. Want tijdens alle gesprekken die ik omtrent het onderwerp heb gehad met vrienden en familie en door het schrijfproces, ben ik hier uiteraard ook over gaan nadenken. Laten we beginnen bij benedenpersoonlijke factoren. De combinatie van chaotisch zijn en enthousiasme kan leiden tot een heleboel ideeën die ook heel vaak veranderen. De aanloop naar mijn scriptieonderwerp is dan ook lang geweest en heeft mijn scriptiebegeleider vermoedelijk aardig wat grijze haren bezorgd. Toen ik mezelf eindelijk had vastgelegd op het huidige onderwerp, moest ik mijn wensen en doelen beperken tot haalbare hoogte. Een middel daarvoor was een strakke planning. Een ongunstig bijeffect van een strakke planning was echter dat ik anderen soms heb opgejaagd om een aandeel te leveren en de voorbereiding soms wat haastig verliep. Ook vervreemding vond plaats. In al mijn enthousiasme over mijn scriptieonderwerp, raakte ik op bekeringsdrift. Zoals ik in mijn voorwoord verwoordde hielpen deze gesprekken me om bewust te worden van de grootte van het probleem, om mijn denken aan te scherpen en helderder te leren communiceren, maar daar hebben mijn gesprekspartners op individueel niveau weinig aan.

En dan -het is een taboe in wetenschappelijk onderzoek: wetenschappelijke zondes. Tijdens de analyse ben ik mezelf soms flink tegengevallen. Niet alleen omdat ik tijdens interviews kansen had laten liggen, maar vooral wanneer ik probeerde om mijn respondenten te laten buikspreekten. Dit was niet alleen zonde omdat het de kwaliteit van mijn materiaal verminderde, maar ook omdat daardoor dat hele gedeelte onbruikbaar werd. Verder merkte ik tijdens de analyse dat ik soms ontevreden was met wat respondenten zeiden als het niet in mijn straatje lag. En als daarin het gebrek aan neutrale 'wetenschappelijke houding' het probleem is, moet ook mijn (vaker voorkomende) enthousiasme wanneer respondenten iets zeiden wat ik ontzettend inspirerend vond als zonde worden aangeduid. Maar beschouwd vanuit de deugdedthiek kunnen we concluderen dat betrokkenheid niet alleen als problematisch kan worden beschouwd. Onverschilligheid zou misschien zelfs zondiger zijn.

Een van mijn meer prominente zonden was arrogantie. Soms vergat ik dat ik op zoek was naar het effect van de ontmoeting op respondenten en had de illusie dat mijn onderzoek zich richtte op de vraag of een ontmoeting mijn ideeën over zonde op respondenten kon overbrengen. Zelfs tijdens het schrijven van dit nawoord voel ik de drang om mijn zonden zo klein mogelijk te beschrijven. Om er grapjes van te maken, want dan hoeft niemand het serieus te nemen. Maar verantwoording is serieus. Of het nu gaat om een ernstige misdaad of de keuzes die ik omtrent mijn thesis heb gemaakt.

Mijn betrokkenheid heeft er bijna ongetwijfeld toe geleid dat ik respondenten verkeerd heb geïnterpreteerd. Ik heb geprobeerd dit zoveel mogelijk te voorkomen, maar uiteindelijk is je macht als onderzoeker gelimiteerd en heb je anderen nodig om je scherp te houden. Dit bleek ook toen een respondent me (zonder dit te bedoelen) wees op een zonde waar ik me nog niet bewust van was:

Respondent: Dat viel me trouwens ook nog op, dat je zo, [...]dat je heel duidelijk bent met de regels, echt héél duidelijk

Interviewer: Ja?

Respondent: Meer dan dat je normaal gesproken, met volwassenen omgaat, dat je echt qua manier van: nee, zo is het, zo is het, klaar, dat viel me ook wel heel erg op.

Interviewer: Oh ja, tegen iedereen of tegen de patiënten?

Respondent: *Patiënten [...] dat ik dacht: oh ja, dit moet, je moet wel heel dúidelijk zijn dus blijkbaar. Of heel, s, zeg maar van, zo doen we het, klaar. Dat viel me meerdere keren op.*

Interviewer: *Hm*

Respondent: *Meerdere keren. Er werd heel duidelijk van: zo doen we het, klaar.*

Ik heb het gedrag van overdreven duidelijkheid regelmatig bij collega's gezien en veroordeeld. Ik kon me voorstellen dat deze manier van communiceren kon ontstaan, maar hoopte dat ik nooit 'zo' zou worden. Toen de respondent echter mijn gedrag beschreef, dacht ik terug aan het moment waaraan ze refereerde en besepte dat ook ik op die manier was gaan communiceren. Hieruit blijkt maar weer dat het zien van de zondigheid in structuren niet automatisch leidt tot het zien van eigen zondigheid. Om tot ware zelfaanvaarding te komen kun je er denk ik maar beter vanuit gaan dat je ook 'zo' bent. Iets met een balk en een splinter.

13 Bijlage A: Topiclist

- 1) Aanleiding deelname
- 2) Gedachten voor ontmoeting over deelname
- 3) Ontmoeting zelf
  - Indruk
  - Ervaring
  - Emotie
  - Inhoud/ kwaliteit gesprekken
  - Gedachten, inzichten
  - Waarde deelname
  - Gedrag
- 4) Tijd na deelname:
  - Gesprekken met anderen,
  - Gedachten over ontmoeting
  - Emoties over ontmoeting
  - Gedrag
- 5) Relateren aan religieuze thema's
  - Relateer je dit aan religieuze thema's?*
- 6) Connotaties met begrip zonde
- 7) Schematisering visie op zonde
- 8) Ontmoeting relateren aan zonde
- 9) Inventariseren veranderingen toeëigening
- 10) Waardering toeëigening
- 11) Bijdrage gespreksavond

14 Bijlage B: Datamanagementplan

Persoonsgegevens

Alle persoonsgegevens van respondenten zijn geanonimiseerd. De hoofdstukken uit de thesis zijn aan hen voorgelegd, waarna ze hebben ingestemd met de inhoud inclusief de gebruikte citaten. Verder is de toestemming van de deelnemers van de gespreksavond verkregen om gedeelten van het transcript van de gespreksavond weer te geven in de thesis. Ook is toestemming verkregen voor het afbeelden van gedeelten van hun formulier, omdat hun handschrift herkend kan worden. De vier deelnemers aan de ontmoeting noemden in interviews persoonsgegevens rondom hun gezondheid en hun religie. Deze gegevens zijn vrijwel altijd onherleidbaar weergegeven in de thesis. Hierbij is een uitzondering gemaakt: een respondent van de respondenten die de kliniek heeft bezocht was man, waardoor het voor mensen die kennis hebben van zijn deelname mogelijk is om uitspraken tot hem te herleiden. Om deze reden is bij beschrijvingen en inleidingen van citaten genderneutrale taal gebruikt wanneer dit een beperkte invloed had op de betrouwbaarheid van de data. Aan de respondent is voorgelegd (na zijn interview, maar voorafgaand aan de rapportagefase) dat het in sommige gevallen lastig zou zijn om citaten volledig onherleidbaar te maken. Hij heeft toen gezegd dat hij geen enkel bezwaar had als deze gegevens tot hem zouden kunnen worden herleid. Toen aan hem toestemming werd gevraagd om zijn materiaal van de gespreksavond weer te geven in de scriptie bevestigde hij schriftelijk dat hij het geen probleem vond wanneer zijn uitspraken tot hem herleidbaar zouden zijn. Er is van respondenten geen schriftelijk informed consent verkregen. Wel zijn respondenten voorafgaand aan hun interview ervan op de hoogte gesteld dat de gegevens geanonimiseerd weergegeven zouden worden en dat de audio-opname enkel gebruikt zou worden voor het maken van een transcriptie. Alle transcripten zijn geanonimiseerd. De geïnterviewde respondenten hebben het (geanonimiseerde) transcript van hun interview en de audio-opname ervan per mail ontvangen.

Overige onderzoeksdata

Het onderzoeksproces is weergegeven in de Methodologie (hoofdstuk 5). De transcripten van de interviews, het transcript van de gespreksavond en de bijbehorende audio-opnames worden door de onderzoeker op een laptop bewaard. De bestanden bevatten geen persoonsgegevens. Op het formulier waarop respondenten zich konden aanmelden staan wel persoonsgegevens. Dit formulier is weggegooid. Het delen van ruwe onderzoeksdata gebeurt alleen indien hiervoor toestemming is verkregen van de betrokken respondenten.

Wetenschappelijke integriteit

Bij het onderzoek is voldaan aan de Nederlandse Gedragscode Wetenschapsbeoefening van de VSNU. Dit is gecontroleerd door de begeleider van het onderzoek (dr. Reijer de Vries).

15 Bijlage C: Verklaringenblad

Verklaringenblad masterthesis

Naam student: **Rozemarijn van 't Einde**

Titel masterthesis: **'Disclaimer: ik heb in een tbs-kliniek gezeten**

VERKLARING VAN ORIGINALITEIT

Hierbij verklaar ik dat bovengenoemde masterthesis uit origineel werk bestaat. De thesis is het resultaat van mijn eigen onderzoek en is alleen door mijzelf geschreven, tenzij anders aangegeven. Waar informatie en ideeën uit andere bronnen zijn overgenomen, wordt dat expliciet, volledig en op passende wijze vermeld in de tekst of in de noten. Een bibliografie is bijgevoegd.

Plaats, datum:

Handtekening:

Utrecht, 28 juni 2018

TOESTEMMINGSVERKLARING

Hierbij stem ik ermee in dat bovengenoemde masterthesis na goedkeuring beschikbaar wordt gesteld voor opname in de bibliotheekcollectie en dat de metadata beschikbaar worden gesteld aan externe organisaties en/of door de PThU worden gepubliceerd.

Verder verleen ik (de bibliotheek van) de PThU

wel

niet

toestemming voor het opnemen van de volledige tekst in een via internet of anderszins openbaar toegankelijke database. (Deze toestemming betreft alleen de openbaarmaking van de masterthesis, zonder verdere overdracht of inperking van het auteursrecht van de student.)

Plaats, datum:

Handtekening:

Utrecht, 28 juni 2018

---

14 Bibliografie

Armstrong, R., "Transforming Rehabilitation: Can faith-communities help to reduce reoffending?" In: *Prison Service Journal*, Issue 216 (2014) pp. 3-12

Bass, D.C. en Dykstra, C. (eds). *For life abundant: Practical theology, theological education, and Christian ministry*. Wm. B. Eerdmans Publishing, 2008

Beyens, K. en Tournel, H. "Mijnwerkers of ontdekkingsreizigers? Het kwalitatieve interview", Decorte, T. en Zaitch, D.(Red.), *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie*, Leuven, Acco, 2009, pp. 196-228.

Bhatti, D. et al. *Talking about God in practice: Theological action research and practical theology*. Hymns Ancient and Modern Ltd, 2010, p. 51

Boelsma, A., Cammeraat, M. Elten, A. van, & Laan, P. van der, *Tevreden en Gemotiveerd Vrijwilligers en hulpvragers van Gevangenzorg Nederland geven hun mening*, Amsterdam 2012

Brink G. van den & Kooi, C van der, *Christelijke dogmatiek. Een inleiding*, Zoetermeer: Boekencentrum, 2012

Firet, J., 'De verantwoordelijkheid van de gemeente als medegevangene' in: J. Spoor (red.), *De kerk in de gevangenis* Kampen: Kok, 1983, pp. 139-151.

Ganzevoort, R., *De hand van God en andere verhalen: Over veelkleurige vroomheid en botsende beelden*. Zoetermeer: Meinema, 2006

Jonckheere, A., 'Justitiepastaat en herstel. Een positiebepaling', in: Van Iersel, A. H. M., and J. D. W. Eerbeek. *Handboek justitiepastaat. Context, theologie en praktijk van het protestants en rooms-katholiek justitiepastaat. Publicatiereeks van het Centrum voor Justitiepastaat*, Budel: DAMON, 2009, pp. 210-227

Kuis, E., C. M. Schuhmann, and M. A. Goossensen. *Puur voor jou. Onderzoek naar één-op-één bezoeksprekken van vrijwilligers aan gedetineerden*. 2015

Morisy, A., *Journeying out: A new approach to Christian mission*. Bloomsbury Publishing, 2006

Netflix Nederland *Uitkomsten Het Grote Netflix-Nederland.nl Onderzoek 2017*
<https://www.netflix-nederland.nl/uitkomsten-grote-netflix-nederland-nl-onderzoek-2017/>, geraadpleegd op 15 mei 2018

Ross, C. en Bevans, S., *Mission on the Road to Emmaus: Constants, Context, and Prophetic Dialogue*. SCM Press, 2015

Runia, K. *Presentie: Iemand zien zitten, een verkennend onderzoek naar de waarde van het vrijwilligersbezoek door Gevangenzorg Nederland*, Utrecht 2016

Swinton, J. en Mowat, H., *Practical theology and qualitative research*. SCM press 2016

Timmer, W., 'Herstelgericht pastoraat en diaconie, vrijwilligerswerk en oriëntatie op nazorg', in: Van Iersel, A. H. M., and J. D. W. Eerbeek. *Handboek justitiepastoraat. Context, theologie en praktijk van het protestants en rooms-katholiek justitiepastoraat. Publicatiereeks van het Centrum voor Justitiepastoraat*, Budel: DAMON, 2009, pp. 267-291

Vries, R.J. de, 'Grenzen zwischen Kirche und Gefängnis seelsorglich überschreiten', *Wege zum Menschen* 68/1 (2016)

Vries, R.J. de, 'Straffälligenhilfe und Kirche in den Niederlanden', in: M.-T. Reichenbach & S. Bruns (Hg.), *Resozialisierung neu denken. Wiedereingliederung straffällig gewordener Menschen als gesamtgesellschaftliche Aufgabe, Freiburg im Bresgau 2018*, 94-105.

14.1 Illustraties

Het motto op pagina twee is afkomstig uit: Marianne Williamson, 'A return to love', in het Nederlands vertaald als 'Terugkeer naar Liefde'. Verkregen via:

<http://www.inspiratiesite.nl/geschiedenis2a.html>, geraadpleegd op 26 juni 2018

Illustratie actie-reflectie-cyclus: Deborah Bhatti, et al. *Talking about God in practice: Theological action research and practical theology*. Hymns Ancient and Modern Ltd, 2010, p. 50

De afbeelding op bladzijde 21 is gemaakt via www.woordwolk.nl en bevat alle woorden die vier of meer keer zijn genoemd in de mails van de respondenten.

Foto's hoofdstuk 6: Okke Wisse

De screenshots in hoofdstuk 6 zijn verstrekt door een van de respondenten

De afbeeldingen in hoofdstuk 7 zijn foto's van de schematiseringen van zonde die tijdens de interviews met respondenten zijn gemaakt.

De afbeeldingen in hoofdstuk 8 zijn afkomstig van de notities van aanwezigen tijdens de gespreksavond en zijn met hun toestemming geplaatst.